

SMERI KAPITALIZMA

Je imel
Schumpeter prav?

POEZIJA

Kaj beremo,
ko beremo Šalamuna

SKUPAJ NA RAZSTAVI

Vrhunska slikarja,
dobra prijatelja

KRASNI NOVI SVET

Ob koncu grafičnega
bienala brez grafike

DIALOGI

Zorko Simčič
Miklavž Komelj

ŠTIRI LETA ALI ŠTIRI DESETLETJA?

O čem bi morali razmišljati ob volitvah

LEE UFAN

Slike in skulpture

CEEREF Nalozbe, d.o.o., Dunajska cesta 9, 1000 Ljubljana

Relatum - Silence, 1979 - 2009

 CEEREF

Generalni pokrovitelj razstave

CEEREF Central Eastern Europe Real Estate Fund, www.ceeref.com

galerija**TR3**

7. november do 17. december 2011

Galerija TR3, Trg republike 3, Ljubljana

pon. - pet. 10.00 - 18.00, sob. 10.00 - 13.00

4 DOM IN SVET

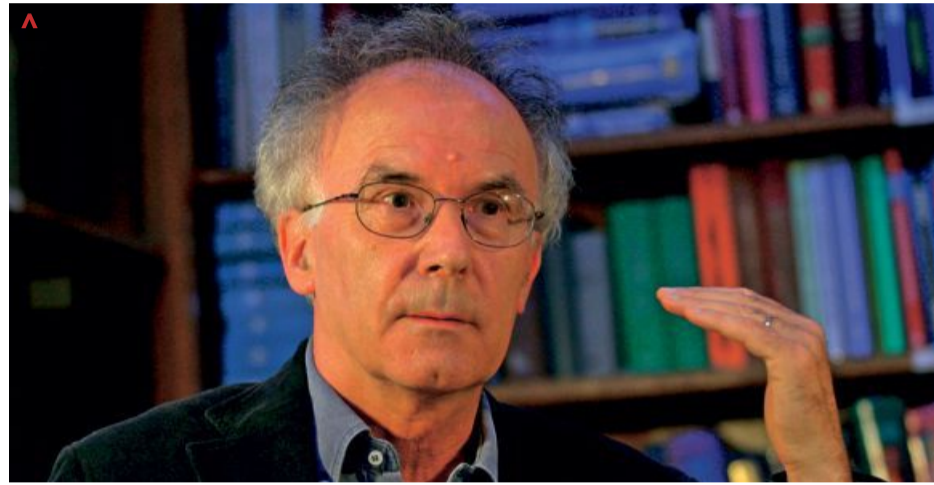
ZVON

6 KADAR GOVORIM O KOMUNIZMU, IMAM PRED OČMI ROŠO LUXEMBURG

Pogovor z letošnjim Rožančevim nagrajencem Miklavžem Komeljem, pesnikom, esejistom, umetnostnim zgodovinarjem in prevajalcem, ki je žirijo prepričal s knjigo esejev *Nujnost poezije*, je nastajal na precej neobičajen način.

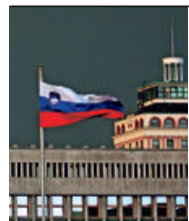
8 POŠASTNA SVOBODA IN STRAŠNA UJETOST

Naš najbolj znan, priznan in nerazumljen pesnik, letošnji sedemdesetletnik Tomaž Šalamun, je težko ulovljiv vizionar, ujet v lastno svobodo, ki jo je sebi in slovenščini tako vehementno izbral. Dejavni že skoraj pet desetletij in neustavljiv.

9 VRHUNSKA SLIKARJA, DOBRA PRIJATELJA

Slikarja Miha Malenšek in Zoran Mušič sta se družila več kot pol stoletja, v tem času pa pomembno zaznamovala slovensko likovno umetnost, Mušič kot mednarodno najbolj uveljavljen slovenski slikar, Maleš pa tudi kot založnik, urednik in pisec o umetnosti. V Gradu Dobrovo, kjer je edina stalna zbirka Mušičevih del, so dvajseto obletnico njenega obstoja obeležili z razstavo, ki prikazuje vez med tema osrednjima figurama slovenske umetnosti v preteklem stoletju.

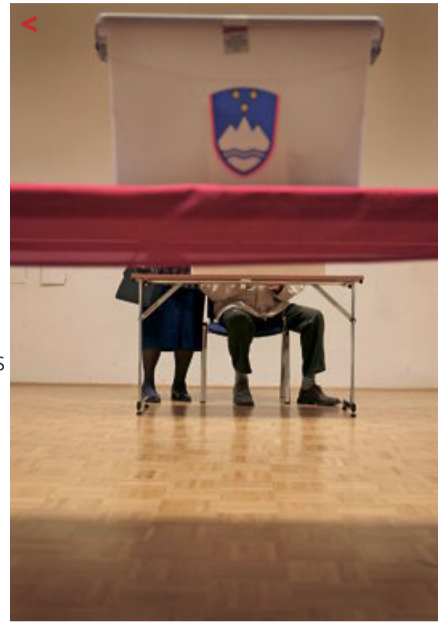

NA NASLOVNICI: Pročelje slovenskega parlamenta v objektivu Delovega fotografa Romana Šipića

10-16 PROBLEMI

ŠTIRI LETA ALI ŠTIRI DESETLETJA?

Prve predčasne volitve v samostojni državi odpirajo več vprašanj, kot bodo prinesle odgovorov. Gotovo je le, da Slovenija potrebuje hitre in učinkovite ekonomske kratkoročne ukrepe, a prav tako je dejstvo, da ti sami po sebi še ne bodo odpravili vseh v dvajsetletni družbeni tranziciji nakopičenih anomalij slovenske družbe. Ali drugače, letos se ne bomo ali se vsaj ne bi smeli odločiti le o tem, kako nam bo prihodnja štiri leta, ampak predvsem o tem, kako nam bo v prihodnjih desetletjih. **Boštjan Tadel** se je o nekaterih dilemah prihodnosti pogovarjal z različnimi sogovorniki, sociolog dr. **Urban Vehovar** piše o treh glavnih vprašanjih, na katera bo morala odgovoriti slovenska politika, ekonomist dr. **Jože P. Damijan** in samostojna novinarka **Polona Balantič** pa sta vzela v roke zanimivi knjigi, ki vsaka po svoje prinašata zavezujoče poglede na čas, ki ga živimo.

17 DIALOGI

NI MI PREOSTALO DRUGEGA, KOT DA SEM VZLJUBIL SVOJO USODO

Pogovor s pisateljem Zorkom Simčičem, ki bo v prihodnjih dneh praznoval svoj devetdeseti rojstni dan.

20-22 KRITIKA

KNJIGA: Uroš Sadek: Druge zgodbe (Tina Vrščaj)

KNJIGA: John Barth: Trgovec s tobakom (Katja Perat)

KINO: Stanje šoka (Denis Valič)

RAZSTAVA: Giovanni De Lazzari: Risbe, slike in skulpture (Rebeka Vidrih)

KONCERT: Oranžni 3 (Stanislav Koblar)

KONCERT: Modri 2 (Stanislav Koblar)

20-21 AMPAK

Zgodovinar **Aleš Gabrič** se odziva na članek o Slovenskem zgodovinskem atlasu 17, 12, 1 (*Pogledi*, 12. 10. 2011), **Uroš Fürst** pa na oceno Boštjana Tadle *Dobri igralci brez režiserja* (*Pogledi*, 26. 10. 2011).

23 BESEDA

PETER RAK: Krasni novi svet

pogledi štirinajstdnevnik za umetnost, kulturo in družbo
izhaja vsako drugo in četrto sredo v mesecu

Pogledi ISSN 1855-8747
Leto 2, številka 22

ODGOVORNA UREDNICA: Ženja Leiler
NAMESTNIK ODGOVORNE UREDNICE: Boštjan Tadel
UREDNIK: Agata Tomažič
LEKTORICA, REDAKTORICA: Eva Vrbnjak
LIKOVNI UREDNIK: Ermin Medvedović
TEHNIČNI UREDNIK: Matej Brajnik

POSLOVNA DIREKTORICA: Mojca Medvedović
IZDAJATELJ: Delo, d. d., Dunajska 5, Ljubljana
PREDSEDNIK UPRAVE: Jurij Giacometti
TISK: Delo, d. d., Tiskarsko središče
OBLIKOVANJE GLAVE ČASOPISA: Matevž Medja

NASLOV UREDNIŠTVA:
Pogledi, Dunajska 5, 1000 Ljubljana
TEL. (01) 4737 290
FAXS (01) 4737 301
e-pošta: pogledi@delo.si
www.pogledi.si

Število natisnjenih izvodov 35.000
NAROČNINE IN REKLAMACIJE
TEL. 080 11 99, (01) 4737 600
e-pošta: narocnine@delo.si

OGLASNO TRŽENJE
sonja.juvan@delo.si
TEL. (01) 4737 515
nina.kinkela@delo.si
TEL. (01) 4737 560

Vse pravice pridržane. Ponatis celote ali posameznih delov na katerem koli mediju je dovoljen samo s predhodnim pisnim dovoljenjem izdajatelja in navedbo vira.

Mestna občina
Ljubljana

k u l t u r a
republika slovenija
ministrstvo za kulturo

Poglede sofinancirata Mestna občina Ljubljana in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Pogledi so začeli izhajati 7. aprila 2010 v okviru projekta Ljubljana – svetovna prestolnica knjige 2010.

Meceni Pogledov so BTC, d. d., Cankarjev dom, Ceeref naložbe, d. o. o., Festival Ljubljana, Mercator, d. d., SRC, d. o. o. in Slovensko narodno gledališče Maribor.

Shakespeara je napisal Shakespeare

Konec oktobra se je začelo predvajanje filma *Anonimnež* (Anonymous, Velika Britanija, Nemčija, 2011) režiserja Rolanda Emmericha, ki se loteva podobne teme kot nedavna uprizoritev gledališke igre *Ljubezen in država* Vladimirja Stojavljevića: dogajanja v Londonu v zgodnjem 17. stoletju, ko je kraljica Elizabeta I. umirala brez naslednikov. Tako film kot drama na osnovi bolj ali manj iz konteksta iztrganih drobcev dejstev pleteta bolj ali manj verjetne politične intrige, v obeh pa nastopa tudi William Shakespeare – a ne kot avtor najbolj igranega in raziskanega dramskega opusa v zgodovini gledališča, temveč kot lutka, ki so si jo močnejši, bolj izobraženi in vplivnejši dvorjani izbrali za lažje izvrševanje svojih političnih in erotičnih mahinacij.

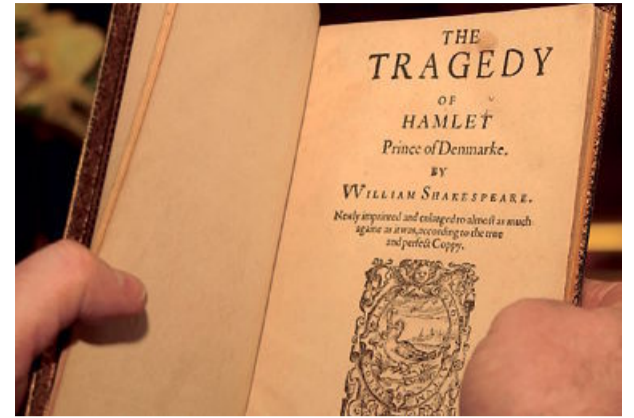
A če je *Ljubezen in država* značilen produkt časa, v katerem je nastala, radoživih osemdesetih let preteklega stoletja, v katerih je bilo ustvarjanje literature iz literature norma, poljubno zlaganje zgodovinskih dejstev in domislic pa znak erudicije in inventivnosti, je *Anonimnež* manj nedolžen. Predvsem je pri njegovem nastajanju poleg režiserja Emmericha sodelovalo še kar nekaj resnih sodelavcev: predvsem znamenita igralka Vanessa Redgrave in scenarist John Orloff, ki je napisal scenarij za film režiserja Michaela Winterbottoma *A Mighty Heart* (Mogočno srce, ZDA, 2007) o Mariane Pearl, ženi v Pakistanu ugrabljenega in umorjenega ameriškega novinarja Daniela Pearla. Na spletni strani Koloseja o vsebini filma preberemo: »Teorija zarote, ki skuša dokazati, da Shakespeareovih velikih del ni napisal slavni pisatelj, temveč naj bi bil avtor grof Edward de Vere, nas popelje na začetek 17. stoletja. Ostarela kraljica Elizabeta I. nima uradnega naslednika, zato se za angleški prestol potegujejo njeni nezakonski sinovi. Grof Edward želi s pomočjo politično zasnovanih dram mobilizirati ljudske množice. Ker se sam ne more razkriti kot pisatelj, svoje igre zaupa igralcu Williamu Shakespearu, ki si pripiše vse zasluge. Toda moč genialnih predstav povzroči politični kaos, ki razkrije najbolj umazane skrivnosti angleškega dvora.«

Sam film je verjetno čisto zabaven in spretno narejen, do zgodovinskih dejstev (in nenazadnje avtorskega dostojanstva) pa kratko malo ignorantski. Zanimivo je, da je nastal le leto po izidu knjige *Contested Will: Who Wrote Shakespeare?* (Sporno volilo – pa seveda tudi besedna igra na Shakespeareovo ime – kdo je napisal Shakespeara, 2010) profesorja na newyorški univerzi Columbia Jamesa Shapira. Gre za enega večjih strokovnjakov ne le za elizabetinsko literaturo, temveč tudi za njen historični kontekst. Shapiro je med drugim tudi avtor knjige *1599: A Year in the Life of William Shakespeare* (2005), v kateri je s skrbno rekonstrukcijo razpoložljivih podatkov

zelo plastično prikazal ne le, kako dobro je dokumentirano Shakespeareovo gledališko in literarno delovanje v Londonu, temveč tudi, kako močno se je tedanji čas razlikoval od našega. Leto 1599 je tudi v Shakespeareovem zelo burnem življenju še posebej zanimivo, saj se je začelo z osamosvojitvijo igralske družine *Lord Chamberlain's Men* (v kateri je bil Shakespeare partner) in z odprtjem njihovega lastnega gledališča Globe, gre tudi za leto, v katerem so bili (zelo verjetno) napisani *Julij Cezar*, *Henrik V.*, *Hamlet* in *Kakor vam drago*, obenem pa je bilo tudi leto, ko se je izbruh vojne s Španijo zdel neizbežen (nazadnje do nje le ni prišlo).

Shapiro se v knjigi ne ukvarja s stvarmi, ki jih je nemogoče dokazati, namreč, da je Shakespeare dokumentirano napisal igre, saj tega sploh ne razume kot problem. Za standarde tistega časa o njegovem avtorstvu ni namreč nobenega dvoma, najmočnejša dokaza pa sta dva: Shakespeareovo premoženje, ki si ga je lahko pridobil le kot delničar tako uspešne igralske družine, delničar pa je bil lahko le kot tako izjemen pisec, ki je dve desetletji družino zalagal z uspešnicami tako pri občinstvu kot na dvoru; in pa dejstvo, da so že od sredine devetdesetih let 16. stoletja igre in pesmi pod njegovim imenom izhajale v knjigah in se prav tako odlično prodajale. Shakespeare je bil v svojem času kratko in malo zvezdnik, o čemer obstaja več kot dovolj dokazov.

Dobrih dvesto let po njegovi smrti o tem tudi nihče ni dvomil, v prvi polovici 19. stoletja pa so se začele pojavljati nasprotno domneve – njihova osnovna premisa je bilo prepričanje, da sin vaškega rokavičarja pač ni mogel ustvariti tako mojstrskih, še manj pa tako globokih umetnin. Prvi resneje obravnavani »protikandidat« je bil Francis Bacon (1561–1626), ki sta ga med drugimi zagovarjala tudi Henry James in Mark Twain – slednji predvsem na osnovi prepričanja, da lahko dober pisatelj piše samo na osnovi tistega, kar je osebno doživel. Ne glede na mogočne zagovornike se je stvar *baconovcev* izčrpala v prvih letih 20. stoletja, kmalu za njo pa je nastopilo obdobje *oxfordovcev*, ki je tudi podlaga za film *Anonimnež*: Edward de Vere (1550–1604) je bil namreč 17. grof oxfordski. Oxford je res pisal liriko, precej težko pa bi ga bilo povezati s Shakespeareovimi igrami, saj jih je (poleg množice drugih dokazov) po letu Oxfordove smrti 1604 nastalo vsaj še deset. Kdo bi utegnil pripomniti, da jih je Oxford napisal prej, na dan pa so prišle lepo postopoma v naslednjih letih, a analize teh iger so tako natančne, da se da že z besedno analizo določiti, kdaj je kakšna igra nastala (določene besede se pojavljajo v določenem času in tako je posredno mogoče dokazati, da so bile te igre napisane po 1604), poleg tega pa so nekatere nastale

Prva notranja stran ponatisa Hamleta iz leta 1611.

tudi tako, da je Shakespeare sodeloval z drugimi pisci in se s podrobno tekstovno analizo lahko pokaže, kdo je napisal kaj (ta sodelovanja so značilna za zgodnje in pozne igre, v temeljnih delih iz osrednjega obdobja pa je Shakespeare edini avtor). Dejstvo je, da je tudi med *oxfordovci* kar nekaj resnih ljudi, med njimi celo Sigmund Freud, komična podrobnost pa, da je Oxforda kot »protikandidata« prvi predlagal človek s priimkom Looney (»loony«, kar se izgovori identično, pomeni »prismuknjen«). In čeprav so se v dvesto letih iskanja »protikandidatov« bolj ali manj za lase privlečeni argumenti našli za okrog sedemdeset »anonimnežev«, so prav *oxfordovci* neverjetno vztrajni: svoje prepričanje so leta 1987 prignali celo do ameriškega vrhovnega sodišča. Tedaj je tako resen časopis, kot je *New York Times*, zapisal, da je razsodba negotova, sodniki pa so nazadnje le odločili, da Oxfordovi zagovorniki »niso dokazali, da je Oxford avtor iger«. V ločenem mnenju pa je eden od sodnikov zapisal, da četudi je razsodba »pravno utemeljena, ni prepričan, ali je tudi pravilna«.

Shapiro v knjigi nenehno niha med blago humornim čudenjem zagrizenosti zaklinjevalcev, da bi takšne umetnine lahko napisal »navaden rokavičarjev sin«, in med skoraj že resignacijo nad tolikšnim nerazumevanjem tako umetnosti (in historičnega konteksta, v katerem ta nastaja) kot enkratnosti sleherne človeške eksistence. Prepričan je, da je Shakespeareov opus povsem razločljiv v zgodovinskih okoliščinah tistega časa in z izjemnim talentom, ki so mu takratne okoliščine omogočile tolikšen razcvet. Zgrožen je nad elitističnim snobizmom, ki le privilegiranim dopušča izobrazbo in talent ter je v zaverovanosti v svoj prav (točneje v svojo teorijo zarote) pripravljen spregledati množico temeljito raziskanih in dokumentiranih dejstev – ukvarjanje s temi pa zahteva mnogo več časa kot 130 minut, kolikor traja film *Anonimnež*. **B. T.**

slovenski knjižni sejem
www.knjiznisejem.si

23.–27. 11. '11

Gospodarska zbornica Slovenije

cankarjev dom

Združenje knjižnih založnikov

Prvih 5 prihodnji 14 dni

Nocoj se z irskim filmom *Policist*, v katerem igra tudi Katarina Čas, začena 22. mednarodni ljubljanski filmski festival.

NA LIFFU LETOS O FILMU TUDI NEKOLIKO DRUGAČE

Danes se za vse filmske sladokusce v Ljubljani in Mariboru začena desetdnevno festivalsko potovanje, na katerem se bo v enajstih programih (nekateri smo podrobno predstavili v prejšnji številki *Pogledov*) zvrstilo 114 filmov, od tega 102 celovečerca in 12 kratkih filmov. Vstopnic za nekatere filme že davno ni več, a ne kaže povsem obupati, saj je tudi pri razprodanih projekcijah vedno na voljo še nekaj vstopnic, za katere se je treba pozanimati pol ure pred predstavo.

Kot vsak festival pa ima seveda tudi Liffe poleg filmskega programa številne spremljevalne dogodke. Letos velja omeniti zlasti okroglo mizo z naslovom *O filmu nekoliko drugače*, katere tema bodo filmi, prilagojeni za gluhe in naglušne ter slepe in slabovidne gledalke in gledalce. Na sporedu bo 15. novembra, ob 11.00 uri, v dvorani E1 Cankarjevega doma, začela pa se bo z ogledom kratkih odlomkov iz filmov *Petelinji zajtrk* in *Gremo mi po svoje*, ki sta opremljena z zvóčnim komentarjem za slepe in slabovidne. Sledil bo še posnetek oddaje TVS *Polnočni klub*, v kateri so uporabili barvne podnapise za gluhe in naglušne gledalke in gledalce. Med glavnimi gosti okrogle mize bodo direktor Televizije Slovenija Janez Lombergar, scenarist in režiser filma *Petelinji zajtrk* Marko Naberšnik, scenarist in režiser filma *Gremo mi po svoje* Miha Hočevar, sociolog dr. Jože Vogrinc in varuhinja pravic gledalcev in poslušalcev RTV Slovenija Miša Molk.

Liffe se bo sicer končal v nedeljo, 20. novembra, že dan prej pa bo potekala slavnostna podelitev nagrad. Te so na Liffu štiri: vodomec bo šel v roke najboljšemu filmu iz sekcije *Perspektive* (vanjo je uvrščen tudi prvenec Nejca Gazvode *Izlet*), zmaja podeli občinstvo, nagrado Fipresci žirija filmskih kritikov in publicistov, svojo nagrado pa bo prejel tudi najboljši kratki film. Velja omeniti, da nagrade finančno podpirajo podjetja Telekom Slovenije (vodomec), Tobačna Ljubljana (zmaj) in Menet (najboljši kratki film).

Če torej po vseh objavljenih knjigah nisem dosegel več kot desetine vrhunskosti, potem sem očitno brezupen primer.

S prestižno ameriško nagrado Puschart pravkar nagrajeni pisatelj **Miha Mazzini** na *siol.net* o razlogih za izstop iz Društva slovenskih pisateljev, ki mu je na zadnjem »študentskem« razpisu za vrhunskost dodelilo 5 od 55 točk.

Simfonična tombola

Angleška revija za resno glasbo *BBC Music Magazine* je v svoji novembrski številki objavila simpatično anketo: devet dirigentov so povabili, da predstavijo svojo najljubšo simfonijo – vendar je morala ta imeti ustrezno zaporedno številko v skladateljevem opusu. Vsak dirigent je dobil določeno številko, eden je izbral le med *Prvimi simfonijami*, naslednji med *Drugimi* in tako naprej do *Devetih*.

Zadeva je v resnici le posrečena miselna igra, saj marsikateri pomemben skladatelj ni napisal toliko simfonij (Mendelssohn, Schumann, Brahms, Čajkovski, Prokofjev), vsaj Haydn in Mozart pa sta ustvarjala v času, ko je bila simfonija manj pomembna glasbena oblika in sta jih tako rekoč mimogrede spisala prvi 104, drugi pa 41, nobena ob pomembnejših pa ni med prvimi devetimi. A kajpak sta ravno do devet prišla najznamenitejša simfonika Beethoven in Mahler (pri njem se tudi nedokončano *Deseto* jemlje vedno bolj zares), z nekaj popustljivosti tudi Schubert in Dvořak, najbolj izvajani simfonik 20. stoletja Šostakovič pa celo do petnajst, tako da je zadeva čisto dovolj vznemirljiva. Vsekakor je za resnejše ljubitelje glasbe to lahko čisto zabavna igrlica, povabljeni dirigenti pa so se odločili takole:

- 1. Gustav Mahler** (1860–1911), napisana 1888; izbral Donald Runnicles, šef dirigent Simfoničnega orkestra BBC Škotska.
- 2. Peter Iljič Čajkovski** (1840–93), napisana 1872; izbral Kiril Karabic, glavni dirigent Bournemouthskih simfonikov.
- 3. Gustav Mahler**, napisana 1896; izbral Andrew Litton, glasbeni direktor Bergenskih filharmonikov.
- 4. Charles Ives** (1874–1954), napisana 1916; izbral Martyn Brabbins, glavni gostujoči dirigent Kraljevih Flamskih filharmonikov.
- 5. Gustav Mahler**, napisana 1902; izbral Mark Elder, glasbeni direktor orkestra Hallé, Manchester.
- 6. Ludwig van Beethoven** (1770–1827), napisana 1808; izbral Riccardo Chailly, šef dirigent orkestra Gewandhaus, Leipzig.

Letos bomo v Ljubljani dvakrat poslušali Beethovnovo *Pastoralno simfonijo*, ki jo je pod številko 6 izbral dirigent Riccardo Chailly.

7. Ludwig van Beethoven, napisana 1811; izbral Iván Fischer, glasbeni direktor Budimpeškega festivalskega orkestra.

8. Dimitrij Dimitrijevič Šostakovič (1906–75), napisana 1943; izbral Vasilij Petrenko, šef dirigent Kraljevih Liverpoolskih filharmonikov.

9. Gustav Mahler, napisana 1909; izbral Thierry Fischer, glavni dirigent Državnega orkestra BBC Wales.

Izmed izbranih simfonij bomo v tekoči sezoni pri nas kar dvakrat slišali Beethovnovo *Šesto*, ki jo bo marca z Orkestrom Slovenske filharmonije izvedel Emmanuel Villaume, februarja pa RTV Simfoniki s svojim šefom En Shaom. V novem ciklu *Pika – točka – tačka* bodo Filharmoniki z Villaumom že decembra odigrali tudi Beethovnovo *Sedmo*.

SLOWINDOV TEMPO E TEMPI

Pihalni kvintet Slowind letos že trinajstič organizira istoimenski festival, ki je tokrat posvečen ameriškemu skladatelju Elliotu Carterju. Skladatelj, čigar stoletnica pred dvema letoma je bila pri nas bolj ali manj spregledana, je za ta zelo cenjeni slovenski ansambel, ki ga že leta sestavljajo solisti Orkestra Slovenske filharmonije Aleš Kacjan (flavta), Matej Šarc (oboa), Jurij Jenko (klarinet), Paolo Calligaris (fagot) in Metod Tomac (rog), napisal tudi novo skladbo z izključno slovenskim naslovom *Trije glasbeniki*, ki bo na festivalu tudi krstno izvedena. Poleg Carterjevih skladb bodo med drugim izvedene tudi skladbe Janeza Maticiča, Božidarja Kosa in Lojzeta Lebiča.

Festival bo potekal od 9. do 18. novembra, razen dveh rednih abonmajskih koncertov Orkestra SF, ki bosta v Cankarjevem domu, in Mednarodne glasbene delavnice, ki bo na Filozofski fakulteti, bodo ostali dogodki v Slovenski filharmoniji.

BERNARDA FINK V VRHUNSKI MEDNARODNI ZASEDBI

Kot izzven kar dveh slavnostnih let Gustava Mahlerja (1860–1911) bo na koncertu Orkestra Slovenske filharmonije izvedena njegova *Pesem o zemlji*, in to z vrhunsko zasedbo: prvič po aprilu bo orkester spet vodil šef dirigent Emmanuel Villaume (poleti je v Buenos Airesu vodil Debussyjevo opero *Peleas in Melisanda*, na začetku sezone v Chicagu *Hoffmanove pripovedke*, zadnji teden pred koncertom pa v New Yorku gala koncert sklada Richarda Tuckerja z vrsto največjih opernih zvezdnikov), nosilni altovski part pa bo pela Bernarda Fink, ena najbolj cenjenih interpretinj Mahlerjeve glasbe v svetovnem merilu. Poleg njiu bo nastopil še mlajši nemški tenorist Torsten Kerl, ki se vedno bolj uveljavlja; lani je med drugim z Villaumom nastopal v Marseilleu kot Samson ob Dalili Olgi Borodini. Koncerta bosta v četrtek in petek, 10. in 11. novembra, v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma, na sporedu pa bosta še dve skladbi Elliota Carterja.

RESNICA ALI KAJ?

V Mestni galeriji Ljubljana bo od četrтка, 10. novembra, do natanko silvestra odprta razstava *Onkraj resnice*. Sedem umetnikov iz različnih kulturnih tradicij se ukvarja s tem, kako je resnico v sodobni vizualni kulturi mogoče konstruirati, dekonstruirati in z njo manipulirati. Za moto razstave so postavili Aristotelov stavek iz Četrte knjige *Metafizike*: »Reči o tistem, kar je, da je, in o tistem, kar ni, da ni, je resnica.«

Dva umetnika sta se projekta lotila z videom, dva s filmom, eden z instalacijo, drugi z videoinstalacijo, preostali pa svojega dela ni medijsko opredelil, naslovil pa ga je *Hollywoodske niti*.

DESET TISOČ KNJIG IZ FRANKFURTA

Čeprav so bralniki vse bolj priljubljeni, še taka praktičnost ne more zamenjati užitka brskanja po knjigah. In še toliko bolj, če gre za skrben izbor izmed štiristo tisoč novitetami, ki so bile predstavljene na letošnjem frankfurtskem knjižnem sejmu. Frankfurt po Frankfurtu je letos že v svoji jubilejni, 25. izdaji, bo pa v prostorih knjigarne Konzorcij v Ljubljani od 14. do 19. novembra. V času razstave bo veljal poseben desetodstotni popust, letošnja dežela v gosteh pa je Hrvaška.

ŠAČO SEDLAČEK

ISMILJE 2

3. 11. – 4. 12. 2011

MUZEJ IN GALERIJE
MESTA LJUBLJANA

KULTURNI CENTER
TOBAČNA 001
Tobačna ulica 1
1000 Ljubljana

T: +386 (0) 1 2411 770
+386 (0) 1 2411 785
F: +386 (0) 1 2411 782
E: mestna.galerija@mgml.si
www.mgml.si

Projekt je podprla
Mestna občina Ljubljana

Medijska pokroviteljica:
Radio Študent in
City Magazine

KULTURNI
CENTER

TOBAČNA
LJUBLJANA
DONATOR

001

Miklavž Komelj, pesnik in esejist

KADAR GOVORIM O KOMUNIZMU, IMAM PRED OČMI **ROSO** LUXEMBURG

Komunikacija in usklajevanje po stacionarnem telefonu ob večernih urah, vnaprej spisana in natisnjena vprašanja ter njih »predaja« pred Narodno in univerzitetno knjižnico, kjer intervjuvanec ta čas intenzivno proučuje rokopisno zapuščino Jureta Detele, odgovori na disketi (ni odveč omeniti, da se je obdelavi odgovorov v najbolj neprimernem trenutku uprla edina naprava v naši časopisni hiši, ki še zna brati zapise s tovrstnih medijev), pa prijazno povabilo na kavo pri Ruskem carju – vse to so bile »sladke« skrbi, ki so spremljale nastajanje tega precej neobičajnega pisnega intervjuja z letošnjim Rožančevim nagrajencem Miklavžem Komeljem, pesnikom, esejistom, umetnostnim zgodovinarjem in prevajalcem, ki je žirijo prepričal s knjigo esejev *Nujnost poezije*.

EVA VRBNJAK foto BLAŽ SAMEC

Milan Jesih je v intervjuju za *Pogled* govoril o tem, kako se je poeziji v zadnjih štirih desetletjih močno spremenil družbeni položaj, kako je ta bledel. Vi se v svojem zapisu obregnete ob napad Rastka Močnika na poezijo, ki mu predstavlja sinonim za nekaj, česar ni mogoče jemati resno. Pišete, da je to simptomatično za družbeni prostor, v katerem je poezija prišla na slab glas. Kje vidite vzroke za to?

Pregloboko spoštujem in cenim pisanje Rastka Močnika, da bi se obenj »obregal«. Kritičnost je nekaj povsem drugega kot »obreganje«. Predvsem pa vidim, da ste me narobe razumeli. Rastko Močnik v odlomku, ki ga citiram v uvodu svoje knjige, ni napadel poezije, ampak je ironiziral blebetanje sodobnih politikov, kakršno se razlega v slovenskem parlamentu. Pa ne samo v slovenskem ... Tisti njegov tekst je bil objavljen sredi devetdesetih let; če se prav spomnim, so neki predstavniki literarne scene takrat njegove besede res razumeli kot napad na poezijo, ampak to je njihov problem. Kdor se počuti napadenega ob napadu na blebetanje, samo razkriva, v čem se prepozna.

Res pa se mi zdi problematično, kako je Močnik v svoji kritiki retoričnega blebetanja parlamentarnih politikov uporabil besedo »poezija«. Zato sem se vprašal: kaj je razlog, da je mogoče uporabiti besedo »poezija« v takem slabšalnem smislu? Mislim, da nosijo tu kar precej krivde pisci verzov. Ampak to nikakor ni samo problem slovenskega prostora in našega časa.

V knjigi citiram čudovito mesto iz spominov Olge Ivinske o Borisu Pasternaku – o tem, kako je Pasternak vzklikal: »Kdo si je izmislil, da imam rad poezijo? Verzov trpeti ne morem.« Zato se mi zdi produktivno, kako so na primer nadrealisti ločevali med poezijo kot »dejavnostjo duha«,

kakor bi dejal Tristan Tzara, in pesništvo kot pisanjem verzov; ni vse, kar se napiše v verzih, poezija. Djuna Barnes je na starost enkrat rekla Hanku O'Nealu o tem, kar ljudje objavljajo kot poezijo: »Če so te stvari poezija, bom pojedla pod.«

Ampak da se razumeva, ne gre mi za to, da bi poezijo pojmoval kot nekakšno privilegirano govorico, ki je z estetizacijo ločena od drugih govoric. Ravno nasprotno. Tu je bil zelo dosleden Jure Detela, ki je poeziji postavljал nadvse stroge kriterije. V njegovi zapuščini sem našel zapiske z ostro kritiko tistih literatov, ki pojmujejo poezijo kot metaforično-retorično-estetizirano govorico, ki je ločena od drugih govoric in ki naj bi bila zaradi sklicevanja na svojo avtonomijo prosta družbene odgovornosti. Resnična poezija, ravno nasprotno, razkrinkava segregativne mehanizme v govorici.

Zgroženi ste nad dejstvom, kaj se v slovenskem prostoru promovira pod oznako »vrhunska poezija«. Kaj od zvedenega pod to oznako po vašem mnenju torej vanjo sodi (konkretno) in po drugi strani – kdo stoji za povprečneži, ki se brez kakšnih pretiranih zaslug in dosežkov sončijo v soju »poetičnih medijskih žarometov«?

Pravzaprav ne vem, kaj naj bi bilo pri »medijskih žarometih« poetično. Ampak če privzamem vaš metaforični način izražanja, moram poudariti: ne dvomim, da si povprečneži »sončenje v soju žarometov« VEDNO pošteno zaslužijo. Če govorim o družbeni vlogi poezije, ne gre za to, da bi morala poezija priti v soj takih ali drugačnih »žarometov«, ampak za to, da bi njena svetloba – ki je včasih tudi temna – pripomogla k temu, da bi razni »žarometi« manj slepili ljudi ... Čeprav seveda »žarometov« ne gre a priori podcenjevati.

Priznam, da se mi zdi ganljiv podatek, da si je dala Lady Gaga na roko ali nekam drugam tetovirati Rilkejev verz ... V dnevnih Alejandre Pizarnik sem našel zapis, v katerem si ta pesnica prizna svojo željo, da bi bila na prvih straneh časopisov, kot je *Paris Match*. In to ona, najbolj samotna pesnica na svetu, ves čas na robu smrti, ves čas razmišljajoča o samomoru ... Ampak prav zato me ta njen zapis ni presenetil. Taka artikulacija želje po slavi je v nekem smislu artikulacija želje po smrti ... Kar pa se tiče »vrhunske« in podobnega: problematično se mi zdi ravno klasificiranje s takimi oznakami – saj poezija ni vino, čeprav jo nekateri res povezujejo z njim. Pri poeziji mi ne gre za razvrščanje ali za ocenjevanje »dobrega« ali »slabega«; zanima me, ali ji uspe vzpostaviti »novo vrsto simbolnega razmerja do sveta«, kot je nekoč rekel Jacques Lacan. Čeprav se poezija ne izčrpa v simbolnem ...

V preteklosti je literarna sfera delovala na neki način parapolitično; vi danes uzirate vprašanje političnosti poezije kot vprašanje o njeni »možnosti«. Avtonomijo umetnosti postavljate kot pogoj za njeno transformativno politično učinkovanje. Prav nezvedljivost življenja na političnost se vam kaže kot potencialno najintenzivnejše politična. Na kakšne načine?

Ne vem, kaj mislite s »parapolitičnostjo« in na katero »preteklost« namigujete ... Ko govorim o avtonomiji, je, to moram poudariti, ne enačim z meščansko avtonomijo. O tem sem pisal zlasti v knjigi *Kako misliti partizansko umetnost?*. Fasciniralo me je prav to, kako se je v partizanih ravno prek kritike meščanske avtonomije umetnosti pokazala neka nova, ireduktibilna avtonomnost umetnosti, ki ni v tem, da družba umetnosti dodeli neki »nedotakljiv« prostor,

ampak se veže na poseben način obstajanja umetnosti na strani tega, česar še ni ... Seveda, v tem je političnost – zunaj »avtonomne sfere« politike.

Strinjam se z Alainom Badioujem, ki kot resnično politiko razume samo revolucionarno politiko. Torej politiko, ki ni zvedljiva na »avtonomno sfero politike«, politiko, ki ni »umetnost mogočega«, ampak postavljanje novih koordinat mogočega in nemogočega. Sicer pa sem o tem že velikokrat pisal in govoril ... To ponavljanje me že malo utruja. Enkrat sem nekje v nekem curriculumu vitae navedel podatek, da proučujem odnos med umetnostjo in političnim v 20. stoletju – in potem me vsi sprašujejo samo še vprašanja v zvezi s političnostjo; pri tem se počutim približno tako, kot sem se počutil pred dvajsetimi leti, ko sem izdal knjigo sonetov in so me vsi spraševali samo o sonetni formi ...

V vaših esejih je vseskozi na preži nekakšna napetost med bližinami in daljavami. Govorite o (metafizičnih) razdaljah, ki vključujejo izjemno intenzivno identifikacijo in so obenem največje nasprotje tiste pomirjujoče notranje distanciranosti, ki naj bi jo človek ohranjal v odnosu do svojega delovanja. Nam lahko to malo bolj poenostavljeno ilustrirate?

Ste prepričani, da govorim o metafiziki? Najbrž mislite na tisto, kar sem pisal o Rosi Luxemburg: da na primer to, ko ona reče, da se v bolj SVOJI družbi kot med partijskimi tovariši počuti med sinicami, ni notranje distanciranje, ampak razcep, prek katerega se še žele zares vzpostavljata njena revolucionarna pozicija. To se mi zdi pomembno. Nesprejemanje kakršnihkoli identifikacij – celo identifikacije s človeško vrsto ... Rosa Luxemburg je ena od osebnosti, ki jih najgloblje občudujem: brezkompromisna komunistka, ki je o sebi izjavila, da ji postane fizično slabo, če mora, recimo, sedeti v družbi več kot petih ljudi. To mi je neskončno blizu. Kadar govorim in pišem o komunizmu, imam pred notranjimi očmi podobo Rose Luxemburg – oziroma, natančneje: slutnjo tega, za kar se je borila Rosa Luxemburg ...

Ker sva ravno pri bližinah in distancah, nasprotjih: v svoje esejistične zapise nenehno vnašate miselne obrate, načelo paradoksa – zakaj odločitev za tvorstven pristop, kakšna je njegova funkcija, kako vam uspeva na pogled nezdržljiva nasprotja spraviti v skladnost, razumljivost?

Ah, to o »načelu paradoksa« ste očitno povzeli po utemeljitvi nominacije za Rožančevo nagrado, ki je bila objavljena v časopisih ... Kaj je bilo s tem mišljeno, bi morali vprašati avtorja tistega zapisa, ne mene.

Pravite, da se mora »čista poezija« realizirati v navezavi na konkretno, aktualno dogajanje, da mora biti angažirana – ta angažma seveda ni enak potopitvi v dnevne dogod-

ROSA LUXEMBURG JE ENA OD OSEBNOSTI, KI JIH NAJGLOBLJE OBČUDUJEM: BREZKOMPROMISNA KOMUNISTKA, KI JE O SEBI IZJAVILA, DA JI POSTANE FIZIČNO SLABO, ČE MORA, RECIMO, SEDETI V DRUŽBI VEČ KOT PETIH LJUDI. TO MI JE NESKONČNO BLIZU.

ke, pač pa ravno nasprotovanje temu, da bi zaradi stiske dneva druge stvari postale nepomembne. Kako občutite to vrzel med potopitvijo v vsakdan (ki se lahko, z vašimi besedami, v vsej svoji mrzličnosti dogaja po inerciji, kot nedejavnost, kot »vtikanje nosu v govno«) in čisto poezijo, ki je mogoča šele kot prelom s to inercijo, ta pa je po vašem nujno političen?

Tiste besede o »vtikanju nosu v govno« so citat iz pisma Rose Luxemburg. Sicer pa ne pravim tega, kar pravite, da pravim. Nikdar nisem trdil, da se mora poezija – ali celo, kot pravite, »čista poezija« – navezovati na aktualno dogajanje. Lahko se navezuje, so tudi situacije, ko ne more drugače, kot da se navezuje, ampak nikdar nisem trdil, da se mora. Meni je zelo blizu Barthesova misel o »neaktualnem, se pravi, nepopustljivem«. Sicer pa: kaj je aktualno? Dovolj je, da ponoči pogledamo v zvezdno nebo – in se zavemo, da se to, kar vidimo hkrati, dejansko dogaja v različnih časih. Pri poeziji je to bistveno: poezija se ne dogaja na eni sami časovni liniji. In ko smo že pri nočnem nebu: zame je ena najpopolnejših pesmi, kar jih poznam, Mallarméjev sonet *Ses purs ongles très haut dédiant leur onyx*, v katerem se v prazni sobi v zrcalu fiksira ozvezdje ... Res pa je tudi, da se mi je začel ta sonet povsem nepričakovano prikazovati v nekem trenutku v Beogradu, ko smo tam predlani v Muzeju 25. maja postavljali razstavo *Politične prakse (post)jugoslovanske umetnosti*. Šele takrat sem dojel to pesem, ki me je nenadoma dobesedno zgrabila s svojo čudežno močjo. Bilo je torej potrebno nekaj politike, da sem doumel to čisto poezijo.

Ko razmišljate o političnosti poezije, sintagma navezujete na raven pesniških postopkov in ne na raven aplikacije političnih opredelitev na poezijo. Lahko navedete nekaj primerov?

Primere ves čas navajam v knjigi.

V eseju *Ta žival, ki sem, prevprašujete razmerje človek / žival, govorite o dvoumnem razmerju med identifikacijo in tujostjo onkraj naturalizacije tega razmerja, izhodišče vašega razmisleka pa so jetniška pisma R. Luxemburg. Kako vidite razmerje med človekom in živaljo, kdo/kaj pravzaprav je ta žival in kakšna je povezava omenjenih pisem s političnim angažmajem slavne filozofinje in revolucionarke?*

Mogoče ni bilo najbolje, da sem uporabljal izraza »človek« in »žival«; bolje bi bilo, če bi dosledno uporabljal le izraza »ljudje« in »živali« ... Potem me ne bi spraševali, »kdo/kaj je pravzaprav ta žival«. V tem eseju sem pisal o živalih. Res pa je, da nisem predpostavljala, da ljudje vemo, kdo ali kaj so živali. Zelo žalostno je, da mnogi mislijo, da mora biti, če nekdo govori o živalih, zadaj nekaj drugega. Tak odnos sicer spodbuja tudi šolski sistem. V šolskem berilu, ki ga ima moja hčerka, sem opazil pesmico nekega japonskega pesnika o metuljih – zraven pa je uredniški dodatek, ki pravi, da pesnik seveda ni mislil na metulje, ampak na nekaj drugega, in otrokom zastavlja vprašanje, na kaj je mislil. Jaz si pri tej pesmici pri najboljši volji ne morem misliti, na kaj drugega bi pesnik lahko mislil kot na metulje ... To vam navajam samo kot primer, kako šola otrokom sistematično predstavlja poezijo na tak način, da bi bili nanjo imunni ...

Kar pa se tiče Rose Luxemburg: ko pišem o njenih pismih, poudarjam, da senzibilnost, ki jo lahko razbiramo v teh pismih, nikakor ni samo neko privatno čustveno dopolnilo njenemu siceršnjemu političnemu oziroma revolucionarnemu delovanju. Rosa Luxemburg je zmogla videti nekatere probleme, ki jih drugi takrat niso. V nekem pismu, recimo, zgroženo in z veliko bolečino piše o izgibanju ptic pevke zaradi »melioracij« močvirnih zemljišč. In nad tem ni zgrožena zaradi koristi in ugodja, ki ju ptice morebiti prinašajo ljudem, ampak zaradi samih ptic. Izginevanje teh ptic takoj poveže – metonimično, ne metaforično – s pokoli Indijancev v severni Ameriki. Tako vidi v njem tudi politični problem. In tuje ji je hierarhično ločevanje med ljudmi in živalmi.

Takšno razmišljanje o naravi in o bitjih, ki niso ljudje, bi v konceptiji socializma, kakršno so razvili v Sovjetski zvezi, zaman iskali; tam so zlasti v tridesetih letih 20. stoletja razvili strategijo človeškega napada na naravo – čeprav je res, da so na koncu pričakovali takšno preobrazbo narave, ki naj bi prinesla nekakšno »mesijansko« sožitje vseh bitij. V tem smislu je bila v izhodišču sovjetskega odnosa do narave kljub vsej brutalnosti in zgrešenosti vendarle tudi neka resnica: misel, da je »naravna harmonija« nekaj, čemur se je mogoče približati šele z družbenimi spremembami, ne pa nekaj, kar je dano, kar obstaja kot »naravni tok stvari«.

Današnja ideologija »naravnega ravnovesja« oziroma »naravnega toka stvari« je, če natanko premislimo, dejansko do narave še bolj agresivna, kot je bil sovjetski »napad na naravo«; ta ideologija je namreč glavna ideološka opora kapitalizma, ki danes grozi, da bo naravo dobesedno uničil. Danes se vsi razglašajo za ekologe, celo pri McDonald'su so začeli blebetati o ekologiji, ampak vsi vidimo, da se ni vsega tega, čemur ljudje pravijo narava, še nikoli uničevalo tako brutalno, tako sistematično in tako pospešeno kot danes. In potem je kakšen kranjski Janez še ponosen, da ravna ekološko, če namesto papirne beležnice uporablja tiste nove elektronske naprave, ne da bi pomislil, kakšna opustošenja in kakšni pokoli se dogajajo, da podjetja, ki izdelujejo te naprave, pridejo do snovi, brez katerih ni mogoče narediti teh naprav ... Pokojni Steve Jobs je dobro vedel, zakaj je tako poudarjal estetiko: da bi se ljudem zožilo vidno polje, da bi videli samo tisto, kar jim je pokazano. Ob smrti Steva Jobsa so mediji razglašali, da je svet zaradi njegovih inovacij postal boljši – jaz pa vidim v svetu, ki ga opredeljuje ta estetika, predvsem nekaj, čemur je Walter Benjamin rekel estetizacija politike.

Že nekaj časa v rokopisnem oddelku NUK preučujete literarno zapuščino Jureta Detele. Pred leti, ko mi je prišla pod roke njegova knjiga esejev *Zapisi o umetnosti*, me je presenetilo, kako je bila njegova misel in on sam pravzaprav spregledan, neopažen. Zdi se, da po krivem, saj je v svojem delovanju nenehno lucidno problematiziral mejo med sferama javnega in intimnega, svojo neposredno angažiranost pa je razširjal tudi na »bitja iz tujih svetov« (znameniti so bili njegovi nočni vdori v živalski vrt, kjer je odpiral kletke z gozdnimi živalmi). On je možnosti za premoščanje nasprotja med ljudmi in živalmi, poenostavljam, videl v zavesti, da ni bitja, ki ne bi bilo samo, osamljeno, v izhodišču ločeno od narave. Kaj se vam v tej smeri razkriva ob poglobljenem študiju o Deteli?

No, to proučevanje, ki ga omenjate, se dogaja že kakšno leto dni ... Misel, ob kateri pravite, da poenostavljate, pa ste povzeli po formulaciji iz Detelove beležnice, ki sem jo citiral v intervjuju v *Književnih listih* ... O Deteli bom kmalu spet poskusil nekaj napisati. Za zdaj naj omenim samo, da sem bil vesel, ko sem videl, da ključne teze, ki sem jih v svoji knjigi nakazal v zvezi z njim, čeprav takrat večine njegovih zapisov še nisem poznal, niso bile popolnoma zgrešene.

Poudariti moram zlasti Detelovo nasprotovanje predstavam o naravi kot apriorni harmonični »celoti vseh bitij«; vedel je, da se te predstave pojavljajo kot alibi za agresijo nad posameznimi bitji. Tu je bil Detela zelo oster; v nekem nedokončanem polemičnem tekstu iz osemdesetih let je celo zapisal: »Narava kot doumljiva celota vseh živih bitij je *gnusoba*.« Detela je nasproti ideji, da je harmonija narave nekaj, kar že obstaja, postavljala prizadevanje za doseganje bolj harmoničnih odnosov med bitji, ki postanejo mogoči šele prek radikalnih družbenih

sprememb. V nekem zapisu je prav na osnovi tega nasprotja med predstavo o apriorni harmoničnosti narave in predstavo o harmoniji kot nečem, kar ni bilo še nikoli doseženo, definiral razliko med desnico in levico v ekologiji. Pri tem je levico povezal z orfično tradicijo.

Najbrž ste že brali škotskega etiškega filozofa MacIntyra, ki v knjigi *Odvise racionalne živali* razvija argumente za trditev, da so ljudje po eni strani praktični misleci, po drugi pa odvisne živali, ki se morajo druga od druge učiti, da bi ostale v čim večji meri neodvisne. Kakšno je vaše mnenje o njegovi provokativni tezi, da je posameznik v svojih dejanjih in mislih pravzaprav žival, ki pripoveduje zgodbe?

MacIntyra nisem bral, zato ne morem komentirati. Lahko samo rečem, da mi formulacija, ki ste jo navedli, zveni sumljivo. Zdi se mi, da spada v območje tistega, kar Badiou imenuje »živalski humanizem« in proti čemur nastopam v svojem eseju. Ampak res se ne morem opredeljevati v odnosu do nečesa, česar nisem bral.

V eseju *Fernando Pessoa v partizanskem taboru* (kjer presenečate z izrazito kritičnostjo in ostro nabrušeno polemičnostjo) ste zapisali tezo, da je resnični egalitarizem samo v postavljanju najvišjih kriterijev, v največji zahtevnosti. Zmotilo vas je argumentiranje G. Tomca v polemiki z I. Vidmarjem v *Pogledih* aprila lani, ko je razliko med »visoko in množično« kulturo izpeljal prek sociološkega reduktivizma na življenjske sloge. Nadalje ste se obregnili ob Deso Muck, ki na povabilo vladajoče elite v družbi »levega« šolskega ministra srednješolski mladeži slovesno podpisuje »neko izjavo o seksu, ki je odkrito bebava in samo za spoznanje manj odkrito (a zato nič manj!) homofobična«. Iz navedkov je slutiti vaše nepristajanje na segregacijo in neprizanesljivo kritiko »levičarskega« diskurza, ki da rad podleže segregativni logiki?

Ne mislim, da je teza o egalitarizmu, ki jo zagovarjam, v izhodišču nekaj novega. Vsak na svoj način sta jo, recimo, postavila že Jacques Rancière in Alain Badiou. Pravzaprav

ČE SE LAHKO NA »LEVI« PROMOVIRA (NE)PRIKRITO HOMOFBIJO, POTEM SEVEDA NI ČUDNO, DA SE NA DESNI POJAVIJO HUJŠKAŠKI EKSTREMISTI, KAKRŠNI DANES ROVARIJO PROTI DRUŽINSKEMU ZAKONIKU.

je to tezo artikuliral že Fernando Pessoa. Badiou vidi kot eksemplarna primera egalitarnega diskurza filozofski diskurz in matematiko. Nič ni skrito, vse je dano v presoji vsem; seveda pa se je treba resno potruditi. Če pa smo prepričani, da se ljudje ne morejo potruditi, ker so idioti, in jih nagovarjamo tako, da se prilagajamo svoji predstavi o njih kot idiotih, pomeni, da jih preziramo. In da hočemo iz njih narediti idiote. Vedno znova me preseneča, kakšni miselni naporji so vloženi v poskuse pobebljanja ljudstva.

Tomčeva stališča se mi zdijo resnično škodljiva, ampak vidim jih predvsem kot simptom neke družbene klime. V tem smislu je bil prej omenjeni Jobs neskončno bolj odkrit, ko je rekel, da ljudje vedo, kaj hočejo, šele ko jim to pokažeš. Skratka, on je vsaj odkrito priznal, da kapitalizem ljudem sistematično vsiljuje »njihove lastne« želje.

Kar pa se tiče Dese Muck, ne čutim nobene potrebe, da bi se »obregal« ob njo; seveda pa nisem bil edini, ki se je zgrozil ob tem, da lahko neki šolski minister, ki se ima za »levičarja«, socializacijo v heteroseksualnost razglašaja za naravno in edino zveličavno dejstvo. Vem, on bi rekel, da tega ni razglašal, ampak tisti tekst, ki so ga dali v podpisovanje srednješolcem, je »med vrsticami« pomenil natanko to. Če se lahko na »levi« promovira (ne)prikrito homofobijo, potem seveda ni čudno, da se na desni pojavijo hujskaški ekstremisti, kakršni danes rovarijo proti družinskemu zakoniku.

Skratka: ne bi rekel, da mi gre za kritiko »levičarskega« diskurza; problem je v tem, da je ta diskurz, ki ga kritiziram, v resnici desničarski. To pa ne pomeni, da relativiziram levico in desnico in da hočem namigniti, da je, če je tisto, kar naj bi bilo na »levi«, v resnici na desni, nemara tisto, kar naj bi bilo na »desni«, v resnici na levi ... Ne, ne, zadeva je precej bolj žalostna: če je to, kar se razglašaja za »levico«, na desni, je celotno polje pomaknjeno na desno; desno od te »levice« je torej lahko samo še skrajna desnica. In ta skrajna desnica se zdajle v Sloveniji krepi in treba jo je ustaviti, dokler je še čas.

Nekje ste rekli, da ste v svojem pesniškem iskanju »še-ne-obstoječega« namenjeni zelo daleč. Pa naj vas za konec malce paradoksalno, a povsem v vašem stilu, vprašam, kaj nosi na sebi ideja o »še-ne-obstojećem«, kako se vam razkriva?

Jaz sicer ne vem, zakaj mislite, da je vaše vprašanje »povsem v mojem stilu«, in zakaj se vam zdi paradoksalno, ampak pustiva to ... Kako naj vam odgovorim? Preberite si mojo najnovejšo knjigo *Modra obleka*. ■

POŠASTNA SVOBODA IN STRAŠNA UJETOST

Naš najbolj znan, priznan in nerazumljen pesnik Tomaž Šalamun je težko ulovljiv vizionar, ujet v lastno svobodo, ki jo je sebi in slovenščini tako vehementno izboril. Dejaven že skoraj pet desetletij in neustavljiv. Debelih tisoč strani Šalamuna bo morda še ravno dovolj.

ANDREJ HOČEVAR

Nekaj je res: Šalamun se ne ustavi in tega mu tudi nihče ne more preprečiti. Skoraj pet desetletij objavljanja poezije in skoraj petdeset zbirki, ki še kar prihajajo in prihajajo. Karkoli naj si o njem že mislimo, Tomaž Šalamun je dejstvo. Pa ne zgolj slovenske poezije, temveč svetovnega pesniškega dogajanja v najširšem smislu – slovenski fenomen, zaradi katerega je slovenščina med sodobnimi pesniki vsega sveta sploh znana. In vendar je Šalamunova recepcija pri nas vsaj v zadnjem času nekoliko negotova vase. Šalamun se daje in razdaja in straši, ne da bi to sploh hotel. Preveč ga je, preprosto povedano; njegove zbirke se v vseh jezikih množijo, poleg vsega pa ga (kot vsakič?) odkriva še mlada generacija – nemara mnogo manj obremenjena s pesnikovim nepreglednim izročilom –, ki ima v njem svojega zaveznika in (v okviru ameriških univerz) učitelja.

Najbolj vidne točke med ključnimi postajami Šalamunovega pesniškega potovanja niso pravzaprav nič posebnega: obsesivno nihanje med ljubeznijo in njenim nasprotjem, zdaj egocentrično, zdaj samopomiljujoče iskanje lastne identitete in končno nekakšna nadrealistična mistika s svojo sumljivo ponudbo odrešitve. Nanašajoč se na Johna Ashberyja je Bob Perelman (»Trenutno sem zaljubljen v Boba Perelmana,« izjavi Šalamun v *Ameriki* iz leta 1972) takšno držo označil kot »priložnostno resnico neokovane osebne eksistence, plehko omejene z metafizičnimi omejitvami« ... Ne nazadnje je Šalamun v ZDA pogosto predstavljen kot Ashberyju soroden pesnik, kar v nekem smislu tudi drži. Obema gre za pesniško transkripcijo protejskega, neskončnega, a vendar v sebi kot da nedeljivega jaza (to je sporna izjava), projekt, ki zdaj že presega vse predstave o možnih veličini in velikosti.

Da Šalamuna marsikdo ne razume ali ne jemlje več resno, je delno posledica njegove problematične samozadostnosti, vendar je ena izmed zmot njegove recepcije v domnevi, da ta v Šalamunovem opusu ni problematizirana. Šalamunov jaz je namreč samozadosten le toliko, kolikor iz samega sebe upravičuje tudi samokritiko, zmoto, potrebo in celo ignoranco. O procesu neizprososti pričajo mnoge pesmi že od sedemdesetih let naprej: »Koliko je treba trpeti, kako sem bil / neodgovoren in nadut. Kako sem ranjeval okrog / sebe,« pravi v *Areni* (1973).

Šalamunov glas trmasto vztraja pri svojem načinu in na videz ne sprejme nikakršnih kompromisov. Tako je njegova znamenita volja do moči res videti brezprizivna, vendar pa se tistim, ki so Šalamunova pravila igre pripravljani sprejeti, tudi v celoti preda na način, ki ne more biti drugačen kot globoko erotičen: »Jaz zahtevam / brezpogojno / ljubezen / in / popolno / svobodo. / Zato / sem / strašen.« Ali pa je Šalamunova (pesniška) ljubezen, ki se razdaja na vse strani (»do svojega tridesetega leta sem se navadil / ljubiti vse,« *Balada za Metko Krašovec*, 1981), zgolj skrita pod to strašno masko?

Da bi njegov svet sploh bil *opisljiv*, bi mu morale biti vsiljene nekakšne meje, s katerimi bi določil kontekst, znotraj katerega bi šele lahko prepoznali skupen, razumljiv kod. Toda obenem bi ga privolitev v kakršnekoli zamejitve obsodila tudi na sprejetje lastnih meja, torej na sprejetje razlike med sabo Drugim. Takšno razlikovanje bi ga seveda prisililo v proces postajanja, da bi na njegovem koncu kot subjekt med subjekti nemočno trkal ob meje svoje lastne subjektivnosti, ki ga loči od vseh drugih subjektov okoli njega. Čeprav ga takšnega

Med intervjujem za *Sobotno prilogo* julija 2005

nismo vajeni, pa je Šalamunov pesniški razvoj pokazal, da na tovrstna vprašanja le ni imun: »Kdo si pravzaprav / jaz, / sem to // ti? DRUG? / ČLOVEK? Jaz ne / ve, ampak // čuti.« (*Maske*, 1980)

Šalamun postopno začne sprejemati odgovornost za svojo preteklost in namigne na trpljenje, ki ga doživlja zato, ker se počuti v bistvu kot pripadnik neke marginalizirane skupine, a kot takšen nikoli ne bo mogel biti prepoznan. Slavnega Šalamuna vsi vidijo, vendar ne takšnega, kot bi naj bil v resnici. Njegova zavajanja z metodičnim infantilizmom pod krinko absolutne ljubezni in njegova objestna volja do neodgovornosti pod krinko igre so se obrnila zoper njega samega. Neznosna strašnost Šalamunovega bivanja je, kot pravi v zbirki *Po sledeh divjadi* (1979), da je »nedotakljiv in nedotaknjen«. Predvsem pozni Šalamun je ujetnik svoje lastne svobode, trmasti otrok v odraslem telesu, ki se nikoli ne bo sprijaznil, da je igre konec. Če se je uspel že tako vehementno in z lahkoto izseliti iz svojega plemena, pa se Šalamun očitno ne more osvoboditi od samega sebe. »Bogve, če vem, do kod igram,« s priokusom tragične grenkobe priznava v zbirki *Imre* iz leta 1975.

Meje svoje svobode si je Šalamun postavil tako na široko, da mu je dovoljeno domala vse, ne da bi kdo zares opazil odtinke med resnostjo in zafrkancijo. Šalamun je namreč edini pesnik, ki si očitno lahko privoščiti napisati slabo pesem: »Če bi to rekel kak / navaden klinc, sploh / tiskano ne bi bilo, če pa reče to / Tomaž Šalamun, pretrese / celotno populacijo.« (*Metoda angela*, 1978) Tisto, kar je pri Šalamunu treba jemati resno, ni njegova priložnostna površina; pod njo je namesto cinizma treba prepoznati predvsem trpko samoironijo. Globok eksistencialni dvom je namreč v Šalamunovo poezijo kar hitro zarezal, nemara že z njegovo drugo zbirko, ki je infantilno dvoumnost prvenca prekrila s tanko mrežo melanholije in razočaranja.

Glas, v katerega je Šalamun ujet, tako ni totalna razpršenost brez izvora, temveč je en izvir, ki ne more nehati bruhati ali predvideti, kam bi katera izmed razpršenih kapljic utegnila pasti. Če je torej pošasten, potlej je pošasten zato, ker ni sposoben nadzorovati svoje neznanske moči: »Jaz sem samo čutil, kako / mi narašča moč, kako ga bom najprej / ljubil in mu potem pojedel srce.« (*Maske*, 1980) Sprijaznjenje in sprejetje te lastne požrešnosti bo nekaj, k čemur se bo Šalamunova poezija pozneje v poskusu delno odplačati škodo nenehno vračala. To je razdalja med znanima verzoma »Tomaž Šalamun je pošast« (*Arena*, 1973) in »Vsak pravi pesnik je pošast« (*Maske*, 1980); ker Šalamunov opus kaže tudi opravičilno dinamiko soočanja z lastno preteklostjo in bolečino – ki jo je ta prinašala predvsem drugim –, je med verzoma razdalja, ki jo je Šalamun v slabem desetletju prehodil od zahteve do

opravičila, s tem ko se je iz množice najprej izvzel in se nato vanjo poskušal vrniti.

In Šalamun se v neki pesmi celo odreče nadzoru nad samim sabo: »Metoda angela je zame. / Od tu naprej ničesar več ni. / Nimam več moči nad sabo.« Njegov govorec je namreč povsod hkrati, iz verza v verz oz. iz stavka v stavek lahko spreminja registre, ki prikrivajo negibnost njegove pozicije izjavljanja. »Nikoli nisem bil človek. / Vedno angel. / Ko pride do svoje popolne oblike, se / razprši.« (*Metoda angela*, 1978) To je hkratnost Šalamunovega pesniškega jezika, ki je v bistvu neverjetno odprt in pripravljen vase sprejeti vse druge diskurze, ne glede na to, ali so si to sploh želeli. Šalamunova edinstvenost je prav v odsotnosti lastne osredotočenosti, osebne glasovne hierarhije. Polifonija, zmešnjava in nepričakovanost so, paradoksalno, tisto, na čemer temelji njegova izvirnost. Bolj ko govori o sebi, manj je jasno, o kom govori: »včasih ko tako premišljujem o sebi / res nimam pojma kdo sem.« (*Metoda angela*, 1978)

Toda ob vsem tem se vendarle pojavi težava. Spričo takšne širine in toliko zbranega materiala je pravzaprav že kar težko ločiti med posameznimi odtentki in si priti na jasno glede tega, katere pesmi so boljše od drugih. Če je torej tako, da si sme Šalamun dovoliti vse, potlej to drži bolj za njegovo gesto v smislu odprtega, nikoli dokončanega dela: celota je res mogočna, navdaja te z občutkom nečloveške vzvišenosti, ki pa je pogled na njene posamezne dele ne zmore vedno potrditi. Šalamunova totalnost, njegova lažna vseobsegajoča celovitost, ki v sebi na videz dopušča vse, je očitno že predvidela tudi mesto za slabe pesmi. Na primer: »Tako kot telo / drhti v // ljubezni, / drhtijo besede / na papirju.« (*Sokol*, 1974) Podobnih mest, kot nazorno razkriva *Kdaj*, je v Šalamunovi poeziji še veliko, vendar so skrita pod plastmi (drugega) jezikovnega balasta. Ta postopek, ki včasih razkriva trivialnost Šalamunovega pesniškega jedra, ima spet drugič čudovite učinke. Preporod zadnjih zbirk (predvsem *Letnega časa*) je treba šele odkriti.

Razlog, da poznega Šalamuna tako težko beremo, je v tem, da njegova poezija hoče ostati na strani čistega impulza in ga brez vsakršne transformacije prenesti v svoj medij. Šalamunova poezija je v tem smislu pred-umetniška, kar z drugimi besedami pomeni, da ustvarjanje umetnosti iz njegove surove mase impulzov ostaja prepuščeno prejemniku. To je čisti – tako v smislu absolutnega kot neomadeževanega – užitek Šalamunove poezije; v njej izvorni impulz ni posredovan, temveč neposredno prenesen v duha prejemnika. To je težka odgovornost, zaradi katere njegova recepcija nad Šalamunom izvaja težko dopustno izgajevanje. Ena izmed posledic prenosa Šalamunove čiste ustvarjalnosti je, da pogosto žal niti avtor niti bralec ne vesta, kaj z njo početi. ■

VRHUNSKA SLIKARJA, DOBRA PRIJATELJA

Oba slikarja sta se družila več kot pol stoletja, v tem času pa pomembno zaznamovala slovensko likovno umetnost, Zoran Mušič kot mednarodno najbolj uveljavljen slovenski slikar, Miha Maleš pa tudi kot založnik, urednik in pisec o umetnosti. Še posebej ju povezujeta Pariz in Benetke.

ASTA VREČKO

V Gradu Dobrovo, kjer je edina stalna zbirka del Zorana Mušiča (1909–2005), so dvajseto obletnico njenega obstoja obeležili z razstavo, ki prikazuje vez med dvema osrednjima figurama slovenske umetnosti v preteklem stoletju, Miho Malešem in Mušičem. Gre za zanimivo postavitev, v kateri razstavljena dela intervenirajo v stalno zbirko Mušičevih del, kar odnos med umetnikoma še dodatno poudari. Večinoma gre za Maleševa dela in dokumentacijo (pisma, revije, spominska knjiga umetnikove hčere z avtoportreti umetnikov, tudi Mušičevim) ter nekaj Mušičevih zelo zgodnjih grafičnih del, ki začasno postavitev neposredno povežejo s stalno razstavo. Vitrine, v katerih se nahaja dokumentarno gradivo, so postavljene v samo jedro in ta način postavitve, ki se mnogokrat ne izkaže za najbolj optimalnega, je v tem primeru popolnoma legitimen, saj se razstavljena dokumentacija popolnoma zlije z zbirko, tako da se zdi, kakor da je tam že od nekdaj. To je gotovo treba pripisati tudi gradivu samemu, ki nas ves čas usmerja med Mušičem in Malešem in že s samo postavitvijo kaže na njun večplasten odnos.

Miha Maleš (1903–1987) je pustil pečat naši kulturni zgodovini ne le kot odlični umetnik, ampak zlasti v času med obema vojnoma tudi kot izjemen založnik, urednik in pisec o umetnosti. Dolgoletni ravnatelj Moderne galerije Zoran Kržišnik je v predgovoru ob njegovi retrospektivni razstavi leta 1974 v Moderni galeriji o njem zapisal, da je »za popularizacijo slovenske umetnosti in sploh za delež likovne umetnosti v kulturni zavesti slovenskega človeka storil Miha Maleš več kot kateri koli naš ustvarjalec od Jakopiča dalje«.

Njegovo neprecenljivo delo je bilo izdajanje prve revije za slovensko sodobno umetnost *Umetnost – mesečnik za umetniško kulturo* med letoma 1936 in 1945. Tako je tudi prišel v stik s šest let mlajšim Mušičem, katerega je leta 1935 v pismu nagovoril, naj za revijo napiše vtise iz svojega študijskega potovanja po Španiji. Od te začetne spodbude je Mušič napisal mnogo prispevkov, predstavljal je vez Slovenije z umetniškim dogajanjem v Zagrebu in prišel do objav številnih reprodukcij svojih del, sčasoma pa je to plodno strokovno sodelovanje preraslo tudi v osebno prijateljstvo.

Miha Maleš: Spomin na Benetke, 1936, 78 x 100 cm, Moderna galerija, Ljubljana

Poleg sodelovanja pri reviji sta vez med umetnikoma tudi umetniški skupini, v katerih sta delovala v predvojnem obdobju. Miha Maleš je bil pobudnik in osrednja figura leta 1928 izoblikovane skupine, imenovane *Četrta generacija*, Zoran Mušič pa je bil del umetnikov, ki so v bolj ali manj nespremenjeni zasedbi razstavljali pod skupnim imenom *Klub neodvisnih* od leta 1936 do 1943. Mušič je bil tudi avtor *Manifesta kluba neodvisnih umetnikov*, ki je bil objavljen v časopisu *Slovenec* septembra leta 1937 in v katerem je zapisal vodila sloga, ki ga poznamo pod imenom »barvni realizem«. Obe skupini je do neke mere družil tudi študij na zagrebški likovni akademiji (Maleš je ostal tam samo eno leto in

nato diplomiral v Pragi) in približno sorodno sprejemanje umetniških smeri. V reviji *Umetnost* je bil novembra istega leta objavljen tudi pogovor med njima, v katerem sta utemeljila povezavo med skupinama (Maleš je celo rekel, da bi se lahko *Neodvisni* imenovali *Peta generacija*). Čas med vojnoma je bil zaznamovan s porajanjem najrazličnejših umetnostnih kolektivov, društev, skupin, odnosi med njimi pa so bili velikokrat fluidni in ko je delovanje ene ugasnilo, so se umetniki v želji po razstavljanju priključili drugi, saj so te nastajale tudi zaradi organizacijskih razlogov.

Mušič in Maleš sta navkljub sodelovanju pri reviji in stalnemu dopisovanju nastopila skupaj le enkrat, in to na razstavi spomladi leta 1938 v Jakopičevem salonu, ki je še do konca druge svetovne vojne pomenil ključno razstavišče za sodobno umetnost. Predstavila sta se skupaj s slovaškim umetnikom Mikulášem Galando in za razstavo je Fran Šijanec zapisal, da jim je »skupna volja do neskaljenih prvin doživetja, rešuje pa Galanda plastične, Maleš linearne in Mušič barvne probleme«. S tem mnenjem bi se morda lahko do neke mere strinjali tudi pri tej razstavi, če nas ne bi ves čas spremljale podobe taboriščnikov iz cikla *Nismo poslednji*, ki ga je Mušič sicer začel ustvarjati šele v sedemdesetih letih, s tem pa tudi ubral popolnoma drugo in samosvojo pot.

A vendar je aktualna razstava v Goriških Brdih pomembna tudi zato, ker po vseh teh letih ponovno postavi skupaj umetnika in lahko primerjamo njuni življenjski in umetnostni poti. Maleševa razstavljena dela so pretežno omejena na različne prizore in poglede na Pariz in Benetke. To nikakor ni naključje, saj ju je umetnik obiskoval pogosteje kot druga evropska mesta, pa tudi Mušičevo življenje po vojni je bilo razpeto ravno med ti dve mesti.

Tako umetnika po vojni nista ostajala v stiku zgolj preko pisem, ampak sta se pogosto tudi srečevala. Maleš je predstavljal tudi eno izmed Mušičevih vezi z domovino do vrnitve leta 1956. Maleševa monotipija in litografure Benetk in Pariza iz petdesetih let lahko neposredno primerjamo z deli iz stalne Mušičeve postavitev, kar je še dodatna prednost umestitve razstave znotraj stalne zbirke.

Med razstavljenimi deli je tudi morda širši javnosti najbolj znano Malešovo delo *Spomin na Benetke* iz leta 1936, za katero lahko upravičeno rečemo, da je zvezda te razstave. To je bilo slikarjevo najljubše delo in ga je poklonil Moderni galeriji v Ljubljani, od koder so ga za razstavo tudi posodili. Slika sicer nima neposredne zveze z odnosom med Mušičem in Malešem, omogoča pa nam primerjati Malešev način slikanja Benetk pred in po vojni. Hkrati pa se navezuje na njegov poslikan keramični krožnik, ki ima na razstavi še dodatno vlogo, da namreč izpostavlja Malešovo sposobnost navduševanja svojih kolegov za odkrivanje različnih likovnih področij. Na njegovo prigovarjanje se je za kratko avanturo v keramiki odločil tudi Mušič in njen rezultat, poslikan krožnik, lahko na reprodukciji najdemo tudi na razstavi in v katalogu, za katerega je besedilo prispevala Breda Ilich Klančnik. ■

Maleš in Mušič na otvoritvi 7. mednarodne grafične razstave v Moderni galeriji v Ljubljani, 2. junija 1967

RAZSTAVA

**Miha Maleš – Zoran Mušič
Prijatelja in sodelavca**

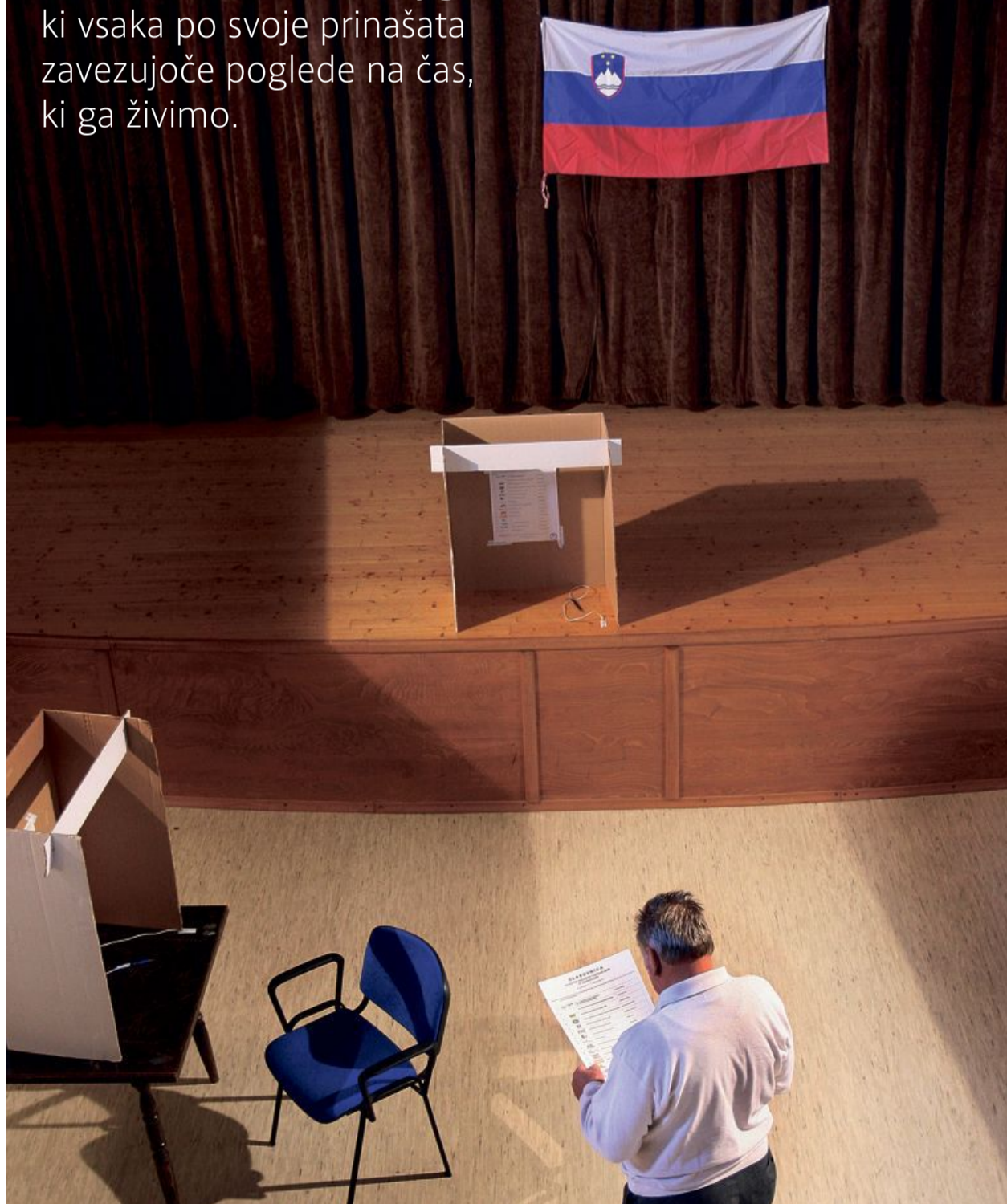
GRAD DOBROVO, GORIŠKA BRDA

DO 15. 2. 2012

ŠTIRI LETA ALI ŠTIRI DESETLETJA?

Prve predčasne volitve v samostojni državi odpirajo več vprašanj, kot bodo prinesle odgovorov. Gotovo je le, da Slovenija potrebuje odločne, hitre in učinkovite ekonomske kratkoročne ukrepe, a prav tako je dejstvo, da ti sami po sebi še ne bodo odpravili vseh v dvajsetletni družbeni tranziciji nakopičenih anomalij slovenske družbe. Ali drugače, letos se ne bomo ali se vsaj ne bi smeli odločati le o tem, kako nam bo prihodnja štiri leta, ampak predvsem o tem, kako nam bo v prihodnjih desetletjih.

Boštjan Tadel se je o nekaterih dilemah prihodnosti pogovarjal z različnimi sogovorniki, sociolog dr. **Urban Vehovar** piše o treh glavnih vprašanjih, na katera bo morala odgovoriti slovenska politika, ekonomist dr. **Jože P. Damijan** in samostojna novinarka **Polona Balantič** pa sta vzela v roke zanimivi knjigi, ki vsaka po svoje prinašata zavezujoče poglede na čas, ki ga živimo.

Koraki in vizije, v

Ali je gospodarska rast res edino merilo družbenega razvoja? Potrebujemo več ali manj države? Res živimo v času in družbi brez vrednot ali so te tako individualistične, da razkrajajo skupnost? O teh vprašanjih, ki jih prihajajoče volitve gotovo še ne bodo dokončno razrešile, lahko pa bi sprožile tehtnejše razpravljanje od dosedanjega, smo se pogovarjali z ekonomistko, pravnico, filozofom in umetnikom.

BOŠTJAN TADEL

Kaže, da bodo te volitve ne le predčasne, temveč tudi izredne v več pomenih: na dosedanjih petih rednih volitvah v letih med 1992 in 2008 je šlo bolj ali manj za zaupnico ali ne vladajoči ekipi, nismo pa odločali o temeljnih usmeritvah države in družbe kot na prvih večstrankarskih volitvah leta 1990. To dokazuje tudi dejstvo, da se ponudba strank in njihovih voditeljev ni bistveno spreminjala, občasno je kakšna stranka razpadla ali v ospredje potisnila drugega človeka, a to niso bile tehtnejše spremembe ne politike ne politikov.

Tokrat bi moralo biti drugače, saj so danes tako slovenske in evropske kot globalne razmere verjetno kompleksnejše in zapletenejše od tistih po koncu hladne vojne in bankrota evropskih socialističnih držav konec osemdesetih let preteklega stoletja. Tokratne družbene spremembe utegnejo namreč segati dlje, globlje in globalneje. Ekološka, energetska, prehrabena, socialna, finančna in številna druga vprašanja presega meje teh ali onih družbenih ureditev, državnih zvez in kultur. Vprašanj je več, kot imamo za zdaj odgovorov.

Tudi mnogo večje, vplivnejše in močnejše države, kot je Slovenija, se srečujejo s podobnimi ali vsaj enako zahtevnimi razvojnimi dilemami. Če se v Sloveniji pritožujemo nad hromečo referendumsko zakonodajo in opozicijo, ki samo meče polena, je denimo tudi v Združenih državah z izrazito ločitvijo med izvršno in zakonodajno vejo oblasti položaj enak, zaradi stalnih terminov volitev pa bodo v trenutnem pat položaju vsaj še do začetka leta 2013. Dogajanje v evroobmočju in širše Evropski uniji je nepredvidljivo iz tedna v teden, zadnje čase pa celo iz dneva v dan. Slovenija je seveda vpeta tako v evropske kot v globalne tokove in v obeh predstavlja zelo majhen člen. Vendar pa je ta člen lahko šibkejši ali močnejši, bolj ali manj odporen oziroma odziven na dražljaje iz sveta. In kot posledica tega se ljudje v Sloveniji lahko boljše ali slabše počutimo, z upanjem ali s tesnobo pričakujemo svojo ter družbeno prihodnost.

STROKA USKLAJENA, POLITIKA MORA OPRAVITI SVOJE DELO

Ekonomska stroka o večini nujnih, torej kratkoročnih ukrepov pretežno soglaša, meni dr. **Maja Makovec Brenčič**, prodekanja Ekonomske fakultete v Ljubljani in predsednica Društva za marketing Slovenije. A četudi se stroka lahko bolj ali manj strinja o ukrepih, ni njena naloga, da jih izvršuje, ampak je to naloga politike, ki mora znati načrtovati in uskladiti delovanje vseh družbenih podsistemov. **Andrej Drapal**, dolgoletni partner v svetovalno-komunikacijskem podjetju Pristop in avtor knjige *Kako stvari vznikajo* (2009) pri tem opozarja na raziskave harvardske poslovne šole. Ugotovili so namreč, da si ljudje želimo razmišljati in načrtovati predvsem kakšno leto ali dve v prihodnost, zanemarjamo pa trenutne odločitve in jasno definiranje dolgoročne vizije. Najbolj nesmiselno je prav srednjeročno načrtovanje, saj ga zaznamuje preveč spremenljivk, da bi bili lahko natančni. Večina ne upošteva, da vsak trenutek sedem milijard zemljanov stori nekaj, kar bistveno spremeni okolje; to počno

, vrednote in odgovornost

tudi organizacije, od družin prek podjetij, raznih skupnosti do držav; v vsakem trenutku torej deset do dvajset milijard korakov. Vsak po svoje. Če gledamo dogajanje okrog zadnje globalne krize, ki se je začela pri ameriških investicijskih bankah, nadaljevala z nepremičninami in nato s krizo v Grčiji in »perifernih« evropskih državah, zdaj se govori o balonu študentskih kreditov in o zmanjšanju bonitetne ocene Francije ... res težko predvidevamo, kaj nas čaka v prihodnjem letu ali celo štirih, kolikor traja redni mandat. Sliši se tudi marsikatera zelo črna napoved, denimo sociolog Urban Vehovar in ekonomist Jože P. Damijan za naslednje leto in pol ne napovedujeta le težkih časov, temveč zelo verjetno ponoven padec vlade in celo »socialni zlom, najverjetneje jeseni 2012«. Po Drapalovem mnenju pa resnih podlag za take ali drugačne napovedi preprosto ni.

Dobra novica je že pretežna usklajenost ekonomske stroke: to pomeni, da vsaj kratkoročni gospodarski ukrepi ne bi smeli biti pretirano sporni: podpiral jih bo volilni izid, njihov fokus pa bi po Drapalovem moral biti, da se ljudi aktivira, »spravi delati«. Tudi Makovčeva je prepričana, da problem ni kaj, temveč kako, in da se šele v tej točki začne politika kot urejanje skupnih zadev. Vlada mora igrati z odprtimi kartami, povedati, kaj je v igri, kaj in kako lahko prispeva posameznik in kaj lahko zato od države pričakuje: učinkovito delovanje pravnega sistema in bistvene storitve socialne države, kot so šolstvo, zdravstvo in (socialna) varnost. Naloga sprotne politike je usklajevati korake z nenehno spreminjajočimi se razmerami, obenem pa skrbeti za doseganje najširšega družbenega konsenza. Drapal pri tem poudarja, da imajo za definiranje koncepta in vizije države moralno, intelektualno, pa tudi osebno odgovornost prav voditelji države.

TRANZICIJA 2.0

Vuk Čosić, spletni umetnik in predavatelj, na več prejšnjih volitvah tudi svetovalec za spletne komunikacije socialnim demokratom in predvolilni ekipi Danila Türka, je do ponudbe na letošnjih volitvah zelo skeptičen: stranke se po njegovem mnenju vedejo, kot da je zdajšnja kriza dolgotrajen dež, ki pa bo prej ali slej ponehal in potem bo spet vse v redu. Sanjarijo o izgubljenem rajju, razlikujejo pa se le po tem, kako daleč v preteklost bi nas vrnile. V nasprotju s tem je Čosić prepričan, da smo v globalnem merilu na začetku nove tranzicije, radikalnega prehoda v informacijsko družbo. Ta bo dolgoročno mnogo bolj posegel v samo delovanje družbe, kot je posegla dosedanja političnoekonomska tranzicija, v kateri je šlo predvsem za distribucijo lastnine. Po njegovem mnenju je Slovenija izjemno slabo pripravljena na ta prehod, kar se kaže v velikem odlivu sodobnih visokotehnoloških novih podjetij (»start-up«). Že izguba visoko izobraženih posameznikov, ki odidejo v tujino, ker v Sloveniji ne vidijo prihodnosti, bi morala biti zelo zaskrbljujoča, izguba že formiranih podjetij pa je katastrofa: posameznik se morda še vrne, podjetje, ki uspe v tujini, pa lahko postane celo kanal nadaljnega odtoka vrhunskih posameznikov.

Vseeno informacijska družba po Čosićevem mnenju ostaja velika priložnost, saj je Slovenija zaradi svoje majhnosti lahko bolj fleksibilna in samozavestna v eksperimentiranju: na področju intelektualne lastnine in e-demokracije bi hitro lahko napravili pomembne korake. Državljska participacija je velika tema, ki se je trenutno lotevajo tudi protestniki pred borzami, z aktiviranjem e-demokracije pa bi na tem področju lahko marsikaj premaknili. Zadeva ni tehnološko nič bolj zapletena kot spletno bančništvo, ki je nekaj povsem običajnega že več kot desetletje, odpira pa seveda serijo kompleksnih pravnih vprašanj – ampak to jih tudi vrsta drugih družbenih področij, ki niso tako izrazito progresivna, kot je participacija v družbenem odločanju. Vsekakor gre za preplet dejavnosti od informacijske tehnologije do prava in sociologije ter politike, s katerimi bi Slovenija lahko aktivno posegla v globalno debato o upravljanju in izvajanju skupnih zadev. Žal v dosedanjih političnih razpravah o tem ni bilo kaj dosti slišati; v Sloveniji so zelo močne interesne skupine na drugih področjih, ki se bolj agresivno postavljajo zase in so znale tudi v parlamentu odlično zastopati svoje interese.

VREDNOTE IN ZASTOPANJE INTERESOV

V resnici pa gre za mnogo večje stvari: gre za vizijo slovenske družbe čez dve, tri, celo štiri desetletja. O tem razmišlja tudi Drapal, ki pravi, da se nazadnje tovrstne debate vedno končajo pri vrednotah. In prav pri vrednotah se strinjanje, ki ga je stroka dosegla glede nujnih gospodarskih ukrepov, konča. Ali drugače – treba bi ga bilo začeti iskati na novo. Dr. **Barbara Rajgelj**, docentka za pravne predmete na ljubljanski Fakulteti za družbene vede in solastnica gejem in lezbijkam prijaznega lokala Café Open, opozarja na medsebojno povezanost razrednega in identitetnega boja, pa tudi drugih osvobodilnih gibanj za opolnomočenje posameznika. V demokratizacijskih gibanjih v osemdesetih so skupaj nastopali bolj ali manj alternativni kulturniki, katoliki, predstavniki feministične in istospolne iniciative, osveščeni kmetje in teoretiki nasprotujočih si smeri ter zgodnji podjetniki. Njihova

Dr. Maja Makovec Brenčič, prodekanja Ekonomske fakultete v Ljubljani in predsednica Društva za marketing Slovenije: »Problem ni kaj, temveč kako. Šele v tej točki se začne politika kot urejanje skupnih zadev.«

DOKUMENTACIJA DELA/FOTO MAVRIC PIVK

Andrej Drapal, dolgoletni partner komunikacijskega in svetovalnega podjetja Pristop: »Če sem (tudi jaz) država, bom delal v njenem interesu, če sem (tudi jaz) podjetje, bom delal v njegovem interesu in tako naprej. Na tej točki je vprašanje države vprašanje osebne etike.«

FOTO IGOR ZAPLATIČ

skupna vrednota je bila svoboda, osebna in politična (in, to se pogosto pozablja, blagostanje, saj je bila Jugoslavija v osemdesetih letih preteklega stoletja bankrotirana država). Enakost je bila v socialistični Jugoslaviji in Sloveniji samoumevna ali vsaj zapovedana, glede svobode pa je večinoma veljal aforizem, da je prepovedano vse, kar ni izrecno dovoljeno, ne pa, da je dovoljeno vse, kar ni izrecno prepovedano.

Po dvajsetih letih samostojne Slovenije imamo s svobodo in enakostjo ponovno težave: to po svoje dokazujeta tako lokalni del globalnega gibanja 99% kot pobuda *Za prostore svobode*, ki je nastala ob (oziroma proti) pobudi za razpis referendumu o družinskem zakoniku. Nekateri pobudniki referendumu so svoje nasprotovanje družinskemu zakoniku usmerili predvsem na problematiko pravice istospolnih parov do posvojitve otrok. A to nasprotovanje je manj očitno povezano z vrednotami, kot je bilo nasprotovanje pravici do izbire (takrat je bila problematizirana pravica do svobodnega odločanja o rojstvu otrok), ki je sprožilo prve javne proteste pred poslopjem parlamenta že leta 1991. Nasprotniki družinskega zakonika namreč govorijo o naravni družinski skupnosti, ki pa je biološka danost in ne vrednota sama po sebi. Če bi v tej zvezi govorili o vrednotah, bi verjetno prišli do nekakšne zavezanosti tradiciji – pri čemer se hitro znajdemo na področju, ki ga je Vuk Čosić opredelil kot vračanje v bolj ali manj oddaljeno idilično preteklost. Barbara Rajgelj si široko fronto, ki se je oblikovala v podporo družinskemu zakoniku, razlaga s streznitvijo: ljudje so ugotovili, da se težnje po omejevanju svobode ne bodo ustavile ob istospolnih družinah, ampak bodo korak za korakom šle naprej, od zunaj-zakonskih skupnosti do splava, pravic samskih oseb in verouka v šolah. Poleg tega so doslej odgovorno odigrali tudi

mediji, saj najbolj sovražnih in nizkotnih pogledov večinoma niso pripustili v medijski prostor. Pa vendar, opozarja Rajgelja, mediji pri številnih drugih družbenih vprašanjih pogosto igrajo prav vlogo razpihovalca žerjavice.

Vse kaže, da se še vedno spopadamo z zelo osnovnimi problemi zastopanja posameznih deprivilegiranih družbenih skupin: za socialno in pravno ogroženost posameznih skupin delavcev so v veliki meri krivi sindikati, ki v Sloveniji niso verodostojen reprezentant delavstva, saj so zamudil vse dosedanje probleme tranzicije – od privatizacije, iztiskanja malih delničarjev, menedžerskih prevzemov in pravic migrantskih delavcev do neplačevanja prispevkov s strani delodajalcev. Rajgelja tudi meni, da »danes temeljnih vprašanj ne postavljajo niti politika, niti delavsko gibanje, niti etablirane civilnodružbene organizacije, niti zaposleni na univerzah ali inštitutih: vprašanja namesto nas postavljajo pred borzo. Zato se bomo morali vsi, ki smo plačani za to, da postavljamo vprašanja in iščemo odgovore, vprašati, komu ali čemu služimo?« Obsta pa tudi drug problem, kako odgovore, ko jih imamo, posredovati: politične stranke so intelektualno izropane, saj si le redko kdo želi umazati ime s političnim delovanjem. Rajgelja verjame, da je nujno rehabilitirati strankarsko politiko, zato je na lokalnih volitvah kandidiral na listi LDS. S skepsko gleda na distanco do politike, ki jo poudarjajo *Prostori svobode*, kot tudi na idejo o koncu predstavniške demokracije protestnikov pred borzo. S tovrstnim ograjevanjem je strankarsko delovanje še dodatno diskreditirano. Videz umazanosti politike pa najbolj ustreza politikom samim, saj z njim izločamo konkurenco novih idej in obrazov.

Vuk Ćosić, spletni umetnik in predavatelj: »Informacijska družba je za Slovenijo velika priložnost, saj je zaradi svoje majhnosti lahko bolj fleksibilna in samozavestna v eksperimentiranju.«

KOLIČINA DRŽAVE

Maja Makovec Brenčič opozarja, da je za prihodnost družbe usodnega pomena tudi, kako svojo prihodnost vidijo mladi, in izpostavlja potrebo po vzpostavitvi sistema za prenos znanja v prakso ter spodbudo kulturi ustvarjalnosti in inovativnosti. Te kategorije se na različnih ravneh začnejo prepletati s pojmom odgovornosti, ki jo sogovorniki povezujejo še s potrebo po medsebojnem zaupanju.

Vse te koncepte Andrej Drpal pojasnjuje z besedno zvezo »back to basics«, pri čemer poudarja, da ne gre za

»vrnitev h koreninam«, saj poetični jezik zakrije bistvo, sam temelj delovanja vsakega organizma, tako človeka kot podjetja ali države. In najbolj temeljna oblika načela »back to basics« so izhodišča darvinizma: »Zdaj se veliko govori o tem, ali naj imamo več ali manj države: to je idiotska alternativa. Državo imamo, ker jo potrebujemo: pred deset ali šest tisoč leti je pleme zadoščalo kot organizacijska oblika, pri sedmih milijardah ljudi pa ne zadošča več – čez tisoč let bo najbrž kakšna drugačna organizacijska oblika, danes pa je država pač tista oblika,

ki funkcionalno temu času ustreza. In darvinistično vzeto se v vlogi branilca interesov države trudim, da bi bila ta čim bolj učinkovita in da bi zato preživela. Če pa država ne bo učinkovita, kot na koncu ni bila več Jugoslavija, alternativa več ali manj države sploh ne bo pomembna, ker bo morda zavladal kaos – to je prav tako sistem – ali pa kaj tretjega. Objektivna pozicija, ki bi lahko zastavila to alternativo, ne obstaja: gre samo za to, ali v državi vidimo sebe in zato zastopamo njene interese ali ne. In če jih, nam je v interesu, da je država učinkovita. Na tej točki pa pridemo do vprašanja osebne etike: če sem (tudi jaz) država, bom delal v njenem interesu, če sem (tudi jaz) podjetje, bom delal v njegovem interesu in tako naprej. Država je le eden od sistemov, ki determinirajo moje življenje – znotraj teh sistemov se oblikujejo moji interesi, vsak nosilec interesov pa mora sprejeti odgovornost za svoj interes in odločitve.« Po Drpalovem mnenju bi morali preseči kontekst razsvetljenskega sveta, ki je utemeljen na formalni demokraciji, in si prizadevati za uveljavitev vsebinske demokracije, utemeljene na etičnem momentu »odgovornosti za svoj interes in odločitve«. Temu merilu dodaja še etimološki vpogled v pojem »ekonomija«: grška »oikonomía« pomeni »vodenje domačega gospodinjstva«, ki ponavadi ni samo stvar števil.

Pa vendar vse kaže, da bo ena glavnih predvolilnih tem prav vprašanje manj ali več države – tako v življenju državljanov kot v gospodarstvu. In prav v dilemi, ali naj se država umakne iz gospodarstva ali ne, se občutno razlikujejo tudi programi strank. Barbara Rajgelj meni, da umik države iz gospodarstva ne bo rešil problemov upravljanja družbe. Poudarja, da sta zasebni in javni sektor tako zelo prepletena, da ju je pogosto nemogoče ločiti. Medtem ko v zasebnem sektorju nastajajo socialna podjetja, se nekateri v javnem sektorju obnašajo kot najbolj brezobzirni kapitalisti. Bolj kot lastništvo gospodarstva je pomembno delovanje nadzornih mehanizmov in etični standardi, ki veljajo v kulturnem, političnem in poslovnem okolju. Če direktorji zlorabljajo svoj položaj, je popolnoma vseeno, ali gre to na škodo malih delničarjev v zasebnem podjetju ali na škodo davkoplačevalcev v javnem.

Zgodovini ni mar za hrome pritlikavce

Katerakoli politična stranka (ali gibanje) bo po volitvah v zgodnjem decembru prevzela oblast v Republiki Sloveniji, se bo morala neizogibno soočiti s tremi vprašanji. Prvo vprašanje zadeva procese modernizacije družbe in njihovo pospešitev, drugo zadeva vzpostavitev razmer, ki bodo privedle do krepitve zaupanja v državo in njene institucije, tretje pa ukrepe, ki so nujni, da bi oba procesa sploh zagnali in pospešili.

URBAN VEHOVAR

Ključen problem slovenske družbe predstavlja prilagajanje na spremembe iz njenega gospodarskega okolja. Samo v zadnjih tridesetih letih smo zamudili najmanj dva procesa korenitih modernizacijskih sprememb, najprej tistega po naftni krizi iz sredine sedemdesetih let, ki je bistveno preoblikoval globalno gospodarstvo. Zanj so bili značilni procesi robotizacije in selitev proizvodnje ter delovnih mest v Azijo. Nato smo zamudili procese modernizacije, ki so se odvili v devetdesetih letih. Označevali so jih procesi informatizacije in zahteve po vse večji inovativnosti nacionalnih gospodarstev. V tem trenutku izgubljam tudi v tretjem procesu, v prehodu k okoljskim industrijam. Ta proces spremljajo izjemno pomembne geopolitične spremembe z vzponom Kitajske, ki postopoma prevzema vodilno vlogo v svetovnem gospodarstvu. V tem procesu pa Evropa oziroma Evropska unija zaradi nesposobnosti svojega vodstva in zgrešenega poenotenja na področju monetarne politike neizogibno izgublja, hkrati z njo pa tudi Slovenija, njena ohromljena obrobna članica.

Dejstvo je, da je družba, ki se ne zmore prilagajati na izzive iz svojega okolja, obsojena na notranji zlom, njeno prebivalstvo pa na obubožanje. Na prvi pogled sicer ne kaže, da bi se lahko družba v Sloveniji notranje zlomila. Na prihajajoč socialni zlom, ki se bo najverjetneje zgodil jeseni leta 2012, opozarjata nezadovoljstvo z demokracijo ter nezaupanje v demokratične institucije. Poudarjam – to je treba razumeti –, da je vse večja socialna negotovost posledica okostenelosti slovenske družbe, njene zavrte, postopne in zgolj površinske modernizacije. Manj kot se družba (gospodarstvo, politika in država, skupnost in skupek vrednot) prilagaja na okoljske spremembe, manj je moderna in manj je gospodarsko uspešna.

ZATON PREŽIVETVENEGA MODELA

Opozarjam, da vse večji del prebivalstva živi vse težje, še posebej precejšen del industrijskega delavstva in upokoencev. Če prejema plačo in pokojnine, ki so blizu ali pod pragom revščine okoli 200.000 delavcev in 300.000 upokoencev, in če k temu dodamo še odvisne družinske člane, potem lahko sklepamo, da je eksistenčno ogroženega približno polovica prebivalstva Slovenije. K navedenim moramo prišteti še približno 110.000 brezposelnih. In v naslednjem letu se bo število socialno ogroženih in revnih še povečalo. Zaostruje se namreč položaj prezadolženih podjetij, ki imajo vse večje težave z odplačevanjem kreditov in vse težje investirajo v vsaj omejeno inoviranje proizvodov. Zaradi padajočih kreditnih ocen slovenskih bank in države se dražijo njihova že najeta posojila. Ta proces se bo v naslednjem letu še pospeševal oziroma bodo bonitetne ocene bank in Slovenije v naslednjem letu pospešeno padale. Ker bo imela težave z odplačevanjem dolgov tudi država, bodo nujna množična odpuščanja v javnem sektorju.

K rasti števila socialno ogroženih, revnih in izključenih bo prispeval tudi – na to opozarja ekonomist Janez Šušteršič – zaton tradicionalnega slovenskega preživetvenega modela. Gospodarstvo v Sloveniji je namreč neučinkovito in zaposluje precejšen delež oseb, ki prejema izjemno nizke plače. Poleg tega te osebe prispevajo zelo malo v državno blagajno, ker so njihovo plače davčno sorazmerno neobremenjene. Zatekanje v sivo ekonomijo in delo na polju je vse težje zaradi rastoče intenzitete dela v okviru formalne ekonomije oziroma zaposlitve, kar vodi do telesnega izgorevanja. Preobremenjena so tudi družinska podporna omrežja, ki oskrbe svojih družinskih članov preprosto ne zmorejo več ali pa je ta oskrba vse bolj omejena. Neučinkovito gospodarstvo pa, nenazadnje, vodi tudi do tega, da ni mogoče več podpirati

obstoječega modela socialne države. Ta je veliko predrag in krivičen do srednjega sloja, ki je, kar zadeva davčne obremenitve, absolutno preobdavčen. Sicer je preživetveni model, ki je bil v tem prostoru vzpostavljen po letu 1945 in vztraja domala do dandanes, občutno povečal raven blaginje, ki jo je uživalo prebivalstvo, vendar je obenem prispeval tudi k blokadi procesov modernizacije. Ohranja namreč industrijsko-ruralno, obmoderno mentaliteto in načine proizvodnje.

Napoved socialnega zloma je upravičena tudi s čisto psihološkega stališča. Toleriranje negotovosti, ki izhaja iz preživetvenih težav, ne more trajati v nedogled. Le redki posamezniki lahko dlje časa prenašajo preživetveno negotovost, s spremljajočo vse večjo ravnijo nezaupanja v državo, njene institucije in predstavnike ter, nenazadnje, večino soljudi, z izjemo, morda, najozžjega sorodstva.

EGALITARNI SINDROM

Občutke negotovosti spremljajo in krepijo erozija etike, morale in pravne države. Življenje v okolju, kjer etičen, moralni in pravni red ne velja, kjer je na vsakem koraku možna zloraba moči, kjer ni mogoče upati na zaščito pred oblastniki, ki svojo moč sistematično zlorabljajo, je nezno. Da so oligarhične elite izgubile vsakršen odnos do etike, morale in pravnega reda, kažejo primeri docela neučinkovitih nadzornih svetov, ki slovenskih kvazimenedžerjev ne zmorejo nadzirati, obenem pa ti menedžerji grozijo, da bodo tožili svoje nadzornike, ki kritično preverjajo njihovo poslovanje. Ravno v tem obdobju slovenski kvazimenedžerji ropajo podjetja v družbeni lasti v obsegu, ki ga ta družba še ni doživela. Opozarjam, da sklicevanje na pravni red, ko posameznik ni zmožen delovanja v okvirih etike in morale, vodi ne samo do nezmožnosti nadzora, temveč tudi do

ŠTIRI LETA ALI DESETLETJA?

Takšni koncepti seveda presegajo horizont volitev in obdobje enega mandata, za katerega Čosić trdi, da edini zanima politične stranke. Zato bo morda eno od spoznanj prihajajočih volitev, da obstoječe stranke dejansko ne iščejo ali pa nimajo odgovorov na najgloblje družbene probleme in napetosti v Sloveniji. Pa vendar bi morala biti naloga teh volitev ali pa vsaj obdobja do naslednjih izoblikovanje koncepta in vizije države oziroma konsenza o novi družbeni pogodbi, ki nam bo skozi zaporedje kratkoročnih korakov omogočala videti onstran horizonta enega mandata.

Ti koncepti in vizije so lahko zelo različni: v nedavnem pogovoru na Valu 202 je filozof dr. Božidar Debenjak omenil univerzalni temeljni dohodek kot eno od možnih rešitev za zahteve protestnikov pred borzami. Vizija Slovenije bi tako denimo lahko bila, da bi v določenem obdobju zagotovila univerzalni temeljni dohodek v višini minimalnega dohodka v neki idealni situaciji. Cilj ni majhen, je pa mogoče bolj ali manj natančno določiti, kaj bi morali narediti, da bi ga v določenem času lahko dosegli. Druga možnost je ogljična nevtralnost ali zelo visoka stopnja trajnostnega razvoja z zelo jasnimi vmesnimi postajami glede prometa, energetike, varčevanja itn. Tretja je tista, ki jo zagovarja Čosić: da Slovenija postane najbolj prodorna država na področju informacijske družbe, ki na mnogih področjih postavlja standarde. Ta možnost bi verjetno pomenila tudi zelo ambiciozno odpiranje v svet, saj bi se bilo smiselno nasloniti na čim širši bazen strokovnjakov z vsega sveta, ki bi jim Slovenija ponudila odlične pogoje za delo in kakovost življenja.

Verjetno bi bil čas razprave o viziji prihodnosti pravi tudi za dostojno zaprtje poglavja o naši polpretekli zgodovini: čas za civilizirano razpravo o uporabi okupatorju, o partijski zlorabi tega upora, o revoluciji, o kolaboraciji, o državljanski vojni, o zločinah na obeh straneh, o povojnih pomorih, o štirih desetletjih in pol političnega sistema, ki je temeljil in se pogajal naprej tudi z vladavino strahu in s kršenjem temeljnih človekovih pravic. Če bi nam kaj takega uspelo, bi pomenilo, da smo postali zrela in odgovorna nacija, ki je zmožna razumeti Drugega, ki je zmožna

Dr. Barbara Rajgelj, docentka za pravne predmete na Fakulteti za družbene vede: »Videz umazanosti politike najbolj ustreza politikom samim, saj se s tem izloča konkurenca novih idej in obrazov.«

FOTO: PRIMOŽ KOROŠEC

odpustiti, predvsem pa si odgovoriti na vprašanje, zakaj je v času, ki je zahteval narodno (danes bi rekli družbeno) enotnost, prišlo do nepremagljivih in za prihodnost slovenske družbe usodno tragičnih notranjih sporov. Relativizem, s katerim kot družba še kar naprej zagrinjamo kraška brezna in rudniške jaške, obravnavamo politične umore in kršenje temeljnih človekovih pravic v preteklosti in s preštevalci kosti zmerjamo tiste, ki si prizadevajo 65 let po končani vojni pokopati mrtve, namreč ni iz nobenega drugega testa, kot je vrednostni relativizem dandanašnje sloven-

ske politike in kot so številne druge anomalije slovenske družbe. Te razprave kot družba nismo dolžni »le« vsem žrtvam vojne in povojnih pomorov ter njihovim še danes živim svojcem in vsem žrtvam nedemokratskega sistema, ki je vojni sledil, temveč tudi prihodnjim generacijam. Še toliko bolj, ker bo tudi njihova usoda v marsičem odvisna od dogajanja drugod po svetu – tako kot je bila usoda očetov naših očetov v času druge svetovne vojne.

Preprosto rečeno, ne gre samo za to, kako bomo živeli naslednja štiri leta, ampak tudi naslednja štiri desetletja. ■

preobremenitve sicer delujočega pravnega sistema, končno pa do delegitimizacije pravne države. S tem se družba vrača v preddržavno stanje, v katerem zagotavlja osnovno »pravno« varnost le še sorodstveno omrežje ali pripadnost oligarhičnim omrežjem.

Ravno to je tisto, kar lahko imenujemo proces retradicionalizacije oziroma proces krepitve obmodernih značilnosti slovenske družbe. Ta proces se je v zadnjih letih občutno pospešil. Zato v Sloveniji premoremo gospodarstvo brez trga in demokracije, ki prehaja v avtoritarizem in krepki oligarhije ter zasebniška omrežja. Premoremo pač »demokracijo«, v kateri ne veljata načeli pravne države ter enakosti pred zakonom. Sorodni procesi se odvijajo tudi na ravni vrednot, tudi tukaj se ohranja ruralno-industrijska miselnost. Ta miselnost podcenjuje in prezira ustvarjalnost in svobodo posameznika. Brez dvoma zanika tudi pomen posameznikove odgovornosti v razmerju do sebe, države in skupnosti. Posameznika postavlja v vlogo plenilca, ko mu odvzame možnost, da bi bil zavezan skupnosti, da bi tudi zunaj krvnega sorodstva in odvisniškega omrežja deloval kot etično in moralno bitje. Takšna atomizirana skupnost ceni predvsem fizično delo in ne izobrazbo ter ustvarjalnost, spodbuja zanašanje na starše in oligarhična omrežja in ne nase, spodbuja sklicevanje na pravice, namesto da bi jih uravnotežila z dolžnostmi, nenazadnje pa spodbuja avtoritarne politične prakse. Tako združuje egalitarne in avtoritarne težnje v značilen skupek vrednot in političnih praks, ki ga imenujemo egalitarni sindrom. Vse naštetu pa predstavlja izrazito predmoderne oziroma obmoderne značilnosti slovenske družbe, ki vodijo v neizogibno pavperizacijo pretežne večine prebivalstva.

KAKO POSPEŠITI MODERNIZACIJO DRUŽBE

Vprašanje, ki se zastavlja po vsem navedenem, je, kaj storiti, da bi pospešili procese družbene modernizacije, torej modernizacije gospodarstva, političnega sistema, delovanja skupnosti ter vzorca vrednot, ki v njej prevladujejo?

Prvič, nujna je vzpostavitev delujočega pravnega reda, ki mora predstavljati tisti temelj, ki bo posameznikom omogočil, da se bodo lahko zanesli nase in državo in ne na krvno sorodstvo in oligarhično omrežje. V razmerah, ko se lahko na pravo in »pravno državo« zanašajo zgolj pripadniki oligarhičnih omrežij, kaj drugega kot rastoče občutenje nemoči in tesnobe niti ni mogoče. Poleg tega mora biti vzpostavljeno tudi občutenje, da je porazdelitev bogastva v družbi pravična. Več kot nujno morajo biti zagnani ali vzpostavljeni tudi mehanizmi učinkovitega nadzora političnih in gospodarskih elit. To pa najbrž pomeni, da bi morali na operativni ravni tako v policiji kot državnem tožilstvu vzpostaviti krizni menedžment in upokojiti ali premestiti precej njenih uslužbenecov.

Drugič, v osnovi velja, da bi bilo treba zamenjati skorajda vse poslance in predstavnike političnih strank, ki so v

Sloveniji vladali od leta 1945 in pozneje, od leta 1992. Vsi ti so sodelovali pri plenjenju družbenega premoženja ali pa so ga pasivno spremljali. Ker smo lustracijo zamudili in ker nimamo zakonodaje, ki bi dovoljevala, da lahko posameznik uspešno kandidira na volitvah največ dvakrat, moramo elite omejiti drugače.

Poleg učinkovitega pregona organiziranega in gospodarskega kriminala je eden ključnih mehanizmov takšnega omejevanja vzpostavitev tržnih zakonitosti. Dejstvo namreč je, da v Sloveniji niti dvajset let po prehodu v kapitalistično gospodarsko ureditev tržne zakonitosti ne delujejo, to pa bistveno olajšuje procese plenjenja družbenega premoženja. Da bi vzpostavili tržne zakonitosti,

TOKRAT SE NE MOREMO IZOGNITI IZZIVOM IN SPREMEBAM, KI SE NAM PRIBLIŽUJEJO KOT TOVORNI VLAK S POLNO HITROSTJO. GRE ZA FINANČNO IN GOSPODARSKO KRIZO, GRE ZA POSLEDICE STARANJA PREBIVALSTVA, GRE ZA PODNEBNE SPREMEMBE, GRE ZA SPREMEMBE, KI IZHAJAJO IZ GLOBALNIH RAZMERIJ MOČI, GRE ZA KRIZO DRŽAVE IN GRE ZA KRIZO VREDNOT, KI JE POMETLA S POŠTENIMI, ODGOVORNIMI IN PODJETNIMI POSAMEZNIKI, KI PRISPEVAJO K BLAGINJI SKUPNOSTI IN JIM JE ZANJO TUDI MAR.

moramo storiti naslednje: prvič, olastniniti moramo Novo Ljubljansko banko, ki predstavlja ključen vir financiranja organiziranega in gospodarskega kriminala v državi (obe zvrsti kriminalitete je v Sloveniji težko razločiti). S tem ukrepom bi obračunali s tremi četrtinami organiziranega in gospodarskega kriminala v Sloveniji. Drugič, več kot nujna je vzpostavitev plačilne discipline. Tudi plačilno nedisciplino je treba uvrstiti med zvrsti naklepnega, organiziranega kriminala. In tretjič, več kot nujno moramo vzpostaviti nadzor nad tokovi javnega denarja, ki jih v obliki javnih naročil omogoča država. Doslej so bila javna naročila področje, kjer je prihajalo do organiziranega plenjenja s strani zasebnikov, ki so bili, in so še zmeraj,

povezani s politiki in političnimi strankami. Zelo pogosto obvladujejo finančne tokove v Sloveniji tisti posamezniki, ki so v preteklosti zasedali visoke položaje v Službi državne varnosti. Ti igrajo v Sloveniji podobno vlogo, kot jo v Rusiji igrajo bivši sodelavci KGB.

Končno in nenazadnje pa moramo obračunati z gradbenim lobijem, ki predstavlja poglobitvega spodbujevalca organiziranega in gospodarskega kriminala. Šele obračun s tem lobijem, ki je tesno povezan s politiki in finančnimi ustanovami v Sloveniji, bo omogočil, med drugim, prečiščenje in nadzor nad upravami bank. Tudi tukaj je več kot nujna vzpostavitev tržnih mehanizmov. V tem trenutku je namreč stanovanjski trg v Sloveniji popolnoma deformiran. Nesporno dejstvo je, da so bančne in gradbeniške oligarhije ustvarile razmere, v katerih sta bistveno zavrti prostorska mobilnost in optimalna alokacija delovne sile. To še najbolj prizadeva mlade z visoko izobrazbo in mlade družine. Poudarjam, da predstavlja sprostitev in normalizacija razmer na stanovanjskem trgu poglobitven mehanizem, ki naj sploh omogoči družbeno modernizacijo in gospodarski razvoj.

Posledice vseh zgoraj navedenih ukrepov bi bile: prvič, nadzor elit ter vzpostavitev zaupanja v državo, njene institucije ter soljudi; drugič, smiselno investiranje na področju gospodarskega razvoja; tretjič, sprostitev kreditnega krča s spremljajočim financiranjem majhnih in srednje velikih podjetij, ki so sedaj zadušena, predstavljajo pa ključnega bodočega zaposlovalca; in četrtič, vzpostavitev prostorske mobilnosti z optimalno alokacijo delovne sile. Našteto bo privedlo do vzpostavitve novega poslovnega in preživetvenega modela, ki bo modernejši, razvojen in pripravljen na soočenje z zahtevami družbe, ki je vpeta v globalne gospodarske in razvojne tokove. Ta proces pa ne bo izvršen z danes na jutri, temveč bo sprva zelo boleč in bo trajal najmanj desetletje.

Poudarjam, da se tokrat ne moremo izogniti izzivom in spremembam, ki se nam približujejo kot tovorni vlak s polno hitrostjo. Gre za finančno in gospodarsko krizo, gre za posledice staranja prebivalstva, gre za podnebne spremembe, gre za spremembe, ki izhajajo iz globalnih razmerij moči, gre za krizo države, ki jo imenujemo Republika Slovenija, in, na koncu, a ne nazadnje, gre za krizo vrednot, ki je pometla s poštenimi, odgovornimi in podjetnimi posamezniki, ki prispevajo k blaginji skupnosti in jim je zanjo tudi mar.

Znašli smo se v izjemno težavnem položaju. Odgovor nanj pa bo mogoče šele takrat, ko bomo pridobili vsaj osnovno raven sposobnosti za tvorbo družbenega konsenza. V nasprotnem primeru nam grozi nadaljevanje procesa družbene drobitve in vse večje obubožanje večine prebivalstva. Povožil nas bo vlak nezadržnih sprememb in nas kot prah odpihnil s proge zgodovine. Zgodovina je neizprosna in ne prizanaša hromim pritlikavcem. ■

DR. URBAN VEHOVAR je docent na Pedagoški fakulteti Koper in sodelavec Akademije za demokracijo.

Je kapitalizem že (klinično) mrtev?

Če ne drugega, so tedne dolge jezne demonstracije gibanja *Occupy Wall Street* proti pohlepu bankirjev in naraščajočim razlikam v razdelitvi ustvarjenega dohodka dober povod za diskusijo o prihodnosti (ali, če hočete, koncu) kapitalizma. Zame pa seveda razlog, da končno napišem nekaj refleksij o letos izdanem slovenskem prevodu knjige *Lahko kapitalizem preživi?* legendarnega avstrijsko-ameriškega ekonomista Josepha A. Schumpetra (1883–1950).

JOŽE P. DAMIJAN

Knjiga, na katere prevod v slovenščino smo morali čakati skoraj 70 let, je del Schumpetrovega opusa *Kapitalizem, socializem in demokracija* (1942) in eno izmed njegovih treh ključnih del. Schumpeter je že v prvi vrstici prologa v knjigo dal takojšen odgovor: »Lahko kapitalizem preživi? Ne, mislim, da ne more.« Verniki religije antineoliberalizma, antiglobalizacije, trajnostniki, člani stranke Zares in čisto navadni marksisti lahko tukaj prenehajo brati. In gredo protestirat proti bančnikom, kapitalistom in svetovni ureditvi. Schumpeter jim je v pristni dunajski maniri prijazno dal odgovor, ki so ga že tako ali tako vedeli.

No, če iz kateregakoli razloga vztrajate pri branju tega zapisa, vam najprej priporočam, da knjigo preberete. Napisana je v tistem pred-neoklasičnem jeziku, ko so bili ekonomisti še široko razgledani politični ekonomisti, sposobni širokega pogleda na svet, več kot zgolj kvantitativne analize in predvsem lucidne objektivne sinteze. Schumpeter je že pri svojih osemindvajsetih letih napisal knjigo *Teorija gospodarskega razvoja* (1911), s katero je zaslovel in kjer je z analizo dolgoročnih gospodarskih ciklov analiziral gospodarski razvoj. Pri tem je kot prvi gospodarske cikle povezal z vlogo podjetnikov in tehnoloških inovacij. Ta razlaga še danes najboljše pojasnjuje kratkoročne in dolgoročne poslovne cikle v gospodarstvu. Kar pa seveda še ne pomeni, da je imel Schumpeter prav pri svoji temeljni napovedi glede propada kapitalizma.

Schumpetrova napoved propada (dejansko razkroja) kapitalizma, v nasprotju z denimo marksistično mantro, ne temelji na njegovi inherentni neučinkovitosti zaradi denimo oligopolizacije gospodarskih struktur (Leninova mantra), zaradi padajočih profitnih stopenj in temeljnih notranjih protislovij med (izkoriščanim) delavskim razredom in (izkoriščevalskim) razredom kapitalističnih lastnikov (Marxova mantra). Nasprotno, Schumpeter predvideva, da se bo kapitalizem notranje razkrojil zaradi svoje prevelike učinkovitosti: »/.../ ravno njegova uspešnost spodjeda družbene institucije, ki ga varujejo in tako 'neizogibno' ustvarjajo razmere, v katerih več ne bo mogel živeti /.../.« Schumpetrova analiza, kar je tudi njegov temeljni prispevek k ekonomski znanosti, temelji na vlogi podjetnika, družbenih vrednot in tehnoloških inovacij kot temeljev gospodarskega razvoja. In prav spremenjena vloga podjetnikov, mehanicistično, depersonalizirano udejnavanje tehnoloških sprememb ter naraščajoča notranja sovražnost intelektualne elite proti kapitalističnemu redu skozi evolucijo kapitalističnega sistema naj bi po njegovem notranje razkrojili kapitalizem. In ga pripeljali v neko obliko socializma.

RAZLOGI ZA RAZKROJ KAPITALIZMA

Kapitalizem je po Schumpetru dinamični, razvojni proces. Poganja ga podjetniška dejavnost. Vloga podjetnikov je v tem, da »reformirajo ali revolucionirajo strukturo proizvodnje, tako da uporabijo kakšen izum, ali splošneje, kakšno še nepreverjeno tehnološko možnost za proizvodnjo novega blaga oziroma za proizvodnjo starega blaga na nov način, ali

pa tako, da odprejo nov vir preskrbe s surovinami ali novo tržišče, reorganizirajo proizvodnjo itn.« Po Schumpetru so ključne, tudi skromnejše, tehnološke inovacije, ki so »odgovorne za ponavljajoče se 'razcvete', ki revolucionirajo gospodarski organizem, in za ponavljajoče se 'recesije', ki so posledica destabilizacijskih vplivov novih proizvodov ali metod«. Kapitalistični sistem je tako en sam živahen razvojni proces, kjer nove kreacije nadomeščajo stare rešitve, kjer »novo« vedno znova izpodrine »staro«. Skozi tak mehanizem »kreativne destrukcije«, kot ga je poimenoval Schumpeter, se kapitalizem ves čas razvija in raste. Za ta mehanizem je pomembna podjetnost. Uvajanja novosti se je namreč težko lotiti, ker so, »prvič, zunaj področja rutinskih nalog, ki jih vsakdo obvlada, in, drugič, zaradi številnih nasprotovanj okolice /.../ Prepričljivo delovanje zunaj utrjenih poti in zlom tega odpora zahtevata zmožnosti, ki jih ima samo drobec prebivalstva ...«.

Podjetništvo je ključno za obstanek kapitalizma. Brez podjetništva, brez stalnega inoviranja gospodarstva prek mehanizma kreativne destrukcije se razvoj po Schumpetru

ČE SE KAPITALISTIČNI RAZVOJ USTAVI ALI POSTANE AVTOMATSKI, SE PO SCHUMPETRU BAZA MEŠČANSKE DRUŽBE ZREDUCIRA LE ŠE NA PREJEMKE DELAVCEV V UPRAVI. S POSTOPNO REDUKCIJO PODJETNIKOV NA MEZDNE NAMEŠČENCE PRIDE DO RAZKROJA MEŠČANSTVA IN S TEM DO NEKE VRSTE SOCIALIZMA, KJER SO VSI ZGOLJ V MEZDNEM ODNOSU.

zastavi. Nastopi bolj ali manj stacionarno stanje. In prav v zastaranju podjetniške funkcije Schumpeter vidi enega izmed temeljnih razlogov za razkroj kapitalizma. Po eni strani naj bi tehnološki napredek postajal vse bolj stvar rutine skupin šolanih posameznikov. Depersonaliziran in avtomatiziran, brez individualne akcije. Postal naj bi stvar racionaliziranega in specializiranega pisarniškega dela, kar naj bi preganilo podjetniško osebnost in vizijo. Z izgubljenim družbeno vlogo podjetnika izgublja tudi družba kot celota: »Čeprav /.../ podjetniki sami zase ne oblikujejo družbenega razreda, jih meščanski razred vsrka vase skupaj z njihovimi družinami in zvezami in se tako sam nenehno pomlajuje in obnavlja, medtem ko družine, ki so pretrgale svoj dejavni odnos s 'poslom', po generaciji ali dveh izpadejo iz njega.« Če se kapitalistični razvoj ustavi ali postane avtomatski, se po Schumpetru baza meščanske družbe zreducira le še na prejemke delavcev v upravi. S postopno redukcijo podjetnikov na mezdne nameščence pride do razkroja meščanstva in s tem do neke vrste socializma, kjer so vsi zgolj v meznem odnosu.

Drugi glavni razlog za razkroj kapitalizma je po Schumpetru ločitev lastnine (kapitala) od podjetnika. V delniških družbah z množico solastnikov zelo majhnih deležev je po Schumpetru izginil specifični lastniški interes. Plačani izvršni organi se ne poistovetijo z interesi delničarjev niti takrat, ko se poistovetijo z interesi podjetja. Skupina velikih lastnikov je tudi v poziciji trajnega lastniškega razmerja oddaljena od lastnikovih funkcij in ravnanj. Malim delničarjem pa je za subjekt njihove lastnine največkrat malo mar, saj to običajno predstavlja le nepomemben del njihovih prihodkov. Majhni delničarji se le redko vznemirijo, tudi kadar z njimi grdo ravna, ter »skoraj vedno razvijejo stališče, sovražno 'njihovim' korporacijam in nasploh velikim podjetjem ter – zlasti ko gre vse narobe – kapitalističnemu redu kot takemu«. Po Schumpetru »dematerializirano, nefunkcionalno in odsotno lastništvo ne dela vtisa in ne vzbuja moralne

privrženosti na način, kakor je to mogla nekdanja početi vitalna oblika lastnine«, saj »nosilec lastninske pravice izgubi voljo, da bi se ekonomsko, fizično in politično bojeval za 'svojo' tovarno in za nadzor nad njo ter, če bi bilo potrebno, umrl na njenem pragu«.

Ob depersonaliziranem in avtomatskem razvoju ter dematerializirani in disfunkcionalni obliki lastnine pa je za razkroj kapitalizma ključno še dejstvo, da se podjetniška dejavnost izgublja kot družbena vrednota, saj sta »osebnost in moč volje manj cenjeni v okolju«. Še več, v družbi naj bi prihajalo do naraščajoče kritičnosti ali celo sovražnosti do kapitalistične ureditve, ki nastaja med intelektualno elito ter se širi tudi v zakonodajni in sodni okvir. Hkrati prihaja do erozije družinskih vrednot, razpada meščanske družine. Vse skupaj naj bi vplivalo na to, da se rušijo stebri institucionalnega okvirja kapitalizma, ki tako ostaja brez zaščite in se počasi samouničuje v smeri neke socialistične civilizacije. Civilizacije, ki je Schumpeter ne opredeljuje, niti je ne enači s tisto v tedaj znani družbeni ureditvi v nekdanji Sovjetski zvezi. Značilno zanjo naj bi bilo nasprotje tistega, kar je lastnost kapitalizma: umiritev razvojne dinamike oziroma stacionarno stanje zaradi redukcije podjetnikov na mezdne nameščence in lastnikov na delničarje.

SE JE SCHUMPETER ZMOTIL?

Danes, sedemdeset let pozneje, bi lahko Schumpetra zelo na hitro pospravili nekam v zaprašen kot, v družbo Marxu, rekoč, da je s svojo napovedjo podobno ustrelil mimo. Kritična intelektualna elita leve provenience bi celo lahko rekla, da »ne samo da se je Schumpeter zmotil v napovedi o zatonu kapitalizma, pač pa se je kapitalizem v zadnjih desetletjih še povampiril v obliki neoliberalizma«.

Prava vrednost Schumpetra danes ni v njegovi napovedi, pač pa v institucionalni analizi kapitalizma. Vrednost Schumpetra je v razpoznanju podjetniške in lastniške funkcije ter družbenih vrednot kot temelja kapitalističnega reda in gonila stalnega napredka prek mehanizma kreativne destrukcije. Vrednost Schumpetra je tudi v razumevanju cikličnosti razvoja kapitalizma zaradi vgrajenega mehanizma stalnega spreminjanja.

Glede na travmatično izkušnjo s socialističnim eksperimentom smo danes lahko veseli, da vsaj eden izmed dveh ključnih temeljev kapitalizma – podjetništvo – ni končal kot depersonaliziran, rutinski tehnološki razvoj skupin nameščencev ali kar uradnikov. Nasprotno, ne glede na stanje zasičenosti človeških potreb ter (morda) manjših inkrementalnih tehnoloških sprememb je danes vloga inovativnih podjetnikov še vedno ključna za uvajanje tehnoloških inovacij in poganjanje razvoja. Spomnimo, da razvoj računalnikov in računalniškega softvera, spletnih aplikacij, socialnih omrežij ni nastal kot rutinska dejavnost razvojnih centrov velikih korporacij, pač pa je zacvetel v obliki majhnih garažnih projektov enega ali nekaj entuziastov z izjemno podjetniško in tehnološko inovativno idejo. Lep primer tega je nedavno preminuli tehnološki in podjetniški genij Steve Jobs, ustanovitelj in lastnik Applu, ki je s svojim podjetniškim genijem iz garažnega projekta ustvaril najvišje vrednoteno korporacijo na svetu. Ob bok temu lahko mirno postavimo slovenskega podjetniškega entuziasta Iva Boscarola, ki je v množici globalnih kapitalističnih in tehnoloških gigantov uspel ustvariti najbolj energetsko učinkovito letalo na svetu. Podjetništvo in nagrada za uspeh je tisto, zaradi česar je danes kapitalizem še vedno vitalen in kar mu omogoča, da daje službe milijardam ljudem na svetu.

Schumpeter pa bi morda, pravim morda, lahko imel prav glede tega, da bo kapitalizem nekoč utegnil propasti zaradi svoje prevelike uspešnosti. Toda ne nujno tako kot je sam predvideval. Preteklih pet desetletij globalizacije s skorajda popolno liberalizacijo mednarodne blagovne trgovine in internacionalizacijo proizvodnje je zahodnim, kapitalističnim državam prinesel izjemne finančne koristi. Toda hkrati je izpodkopal temelje kapitalizma v njegovi zibelki, na Zahodu. In sicer, prvič, zaradi transplantacije kapitalističnega sistema in prenosa gospodarske moči v manj razvite predele sveta in, drugič, zaradi uničenja industrijske baze in kupne moči na Zahodu.

GLOBALIZACIJA IN NOVI CENTRI GOSPODARSKE MOČI

Po eni strani je globalizacija, ki so jo forsirale zahodne države, dejansko močno načela prevlado zahodnega sveta ter gospodarsko moč preselila v Azijo in druge nerazvite države s cenejšo delovno silo (tudi k nam) oziroma države, bogate z naravnimi viri. To seveda samo po sebi ne pomeni nujno propada kapitalizma, pač pa le njegovo izjemno dinamiko prek stalnega (dolgotrajnega) prenašanja moči iz pešajočih v bolj propulzivna gospodarska okolja. Tej dinamiki izmenjevanja centrov razvoja smo bili priča tudi v preteklih stoletjih znotraj zahodnega sveta. Schumpeter bi tak razvoj kapitalizma verjetno videl kot razkroj tistega klasičnega kapitalizma, ki temelji na individualnem podjetništvu in zasebni lastnini. Državna regulacija gospodarske dejavnosti, nadzirano odpiranje zunanji trgovini in tujim investicijam, državna lastniška udeležba v velikih podjetjih in bankah ali kontroliran prenos lastništva na državi podrejene tajkune, čemur smo bili v preteklih desetletjih najprej priča v Jugovzhodni Aziji, vključno z Južno Korejo, Tajvanom in Japonsko, v zadnjih dveh desetletjih pa na Kitajskem in v Rusiji, morda resnično izgleda kot prehod v smeri državnega kapitalizma, ki se – zaradi svoje zgolj proizvodne in neinovativne narave – le malenkostno razlikuje od nekdanjega socializma. Toda z izjemo Japonske, ki se ni pobrala po finančni in nepremičninski krizi iz začetka devetdesetih let preteklega stoletja, je ta kapitalistični sistem ostal (še vedno) visoko dinamičen, bistveno bolj kot nekdanji socialistični.

Vendar pa nas dinamika rasti iz zadnjih desetletij, temelječa na poceni proizvodnji v azijskih državah, ne sme preslepiti, saj je temeljila na podjetniškem pogonu, ki je izviral iz zahodnih držav. Inovacije, proizvodne specifikacije ter tudi začetni kapital so pretežno prihajali iz zahodnih, kapitalističnih držav. Zanimljivo malo novih podjetniških idej, proizvodov ali tehnoloških odkritij je bilo v tem času generiranih znotraj tega novega kapitalističnega okolja. Porajajoč se vzhodni proizvodni center še vedno služi zgolj kot velika globalna tovarna za poceni izdelavo proizvodov, ki jih domisli, kreira in razvije kapitalistični Zahod. Trditve Arvinda Subramaniana v knjigi *Eclipse: Living in the Shadow of China's Economic Dominance* (Mrk: življenje v senci kitajske ekonomske nadvlade), da je Kitajska glede gospodarske premoči že prehitela ZDA, so s tega vidika preuranjene. Kitajska in druge azijske države glede kreativnega podjetniškega potenciala še zdaleč ne dosegajo ravni, ki so krasile zahodni kapitalizem od njegovih začetkov naprej.

Hkrati, na drugi strani, se je Zahod v tem procesu industrijsko skorajda povsem izpraznil. Mnogi trendi, gledano z vidika prihodnosti kapitalizma, so zaskrbiljujoči. Prenos industrijske proizvodnje z Zahoda na Vzhod je dejansko prizadel nekdanji industrijski delavski in srednji razred, kar se predvsem v ZDA kaže v stagnaciji realnih plač od leta 1970 naprej ter v naraščajočem deležu dobičkov v BDP na račun deleža plač. Takšna struktura porazdelitve koristi (dohodkov) od gospodarske dejavnosti pa je skrajno nevarna za vzdržnost rasti in obstoj gospodarskega sistema. Sedanja globalna kriza, ki iz finančne vse bolj prerašča v trajnejšo gospodarsko recesijo, je izkristalizirala ta problem v najčistejši obliki. Zahodne države, kjer si kapitalisti sloji želijo velike koristi od opisanega

Joseph Alois Schumpeter

ALI LAHKO NOVI INDUSTRIJSKI CENTRI NA VZHODU NADOMESTIJO PODJETNIŠKO INDUSTRIJSKO INOVATIVNOST ZAHODA TER PREVZAMEJO VLOGO PODJETNIŠKEGA DINAMA V SVETOVNEM MERILU? IN ALI LAHKO PODJETNIŠKA INOVATIVNOST ZAHODA, KI SE JE SKORAJDA POPOLNOMA PREMAKNILA NA POLJE STORITEV, PREDVSEM V ZABAVNO INDUSTRIJO, NAJDE DOVOLJ MATERIALNE PODSTATI OZIROMA KUPNE MOČI NA ZAHODU ZA NJENO VZDRŽNOST?

procesa globalizacije, so se izjemno zadolžile, da so lahko sloji prebivalstva, ki jim je bila globalizacija manj naklonjena, vzdrževali življenjski standard hiperpotrošniške družbe. Zadolžile so se pri porajajočih se vzhodnih državah, ki so imele največ koristi od globalizacije s prostim dostopom na trge zahodnih držav. V preteklih dveh desetletjih se je tako vzdrževalo globalno ravnotežje, v katerem so predvsem azijske neto izvoznice energentov svoje naraščajoče devizne rezerve nalagale v državne vrednostne papirje zahodnih držav in si s tem dejansko financirale lasten izvoz. V času te krize se ta krhki mehanizem vztrajno krha, saj zaradi prezadolženosti prebivalstva in podjetij ne more več vzdrževati kupne moči v zahodnih državah. Brez nje pa se vsa napihnjena gospodarska moč globalne tovarne izdelkov na Vzhodu sesede sama vase,

saj te hiperprodukcije izdelkov zaradi nizke ravni plač in življenjskega standarda Vzhod ne more absorbirati.

MOŽNOSTI IZHODA IZ GOSPODARSKE DEPRESIJE

Kot pravijo Alpert, Hockett in Roubini (2011) v nedavno izdanem proglasu *The Way Forward* (Pot naprej), je za izogib hudi globalni gospodarski depresiji ključno vprašanje, kako prek javnih investicij v infrastrukturo povečati gospodarsko aktivnost na Zahodu in kako na vzdržen način povečati raven povpraševanja (z rastjo plač in standarda) na Vzhodu ter tako ohraniti gospodarsko aktivnost in raven finančnih presežkov na sedanji ravni. Brez obojega se lahko svet pogrezne v globoko brezno gospodarske depresije, kot jo je svet spoznal v desetletju med 1929 in izbruhom druge svetovne vojne.

Toda tudi če (ko) uspešno razrešimo ta globalni problem regionalnega neravnotežja med proizvodnjo in porabo na eni ter industrijske izvoletnosti na Zahodu na drugi strani, se nam odpreta dve zelo resni vprašanji, ključni za prihodnost kapitalizma. Prvič, ali lahko novi industrijski centri na Vzhodu nadomestijo podjetniško industrijsko inovativnost Zahoda ter prevzamejo vlogo podjetniškega dinamika v svetovnem merilu? In drugič, ali lahko podjetniška inovativnost Zahoda, ki se je skorajda popolnoma premaknila na polje storitev, predvsem v zabavno industrijo, najde dovolj materialne podstati oziroma kupne moči na Zahodu za njeno vzdržnost?

Glede prvega si, upoštevajoč kulturne razlike in japonsko izkušnjo, upam trditi, da ne. Podjetniška dejavnost – v skladu s Schumpetrovo filozofijo – terja, prvič, individualistično akcijo podjetnih posameznikov, drugič, zasebno lastnino kot institucionalni okvir kapitalizma, ter tretjič, podporno družbeno klimo, vključno z demokratično tradicijo in delujočo pravno državo. Nobeden izmed treh ključnih pogojev v kolektivistični kulturi Vzhoda s pomanjkljivo tradicijo zasebne lastnine ter demokracije ni dovolj razvit, da bi lahko skupaj generirali visoko raven podjetniške kreativnosti, potrebne za dinamiko kapitalističnega sistema.

Glede drugega je manj dvomov. Zgodovinske izkušnje z evolucijo kapitalizma kažejo njegovo trdoživost in nenehno

spreminjanje v prilagajanju novim razmeram. To je seveda mogoče le z obstojem svobodnih kreativnih posameznikov, ki so pripravljene tvegati za uvedbo svoje ideje, proizvoda ali storitve, ter z obstojem okolja, ki take dosežke ustrezno honorira. Še enkrat, Microsofta, Apple, Google, Facebooka in nekaj desetletisočev drugih inovativnih »produktov« ne bi bilo brez izjemnih kreativnih in drznih posameznikov, brez finančno razvitega okolja, ki take inovacije kapitalsko podpre, ter družbenega okolja, ki takšne podjetniške uspehe spodbuja in nagraduje tudi z družbenim ugledom. Teh ključnih parametrov pa kapitalizem, v nasprotju s Schumpetrovo napovedjo, v preteklih desetletjih ni uničil.

Verjamem, da se bo kapitalizem tudi v bodoče »level« in modificiral ter preživel vedno nove izzive časa. Morda na žalost vseh tistih, ki ob vsakem poslovnem ciklu ali periodični krizi (te se pojavljajo na vsakih 3–5 let, srednje hude na 7–11 let, hujše na 25–25 let, najbolj hude pa na 45–60 let) posežejo po marksističnih teorijah. Pri tem pa pozabljajo, da so brez izjeme vsi socialistični eksperimenti neslavno propadli prav zaradi zanikanja teh temeljnih postulatov kapitalizma (individualnost, zasebna lastnina, demokracija), ki so inherentni človeški naravi in ki generirajo razvoj. Postavljanje enakosti pred razvoj, kar tako radi počnejo marksisti, bi morda lahko bilo uspešno le v neki namišljeni Indiji Koromandiji popolnega izobilja, zagotovljenega od zunaj. V svetu omejenih resursov je to seveda nesmisel. Namesto brezplodnega zatekanja v marksistično utopijo je bolj smiselno energijo usmerjati v načine enakomernejše porazdelitve dohodkov od ekonomiziranja z omejenimi viri. Pri tem pa so – neprimerno bolj kot uravnilovka – učinkovite metode meritokracije, saj ne ubijajo spodbud za delo in kreativnost, ampak jih vzpostavljajo na pravičnejši način. Bolj enak dostop do virov (izobraževanje, zdravstvene in finančne storitve) ter delujoča pravna država omogočajo boljše izkoriščanje osebnega potenciala posameznikov ter hkrati družbe kot celote. ■

DR. JOŽE P. DAMIJAN je redni profesor na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani, publicist in kolumnist.

Zasebno bogastvo, javna beda

Tony Judt (1948–2010) je bil gotovo ena največjih avtoritet med zgodovinarji moderne Evrope. S svojimi knjigami, kakršna je tudi v slovenščino prevedena uspešnica *Povojna Evropa: 1945–2005*, je za zgodovino znal navdušiti množice. In prav zaradi enciklopedičnega zgodovinskega znanja je lahko postal *enfant terrible* v več vplivnih okoljih, katerim je sicer pripadal tudi sam. V svoji zadnji, najbolj politični knjigi *Deželi se slabo godi* je s pozicije zagovornika klasične socialne demokracije raziskal vzroke, zaradi katerih smo po treh »izgubljenih desetletjih« pristali v »neskončni globini javne bede«.

POLONA BALANTIČ

V judovski družini z aškenazijskim zaledjem rojeni Judt je po mladostni fazi gorečega sionizma, ki je vključevala tudi poletno delo v izraelskih kibucih in delo prevajalca med šestdnevno vojno leta 1967, ob strumnem opazovanju manevrov in argumentacijskega arzenala izraelske politike postal oster kritik Izraela. Tako je na primer večkrat obsodil izraelsko zlorabljanje antisemitizma kot opravičilo za vse sedanje neprimerne ali vsaj dvomne politične poteze. Menil je, da »bi lahko ljudje prav zaradi načina, kako izraelski lobi izrablja besedo antisemitizem, 'zaresni' antisemitizem nehali jemati resno«. Zameril se je navdušenecem nad združeno Evropo, ko je evrokrate v Bruslju primerjal z razsvetljenimi despoti s konca 18. stoletja, ki so z malo poslušala za lokalne kulture ter pravne in politične tradicije vsiljevali svojo vizijo razumnosti in napredka. Prav tako ni navdušil številnih kolegov akademikov, ki jih je kot akademske šarlatane

in površneže postavil ob bok »modni ikoni« akademske levice Louisu Althusserju. Tudi sicer je dolgoletni profesor evropske zgodovine na Newyorški univerzi večkrat zelo kritično ocenil družbeno vlogo francoskih intelektualcev, predvsem tistih, ki so se postavljali v linijo mogočnega francoske levičarske misli. Predvsem v knjigi *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944–1956* (1992), s katero je sklenil svoje dvajsetletno proučevanje francoske zgodovine, je Judt razgalil moralno amnezijo francoskih levičarjev, tudi Jean-Paula Sartra. S kritiko francoskih levičarskih intelektualcev, ki so nekritično in nereflimirano vztrajali pri pojmovniku klasičnega marksizma in tudi pri občudovanju Sovjetske zveze, je Judt na neki način zastavil prolog k svoji zadnji knjigi. Z delom *Deželi se slabo godi* je namreč postal tudi živa vest svoje generacije; to je generacije *baby booma*, ki je postala politično aktivna prav prek naslonitve na ideale marksizma, natančneje na teoreme neomarksistov. Danes tako nostalgično opevane protestne in osvobodilne akcije te generacije s konca šestdesetih, ki so protest ne nazadnje tudi etablirale kot nekaj modnega oziroma skoraj kot popkulturni fenomen, je Judt neusmiljeno prikazal kot izvor tega, kar sam imenuje sedanja neskončna globina javne bede: »Nekaj je hudo narobe s tem, kako dandanes živimo. Trideset let smo prizadevanje za doseganje materialnih koristi gojili kot vrlino. Pravzaprav ravno to prizadevanje sedaj predstavlja vse, kar je ostalo od našega občutka za kolektivni smoter. Vemo, koliko stvari stanejo, vendar nimamo pojma, koliko so vredne.«

Knjiga *Deželi se slabo godi* s podnaslovom *Razprava o sedanjem nezadovoljstvu* je najbolj politična Judtova knjiga. V njej je kot v svojem zadnjem izbruhu kritične in pronicljive smrti zaradi amiotrofične lateralne skleroze s pozicije zagovornika klasične socialne demokracije razčlenil situacijo, v kateri smo pristali po treh »izgubljenih desetletjih«. Tako imenuje desetletja po izbruhu neoliberalne manije oziroma maničnega zagovarjanja washingtonskega konsenza glede dobroti deregulacije ekonomije. Ta konsenz je na stran odrinil vse vrednote socialne države. Končni cilj Judta je obuditev vere v socialno demokracijo, ki mu sicer ne predstavlja idealne prihodnosti, jo pa ima vseeno za najboljšo možnost med danimi. Hkrati je njegov cilj tudi obuditev vere v državo; na simbolni začetek njenega demoniziranja postavi trojico Reagan, Thatcher in d'Estaing. Pravzaprav predvsem Margaret Thatcher, ki ni po naključju vedno znova poudarjala, da nikoli ne potuje z vlakom. Prav državno upravljana in kot sistem javnega prevoza (ki naj služi vsem, tudi prebivalcem najbolj zakotnih vasic) nujno nedobičkonosna državna železnica je bila namreč eden od simbolov socialne države 20. stoletja.

Judt neoliberalizma ne skuša diskreditirati z moralnim argumentom; in tudi z ekonomskim ne. Svoj apel k obuditvi zavzemanja za močno državo in za njeno korigiranje svobodnega trga argumentira z evokacijo osnovnih psiholoških potreb ljudi. Zato tudi k temi pristopi prek poglavja, v katerem predstavi šokantno slabe rezultate meritev blagostanja, kriminala in (duševnega) zdravja v ZDA in Veliki Britaniji,

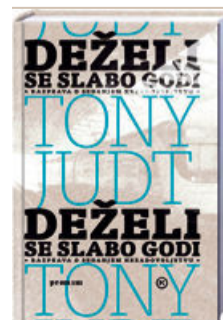
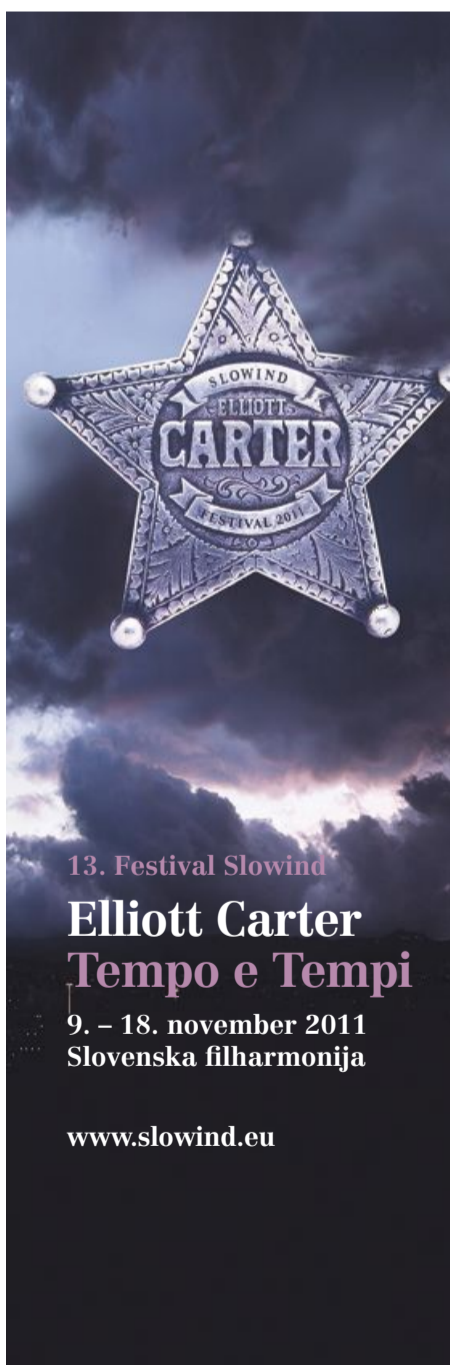
torej v državah, kjer neoliberalizem že trideset let diktira ekonomske in socialne politike. Judt se na psihološke potrebe ljudi kot na točko, s katere je treba presojeti učinkovitost in etičnost posamezne ekonomske teorije, opre med drugim zato, ker so s temi potrebami v mislih pisali tudi klasiki ekonomske misli in teoretiki svobodnega trga, na katere se neoliberalci radi naslonijo. »Bolj skrbeti za druge in manj zase, brzdati lastno sebičnost in gojiti dobrohotna čustva, živeti popolnost človeške narave,« je na primer zapisal Adam Smith. A tega ne bi zapisal noben investicijski bankir ali novodobni borznik, zapleten v omrežje špekulacij s skoraj docela fiktivnimi vrednostmi. Prav v premiku od proizvodnje blaga in storitev k finančnim transakcijam kot viru zasebnega bogastva Judt vidi izvor današnjega patološko izkrivljenega pripisovanja vrednosti posameznim vrstam gospodarske dejavnosti in hkrati izvor popolnega prezira vsakega fizičnega dela.

Naslednji argument, na katerem utemeljuje svojo tezo o sodobni zahodni družbi kot o družbi dekadence, govori o izginjanju javnosti, pa tudi države kot etične entitete. Ko se država znebi oziroma ko odproda vse »drage« dejavnosti, od upravljanja z železniškim omrežjem do služb za razdeljevanje socialne pomoči, je namreč z državljskim telesom ne veže več nič, razen golega razmerja avtoritete in poslušnosti. Tako se – paradoksalno – prav »skrčena« država nujno kaže kot grozeča, saj v njej ni več ničesar blažilnega, osrečujočega in etičnega. Ko (delno) privatizira še šolski sistem, se dokončno odpove mandatu garanta ohranjanja družbe. In ko se torej privatizirajo železnice, pride dejansko do situacije, ki jo je na začetku osemdesetih Thatcherjeva razglasila za realnost: »Nobene države ni, so le posamezniki in družine.«

Ironija zgodovine je hotela, da se je to stanje, v katerem državo (predvsem v ZDA) bolj ali manj enačijo z varnostnim sistemom oziroma z »zadnjim požarnim zidom« pred potopom v dokončno prevlado kriminala (terorizma) in obupa (pa tudi ateizma), razvilo prav iz idiličnih pozivov k svobodni ljubezni, miru ter zagotovitvi pravic dotlej marginaliziranih skupnosti (od žensk in temnopolnih do istospolno usmerjenih). Nova levica »baby boom« generacije, ki se je rodila v povojno družbo močnih keynesianskih socialnih ustanov in ki ji je bil zato lasten neki »neopredeljiv občutek vseprisotne varnosti« (Judt), je svet očetov, velikih reformistov tipa John Maynard Keynes, imela za dolgočasen, omejujoč osebno svobodo in avtoritaren. V obratu od ideje zmerne in racionalne socialne demokracije so se ti mladi konec šestdesetih protislovno hkrati navdušili nad »eksotičnimi«, a individualnost docela zatirajočimi režimi maističnega tipa in nad gibanjem

za svobodno izražanje svoje individualnosti, bolj popularno poimenovanim kar gibanje za svobodno ljubezen. To je bil trenutek, ko se je levica obrnila od boja za kolektivno dobrobit k boju za uveljavljanje posameznika kot samosvojega bitja; kot bitja s samosvojimi estetskimi preferencami. V politiko je vstopil diskurz o identiteti (o množtvu identitet). V distanci do slehernega kolektivnega smotra se je uveljavil narcizem kot eno ključnih obeležij sodobne politike, ki je le še politika geste in igra iskanja osebne izpolnitve vsakega v politiki dejavnega subjekta. Privolitev v neoliberalizem je potem le še kozmetični popravek oziroma droben odmik od tega konec šestdesetih let izoblikovanega čaščenja individuuma. S tem je nova levica omogočila vzpon politikov tipa Silvio Berlusconi in Nicolas Sarkozy. To so politiki brez ideologije, katerih celoten program je možno zvesti na ambicijo po uspehu. Slednje radi zakrijejo z zgodbo o svojih začetkih v skromnih razmerah ali odrinjenosti na rob. To velja predvsem za Sarkozyja, ki je odraščal kot klasični outsider, sin matere samohranilke, priseljenke iz Grčije. Je pa seveda prav Sarkozy, ki se je že med študijem na univerzi Paris X Nanterre (ta univerza je znana tudi kot »utrdba« levičarskih študentov) pridružil desno usmerjeni študentski organizaciji, med predsedniško kampanjo leta 2007 svojo agitacijo utrjeval tudi na apelu zoper »parazite« na dediščini in slovesu maja '68. Prav te nekdanje študentske upornike, glasnike vrednot leta 1968 in levičarje po deklaraciji je Sarkozy imenoval za krivce moralne krize, krize avtoritete in nacionalne identitete ter za krivce okužbe družbe s cinizmom. In Sarkozy je zmagal.

Čeprav stojita na radikalno različnih ideoloških pozicijah, se Sarkozy in Tony Judt vendar srečata v stališču, da so nekdanji »hipiji« krivi za sedanji zaton civilizacije; čeprav seveda slednjega razumeta različno. Poanta Tonyja Judta in njegove knjige *Deželi se slabo godi* je namreč predvsem prepričanje, da umik države iz gospodarstva in iz množstva drugih poprej javnih služb krepi in ne slabi negativno, orwellovsko državo. Ključno je tudi opozorilo na današnjo groteskno neenakost v zahodnih družbah, zaradi katere se ob nemem in srepem pogledu države družba ruši sama vase. Takšna neenakost namreč ob izginjanju javnega šolstva in drugih javnih storitev najbolj ruši vezi med ljudmi in odpravlja smisel za skupni smoter. Iz družbe neke splošne varnosti je nastala družba panike, hipohondrije, nevroze, v katero mora država nujno posegati z grobimi postopki – s kršitvami davno izbornih pravic. Države tako v resnici ni manj; manj je države le vsebinsko, a kot (fizična) sila v družbi ostaja. Judt torej poziva k nujni vrnitvi države, in sicer pozitivne države, ki nam lahko edina vrne tudi družbo. ■

TONY JUDT
Deželi se slabo godi
 RAZPRAVA O SEDANJEM NEZADOVOLJSTVU
 PREVOD MARJANA KARER
 MLADINSKA KNJIGA
 (ZBIRKA PREMIKI)
 LJUBLJANA 2011
 197 STR., 24,94 €

Zorko Simčič, pisatelj

NI MI PREOSTALO DRUGEGA, KOT DA SEM VZLJUBIL SVOJO USODO

VALENTINA PLAHUTA SIMČIČ *foto* TOMO BREJC

Zorko Simčič kljub devetdesetim letom, ki jih bo dopolnil 19. novembra, ni upočasnil ritma svojega življenja – govori strastno, hodi hitro, razmišlja ostro. To, da stvari nikoli ni počel mlačno, mu je pomagalo, da je šel lažje skozi vse viharje in pretrese, ki mu jih je prineslo življenje. Rodil se je leta 1921 v Mariboru primorskim staršem in tako že kot otrok spoznaval grenki okus begunstva. V Mariboru je končal nižjo klasično gimnazijo in začel študirati na učiteljski, ki ga je končal v Ljubljani, saj se je s Hitlerjevo okupacijo začelo njegovo drugo begunstvo. Po obetavnih literarnih začetkih je 3. maja 1945 še tretjič postal begunec – odšel je, ker se ni strinjal s komunističnim režimom, ki je prevzel oblast v bivši Jugoslaviji. Po nekajletnih postajah na avstrijskem Koroškem, v Rimu in Trstu se je leta 1948 vkrcal na ladjo Santa Cruz ter odpoval v 15 tisoč kilometrov oddaljeni Buenos Aires. Ta je za naslednjih petdeset let postal njegovo zatočišče, njegov drugi dom.

V prvih letih v Argentini je napisal po mnenju mnogih svoj najboljši roman, *Človek na obeh straneh stene*. Gre za prvi modernistični, eksistencialistični slovenski roman, v katerem na podlagi bratovorne vojne in lastnih begunskih izkušenj razmišlja predvsem o tujstvu. Roman je napisan tako sveže in neobremenjeno, s poudarkom na lepi in večkrat prepovedani ljubezni, da je vsekakor nekaj posebnega v slovenskem literarnem prostoru. Zorko Simčič je po tem nadaljeval plodno ustvarjalno pot – pisal je drame, novele, črtice, eseje, poezijo ter urejal osrednjo kulturno revijo argentinskih Slovencev *Meddobje*. Vsakdanji kruh si je služil s tem, da je najprej delal v reklamnem oddelku nekega severnoameriškega podjetja, pozneje pa z izdelovanjem in prodajo spominkov v argentinskem turističnem kraju Bariloche. Naposled je prišel dan, ki ga je čakal tako dolgo – po osamosvojitvi Slovenije in demokratizaciji se je leta 1994 z družino preselil nazaj v domovino. Še prej je leta 1991 za *Človeka na obeh straneh stene* dobil nagrado Prešernovega sklada. Tudi v zrelih letih nadaljuje s pisanjem, njegove knjige redno izhajajo in ob devetdesetletnici bosta izšli kar dve – ponovni natis drame *Zgodaj dopolnjena mladost* in že pred leti zasnovan roman *Poslednji deseti bratje*. Ob visokem življenjskem jubileju se je za *Pogled razgovoril* o svoji življenjski zgodbi, ki je spodbuda za vse, ki dvomijo in omahujejo nad življenjem ali ustvarjanjem.

Skoraj vse življenje ste bili begunec, in to večkratni begunec. Prvo begunstvo se je začelo že v otroštvu, saj ste se rodili v Mariboru staršem iz Goriških Brd, ki sta s Primorskega na Štajersko zbežala pred italijansko okupacijo. Toda to je bila šele nekakšna vaja za vse tisto, kar je sledilo, ali ne?

Ne morem reči, da sem zaradi begunstva staršev čutil kakšno posebno težo. Pa vendar je stanje bilo nekako nenormalno. Marsikaj se mi je zdelo čudno. Recimo, zakaj je bilo v mojih otroških letih v Mariboru okoli trideset policistov, ki so pa vsi bili – primorski begunci? Šele pozneje sem razumel, da je vodstvo policije v novo nastali južnoslovenski državi njim bolj zaupalo kot domačinom, med katerimi je bilo veliko Nemcev, še več pa nemčurjev. V vznemirjenjem so me navdajali tudi razni obiski sredi noči, šlo je za očetove znance in prijatelje s Primorskega. Nekoč se je pojavil pisatelj Karel Širok, z očetom sta imela dolg pogovor. Večkrat so prihajali očetovi kolegi in tudi skozi zaprta vrata sem

**NAJ DANES GLEDAM NA PERÓNA
TAKO ALI DRUGAČE, DEJSTVO
JE, DA JE BIL EDINI, KI JE BREZ
KAKRŠNIHKOLI OMEJITEV
ODPRL VRATA SLOVENSKIM
BEGUNCEM. TUDI STARIM
LJUDEM, CELO INVALIDOM.**

slišal, kako bentijo nad Mussolinijem, začutil sem, kako so določene vesti vznemirile očeta. Še posebej hrupno je bilo za časa bazoviških žrtev, ko so fašisti usmrtili četverico zavednih rojakov. Vsega nisem dobro razumel, sem pa čutil, da se dogaja nekaj nenavadnega. V meni so ti dogodki vzbujali negotovost, hkrati pa – zanimivo – občutek nečesa pomembnega, nekaj, kar človeku širi obzorje. Prav zaradi begunstva staršev sem v življenju marsikaj lahko hitreje doumel, imel možnost lažjega vživljanja v »drugo«, v »drugačno«, kar je velika milost.

Sicer pa imam na Maribor čudovite spomine. To je bilo najbolj zanimivo mesto od vseh, v katerih mi je bilo dano živeti, bolj zanimivo kot Trst, Rim ali pozneje Buenos Aires. Ob vsej majhnosti je bilo to nadvse napredno mesto, polno iniciativ. Samo za primer: take moderne avtobuse, kot jih je Ljubljana dobila pred 30 leti, je imel Maribor že pred drugo svetovno vojno, samo poglejte mariborske razglednice iz let 1939/40. Na glavni železniški postaji je bil aparat, na katerem so se na pritisk gumba prikazali načrt mesta in različne informacije. Zanimivost so bila recimo »potovanja v modro«: plačal si pristojbino za izlet, pa nisi vedel, kam pojdeš. Navadno je šlo za ekskurzije v tujino. In podobno. Maribor je bil tako živahen, ker so marsikaj organizirali mariborski Nemci.

Bilo je tudi narodnostno zelo mešano mesto. Ni bilo redko, da smo bili v razredu otroci petih narodnosti.

V svojem intimnem svetu pa ste ostajali Brici.

Tako je. Živeli smo z očetovimi in materinimi spomini na Goriška Brda in jih vsrkavali vase. Moj oče je znal, mislim da, prav vsega Gregorčiča na pamet. Seveda pa nismo živeli samo s poezijo. Poleg »družinskih knjig« smo vsi trije fantje imeli še vsak svojo knjižnico. Oče nam je za vsak god ali rojstni dan prinesel kakšno starosti primerno knjigo, kupoval jih je večinoma v antikvariatu. Mama je vsak večer šivala nogavice, potem pa – brala. Pa ne samo Jurčiča, Finžgarja, brala je Dostojevskega, Undsetovo ... Sicer pa je bila model nekaj tipične slovenske matere: delovna, skromna, pobožna. Vsak večer je štedilnik tako skrbno zdrgnila s smirkovim papirjem, da smo se fantje šalili: »Čisti, kot da nikoli več ne bo kuhala na njem.« Tiha ženska. Enkrat samkrat sem jo slišal zakleti: ko je preklela Hitlerja. V svojem domu sem se počutil kot v trdnem gradu.

S Hitlerjem se je začelo vaše drugo begunstvo. Na cvetno nedeljo leta 1941 ste se kot prostovoljec priključili jugoslovanski vojski, očetu pa ste pred odhodom rekli: »Tata, čez dva dni pridem nazaj, samo da Hitlerja vržemo nazaj čez mejo.« A stvari so se odvile povsem drugače.

Res, vsi trije fantje, tudi brata Drago in Mirko, smo se prijavi kot prostovoljci. Onadva – prvi je bil pravkar diplomiran pravnik, drugi najmlajši inženir kemije v Jugoslaviji – sta takrat živela v Ljubljani. Srečali smo se v Zagrebu, ko so nas zajeli ustaši in smo doživeli razsulo Jugoslavije. V Maribor se nisem vrnil, temveč sem se kot begunec zatekel v Ljubljano. Starše so Nemci pregnali v Bosno, a nam je že leta 1943 uspelo, da smo ju spravili v Ljubljano. Tako je naša družina še nekaj časa živela v istem mestu, Ljubljani, a na različnih lokacijah. Od vseh nas sem se v Maribor naposled vrnil le jaz, a šele po 52 letih, po vrnitvi iz Argentine. Oba brata sta bila kot domobranca ubita – Mirko leta 1943, Drago, vrnjen iz Vetrinja, pa leta 1945. Tudi starša se nista vrnila v Maribor, ostala sta v Ljubljani, sprva pri sorodnikih. Umrila sta leta 1963.

V ljubljanskem obdobju ste doživeli prvi literarni uspeh – za prvenec, roman *Prebujenje*, ste leta 1943 dobili Prešernovo literarno nagrado mesta Ljubljane. Vendar pa na ta roman niste najbolj ponosni, kajne?

Napisal sem ga v štirinajstih dneh in ga poslal na Finžgarjev natečaj, kjer sicer ni dobil nagrade, je pa toliko navdušil žirijo iz Finžgarjevega kroga (France Koblar, Silvo Kranjec ...), da se je Nova založba odločila za natis. Zanj sem res prejel, praktično še dijak, nagrado mesta Ljubljane. Nekateri

starejši bralci so roman označili za »premodernega«, češ da v njem nastopajoči skačejo med vožnjo na tramvaj, telefonirajo, smučajo, odbijajo belo žogico (pingpong) ... Danes imam ta roman za literarnega nedonošenčka in bi ga najraje spravil v klet.

Med vojno ste bili deportirani v taborišče Gonars. Tam ste bili s pesnikom Francetom Balantičem, a se nista nikoli spoznala. Napisali ste zanimiv esej, v katerem pravite, da se vam ni dal prepoznati.

To moje, recimo temu sobivanje z Balantičem je bilo res čudno, večkrat sva bila namreč fizično blizu, a do srečanja ni prišlo. Pred vojno sva bila oba člana Slovenske dijaške zveze, ki je vsako leto organizirala nekajdnevno zborovanje. Zadnje tako srečanje je bilo leta 1940 v Kamniku. Kot mi je povedal Marijan Tršar, je bil tam z njim tudi Balantič, a se nismo »srečali«. Ko so me peljali v Gonars, je bil v istem vagonu poleg Tršarja tudi Balantič, a se spet nismo spoznali. Šest, sedem mesecev sva z Balantičem živela v istem taborišču ... pa zopet nič. Gotovo drži, kar so o njem že mnogi napisali: bil je izjemno tih in umaknjen fant, ki ni iskal stika z drugimi.

Kako je prišlo do tega, da ste takoj po prestopu meje leta 1945 dobili službo pri Britancih kot tolmač?

Z Britanci sem bil v stiku že leto in pol pred koncem vojne. Prijatelj Andrej – Andy –, prav tako begunec iz Maribora, je v Ljubljani postal vlakovodja in je vozil na progi Ljubljana–Celovec. Na Koroškem je bilo tik za železniškim terenom, kjer so preklapljali lokomotive, taborišče angleških vojnih ujetnikov. Andy, ki je obvladal angleščino – kmalu po prihodu angleške armade v Celovec je postal tolmač *town majorja* –, je z njimi naskrivaj stopil v stik. Angleži so želeli v taborišču zgraditi radijsko oddajno postajo, on jim je dobavljal želeni material iz Ljubljane in pri tej zadevi sem tudi sam sodeloval. Tretjega maja 1945 se je Andy navsezgodaj prikazal pri meni, povedal, da se partizani bližajo in da on odhaja v Avstrijo. Svetoval mi je, da grem z njim. Staršema, ki takrat nista bila v Ljubljani, sem napisal listek, se poslovil, in odšla sva peš do Celovca. Dva dni sva hodila. Takoj sem dobil službo pri *Welfare Seccion VI. Britanske armade* ob Vrbskem jezeru, in sicer kot tolmač.

Pri vsem tem je zanimivo, da je bila moja angleščina zelo, zelo *basic english*, saj sem znal samo to, kar me je prijatelj naučil v dveh, treh mesecih, ko sva vsako opoldne ob letalskem alarmu namesto v zaklonišče odhitela na Rožnik in tam dve uri ponavljala angleščino.

Kot vemo, so mnogi drugi prebežniki na Koroško, domobranci, končali tragično. Tudi vaš brat Drago je bil vrnjen v Jugoslavijo in je končal v kočevskih gozdovih.

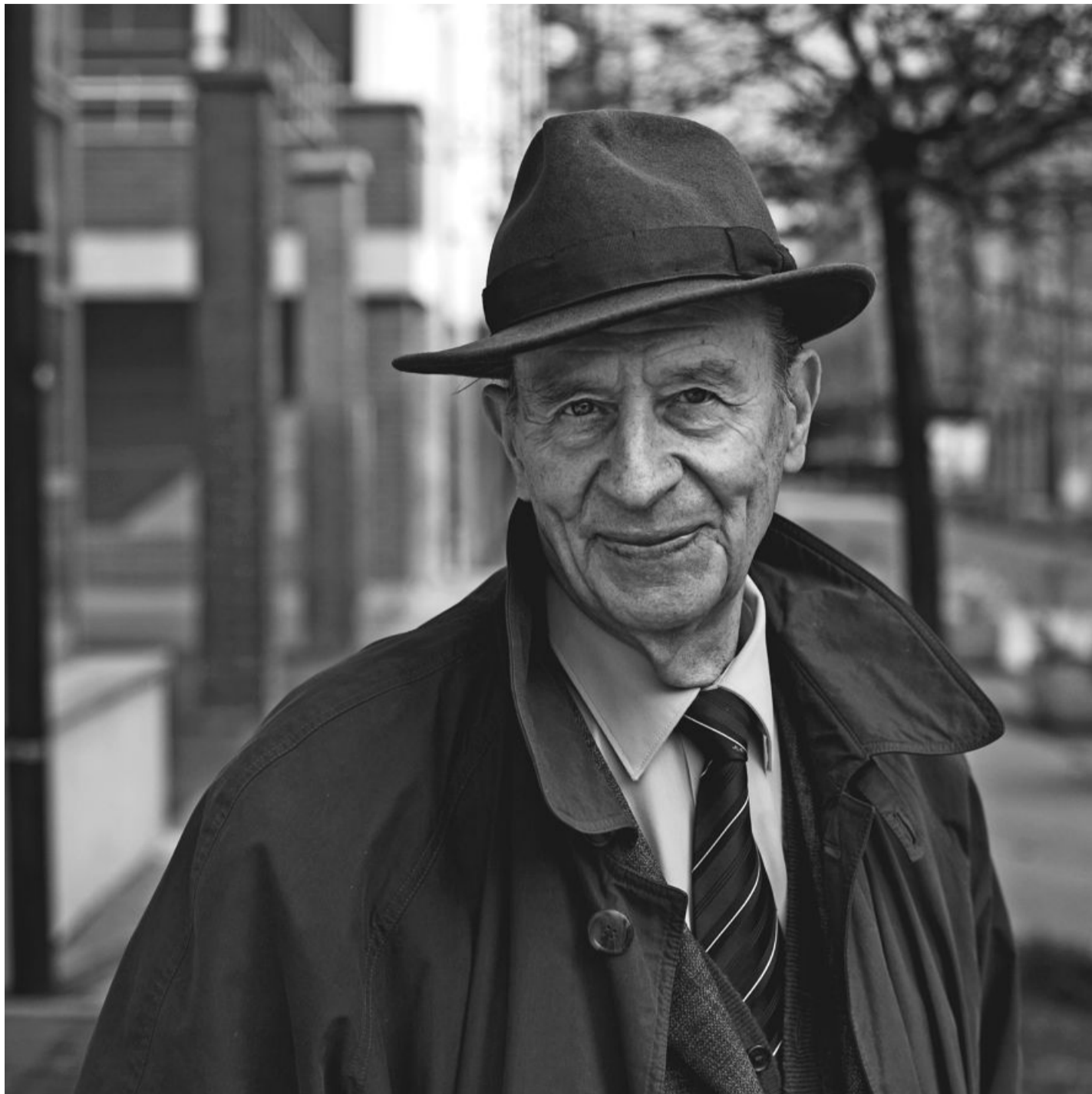
ČE BI BILI EKONOMSKA EMIGRACIJA, BI IZGINILI V ENEM ALI DVEH RODOVIH. KER PA SMO BILI POLITIČNA, PRAVZAPRAV »IDEOLOŠKA« EMIGRACIJA, SMO SE ČUTILI ODGOVORNE KOT PRIČEVALCI O DOGAJANJU MED VOJNO IN REVOLUCIJO.

Ali morda na Teharjah, lahko pa tudi v Hudi jami. Ko je bil moj brat v Vetrinju, sem ga obiskal, bil sem v angleški uniformi. Že prve dni sem začutil, da so Angleži iz literature eno, v vsakdanjem življenju pa tudi vse kaj drugega. Že prve dni sem med njimi naletel na – simpatizerje komunizma. Brata sem opozoril, da mi zadeva nekam smrdi, mu predlagal, naj gre z menoj. A on ni hotel zapustiti svojih tovarišev in je žal to svojo odločitev plačal z življenjem.

Ste šli v Argentino z upom ali obupom v srcu?

Bil sem v solzah, ko se je ladja Santa Cruz v Neaplju oddaljevala od kopnega, vendar pa sem nekje globoko v sebi vedel, da se bom vrnil. Sicer pa nisem imel kakšnih drugih možnosti. V Trstu sem sicer imel dobro plačano službo, ampak lahko bi se zgodilo – kakor se je marsikomu –, da mi italijanske oblasti ne bi več podaljšale dovoljenja za bivanje. Za delo v Kanadi – baje bi moral najprej leto dni opravljati fizično delo v gozdovih – nisem imel kondicije, za ZDA nisem imel pogojev, res pa se je odprla pot v Južno Afriko. Bilo nas je za celo skupino, imeli smo že dovoljenje za vselitev in vso potrebno dokumentacijo, a sem se šokiran premislil, ko sem slišal izjavo južnoafriškega častnika, da nas potrebujejo zato, da bi se tam še bolj razplodila bela rasa ... Naj danes gledam na Peróna tako ali drugače, dejstvo je, da je bil edini, ki je brez kakršnihkoli omejitev odprl vrata slovenskim beguncem. Tudi starim ljudem, celo invalidom.

Veliko ste napisali o tem, kako živahno je bilo kulturno življenje v Argentini, kaj vse se je dogajalo – v najboljših časih je baje izhajalo 12 revij, delovale so tri gledališke skupine, pevski zbori, številne slovenske šole itn. Ob tem je potrebno vedeti, da je prišlo v Argentino komaj nekaj več kot šest tisoč slovenskih političnih emigrantov.

Da, Taras Kermauner je zapisal, da gre za »slovenski čudež« v Argentini. Vir »čudeža« je bil v tem, da so bili ljudje zvesti Slovenci in verni kristjani. Vera in zvestoba narodu sta nas držali skupaj. Ljudje so to dvojno zares živeli in prenašali na svoje otroke. Seveda pa so bila tudi odrekovanja velika in včasih smo delovali v skoraj nemogočih razmerah. Sam sem recimo dvanajst let urejal osrednjo kulturno revijo *Meddobje*, in to brez telefona, telefaksa, kaj šele interneta. V tem času sem napisal na tisoče pisem sodelavcem na vseh koncih sveta.

Koliko pa ste se vključevali v argentinsko kulturo? Menda ste se precej bali asimilacije.

Če bi bili ekonomska emigracija, bi izginili v enem ali dveh rodovih. Ker pa smo bili politična, pravzaprav »ideološka« emigracija, smo se čutili odgovorne kot pričevalci o dogajanju med vojno in revolucijo. Pri ohranjanju slovenstva so odločilno vlogo odigrali duhovniki. Zanimivo je, da je ravno Cerkev, ki je univerzalna, ki zagovarja internacionalizem – toda internacionalizem z narodi, ne pa brez njih –, bila tista, ki je najbolj sodelovala s slovensko skupnostjo. Zato se ni čuditi, da se ta skupnost tudi po štirih generacijah ni izgubila, nasprotno, da se je kljub asimilacijskemu procesu potrojila. Gre za primer, ki mu težko najdemo primerjavo.

V argentinski literaturi so se takrat dogajale zelo zanimive stvari – izhajala so dela Borgesa, Sabata itn. Ste ju brali?

Borgesa sem bral, nekajkrat sem ga tudi poslušal v živo. Velik mojster, neverjeten erudit, izjemen stilist. A kmalu sem ugotovil, da ni moj avtor. Morda zato, ker sem podzavestno iskal tipičnega argentinskega avtorja. Borges pa je bil, kakor je bilo večkrat rečeno, »človek, ki živi v Argentini, a je pravzaprav Anglež, ki najraje piše francosko«. Ne vem, koliko to drži, a več kot enkrat sem naletel na namig, da so ga prav zaradi te njegove posebnosti njegovi občudovalci tolikokrat brezuspešno predlagali za nobelovca. Sabato mi je bil kot pisatelj bližje. Vendar ni bila vabljiva samo argentinska literatura, tudi glasbeno in gledališko življenje je bilo v Buenos Airesu bogato. V prestolnici je delovalo okoli osemdeset amaterskih gledališč, poleg tega pa še vrsta stalnih gledaliških družin in pa »uradni« gledališči, občinsko in državno. V goste so prihajali najboljši evropski teatri, tako da je bil človek lahko zelo na tekočem. Sobote in nedelje pa so bile rezervirane za »slovenski geto«, za »našo stvar«. Ob vikendih so zaživele slovenske šole, tečaji, srečanja pevskih zborov, sestanki, predstave raznih slovenskih odrov.

Kot dramatik ste bili zelo plodni. Kritiki vašo dramatično delo, gledališča pa je ne uprizorjajo. Vaša najbolj znana drama, *Zgodaj dopolnjena mladost*, ki je bila izdana leta 1967, je bila denimo uprizorjena le enkrat, v kanadskem Torontu leta 1970, v domovini in Argentini pa nikoli. Zakaj menite, da je temu tako?

Mislím, da je problem v tem, da so moje drame – še posebej misterij, ki ga omenjate – zaradi splošne relativizacije vrednot, predvsem pa etične gluhosti, oddaljene od ljudi. Lahko pa je seveda tudi tako, kakor piše Denis Poniž – in kar je pravzaprav še hujše –, da gre za avtocenzuro, za pohabo v ljudeh, ki se ukvarjajo s teatrom. Pisatelj Mirko Javornik mi je iz ZDA že v šestdesetih sporočil: »Tudi če boš živel sto let, je ne boš videl na odru. Za Buenos Aires bo preveč na levo, za Trst preveč na desno, o Ljubljani pa sploh ni govora.« In prav tako je bilo. In je še danes. A da ne bo nesporazuma: ob miselnosti, ki pri nas še vedno vlada – v tujini se stališče že spreminja –, da ni avtor drame pisatelj, ampak režiser, ki besedilo lahko po svoje interpretira, z njim po svoje tudi operira, si uprizoritve niti ne želim. Kermauner, ki je goreče verjel v to dramo in o njej napisal celo monografijo, mi je leta 1991 ob obisku v Argentini dejal: »V Sloveniji bodo kmalu ponovno zaživele prosvetni domovi, po vseh krajih bodo igrali to dramo.« Sam si že takrat nisem delal iluzij. Vsekakor se je izkazalo, da ljudje v Sloveniji takega neenostranskega prikazovanja stvari še vedno niso pripravljene sprejeti. Najbolj točen in duhovit komentar je že kmalu po vrnitvi v Slovenijo dal Drago Jančar: »Veste, Simčič, tudi še danes že ni več čas zanjo.« In ob vsem kaže povedati, da so mnogi kritiki poudarili, da ta drama »ni obsodba ljudi in njihovih dejanj, temveč hvalnica ljubezni«, za Jožeta Pogačnika pa je sploh »slavospev ljubezni in želja po spravi med Slovenci«.

Kljub vsemu pa ni potonila v pozabo, saj pri Mohorjevi založbi pripravljajo njen peti ponatis.

Jože Pogačnik, ki je pripravil kritično izdajo romana *Človek na obeh straneh stene*, naj bi pripravil podobno izdajo tudi te moje drame. Žal ga ni več. Trenutno je v tisku izdaja drame, ki obsega besedilo, spremeno besedo oziroma literarno-filozofsko analizo Braneta Senegačnika, objavljene kritike ter avtorjeve odgovore na vprašanja o njegovi dramski ustvarjalnosti.

Tudi v romanu *Človek na obeh straneh stene* so liki večplastni, dvoumni, dajejo možnost zelo različne interpretacije.

se hočem pomilovati. Nikoli se nisem. Tega me je naučil oče in za to sem mu vedno bil in bom do smrti hvaležen. V meni je bila velika želja in potreba, da to delo napišem, in še tako neugodne zunanje okoliščine mi tega ne bi mogle preprečiti. Najpomembnejše, kar sem potreboval – svobodo –, sem imel.

Zelo zanimivo je, kako ste iz Argentine vzpostavili stik z ljudmi v domovini. O tem, kako ste si dopisovali s Stankom Majcnom, pišete v knjigi *Srečanja z Majcnom*, objavljena je tudi vajina korespondenca. Pot, po kateri so potovala pisma, je naravnost fascinantna.

S Stankom Majcnom bi se morala srečati 8. februarja 1943, na Prešernov dan, ko naj bi mi kot podban Dravske banovine in torej nekakšen kulturni minister izročil Prešernovo literarno nagrado mesta Ljubljane. Vendar sem dan prej izvedel, da so na Primorskem partizani ubili mojega brata Mirka, ki se je tja vrnil zato, da bi pomagal na noge postaviti slovensko šolstvo. Moral sem v Trst na pogreb, tako da se z Majcnom niti takrat niti nikoli pozneje nisva srečala. V Argentini mi je nekoč prišla v roke njegova drama *Kasija*, ki me je tako pretresla, da sem se v hipu odločil poiskati kontakt z njim. A kar nekaj let je moralo miniti, da sem to uresničil. Pisma iz »sovražne emigracije« v domovini namreč niso prišla do naslovnika. Naposled mi je uspelo – prvi člen v verigi je bil moj boter pesnik Ludvik Zorzut, ki je živel v Kanalu ob Soči, od tam so pisma šla naprej kdaj preko Gorice, kdaj preko Celovca v Gradec k dr. Schulheimu, nato pa v Kamnico pri Mariboru k župniku Vinku Mundi in od njega k Majcnu. Včasih je trajalo tudi nekaj mesecev, da je pismo prispelo do Majcna.

Ste si še s kom takole dopisovali?

Prva desetletja – razen prav tako na skrivaj s starši – z nikomer, šele pozneje tudi z Janezom Menartom, Tonetom Pavčkom, Jankom Modrom. V Buenos Airesu sem sodeloval pri visokošolskem tečaju, ki je bil namenjen že v tujini rojenim visokošolcem. Kot predavatelj sem jim na mesečnih sestankih predstavljal slovensko klasično, pozneje pa tudi sodobno poezijo. Eno celo leto sem posvetil Prešernu, drugo Župančiču, prebirali in analizirali pa smo tudi Menarta, Pavčka, Minattija. Nekoč mi ni bila jasna zgradba neke Pavčkove pesmi, ker sem imel samo njen prepis s traku. Zato sem mu pisal, vprašal za pojasnilo, on pa mi je odpisal, in tako sva si izmenjala nekaj pisem. Enako z Menartom. Nekaj teh pisem, ki sva si jih pisala z Menartom, je prav zgodovinskih.

Zakaj se petdeset let niste vrnili v domovino? Je bilo to samo zaradi strahu za življenje ali tudi načelna drža?

RES JE NEKAJ V MENI, KAR ME JE DRŽALO POKONCI. A SAJ SO DRUGI ŠLI ŠE SKOZI VSE HUJŠE TRENUTKE IN JE NEKATERE ŽIVLJENJE PREHUDO UDARILO. NI JIH ZLOMILO DO TAKE MERE, DA BI SI SAMI PRETRGALI NIT ŽIVLJENJA, A SO BILI PREHUDO RANJENI. ZA VEDNO.

Strah za življenje je bil samo prva leta po vojni. Po nekaj desetletjih so me moji znanci »levičarji« vabili, naj se vrnem. Malo pred osamosvojitvijo mi je prijatelj, sošolec, celo sporočil, da se je »informiral prav na vrhu« in da nimajo nič proti meni, naj se torej vrnem. A sem mu seveda moral odgovoriti, da je žal s tem, ko oni nimajo nič proti meni, rešenega šele pol problema. Kljub domotožju nisem hotel živeti pod režimom, ki je moja brata razglašal za izdajalca naroda.

Potem pa je prišlo leto 1991, ko so se razmere toliko spremenile, da je bilo mogoče razmišljati o vrnitvi.

Vrnitev je pospešila nagrada Prešernovega sklada za roman *Človek na obeh straneh stene*. Prijatelj, ki se je prav v tistih dneh vrnil z obiska v Slovenijo, mi je svetoval, naj grem domov tudi že samo zato, da bodo moji otroci videli, od kod izvirajo, da bodo videli očetove knjige v izložbah knjigarn. V vsem času mojega bivanja v tujini nikdar nisem bil v kakšni finančni stiski – toda že samo štiri letalske vozovnice ... Sredi razmišljanja je zazvonil telefon: direktor celjske Mohorjeve založbe je sporočil, da bi želeli natisniti izbor moje proze. Čez nekaj tednov smo se vkrcali na letalo za Slovenijo. Ko smo stopili na slovenska tla, je moja žena, rojena že v Argentini, rekla: »Mi smo tu doma.« Po nekaj mesecih prvega obiska v Sloveniji smo se sicer vrnili v Argentino, toda odločitev za selitev je dozorevala. Do nje je prišlo leto pozneje in je bila seveda posebna avantura. Če velja, da »dvakrat se seliti, pomeni enkrat pogoreti«, pa je pri taki selitvi zadeva še malce bolj zamotana. Resda smo že pred odhodom vedeli, da bomo v Ljubljani lahko najeli stanovanje, a kako vsaj najbolj nujne stvari spraviti čez lužo? Več kot pol knjigo smo podarili prijateljem, ostalo, izbrano, je moralo preko ekvatorja, in je – kdaj tudi s pomočjo koga,

ki se je vračal v Slovenijo – tudi prišlo. Spominov je veliko, najbolj izstopajoč in humoren pa je povezan s prvim dnevom: ko nas je žena sorodnica peljala z letališča, smo kar na poti »domov« kupili štiri jogije ... in seveda še kar nekaj tednov spali po tleh. Dve sliki nam je pomagal prenesti čez morje znanec iz Slovenskega mladinskega gledališča, ki je ravno takrat s *Šeherezado* gostovalo v Buenos Airesu.

Pogrešate Argentino?

Argentina mi je zelo všeč, vendar pa pogrešam predvsem ljudi. Najbolj seveda slovenske prijatelje. Sicer pa sem ji zares hvaležen za njeno gostoljubnost, za vse, kar je nudila in kar še nudi našim ljudem.

»Svojo kruto usodo je tako rekoč vzljubil,« so nekoč zapisali o vas. Imate kak komentar?

Ni bilo druge rešitve, kot da vzljubim svojo usodo. Sicer bi lahko izgubil pamet. Tako pa sem našel moč, da sem šel naprej.

V vas je neverjetni preživetveni nagon in neverjetna vitalnost, da ste lahko šli skozi vse preizkušnje, ki jih je pred vas naplavilo življenje.

Res je nekaj v meni, kar me je držalo pokonci. A saj so drugi šli še skozi vse hujše trenutke in je nekatere življenje prehudo udarilo. Ni jih zlomilo do take mere, da bi si sami pretrgali nit življenja, a so bili prehudo ranjeni. Za vedno.

Večkrat ste javno povedali, da si za enega največjih porazov v življenju štejete to, da niti najbližjih novih prijateljev niste uspeli prepričati, da je bilo domobranstvo pozitivna, čista stvar.

Res je tako. Po drugi strani pa razumem otroke partizanov, mislim na partizane-narodnjake, ki želijo ostati zvesti stališčem svojih očetov. Glavni očitek domobrancem je, da so sodelovali z okupatorjem. Pa prisega. Toda domobranstvo se ni začelo leta 1945 na stadionu! Zakaj se vsaj zgodovinarji ne vprašajo, kdaj in zakaj so se sploh dvignile vaše straže, kdaj se je začelo domobranstvo. Vosovci so že leta 1941 pobijali ljudi, tudi zgolj potencialne nasprotnike. Naj navedem primer. Imel sem prijatelja Jaroslava Kiklja. Tudi on je bil begunec iz Maribora, pa ponosen Slovenec. Vosovci so ga ustrelili na Streliški ulici v Ljubljani kot izdajalca naroda. Tega človeka sem tako dobro poznal, da vam lahko zatrdim, da je bil najbolj čist človek, kar sem jih v življenju srečal, odprt in vesel človek, kristjan. Dan po njegovi likvidaciji je neki sošolec prinesel v razred fotografijo Kiklja v fašističnih uniformi, že na prvi pogled očitno fotomontažo. Ko sem ga na to opozoril, mi je rekel, naj bom tiho, ker se mi sicer utegne kaj pripetiti. Taki zločini so ljudi obrnili proti komunistom, rodili upor.

Boste kdaj napisali avtobiografijo?

Sem poskusil, celo že pripravil načrt. Toda življenje je tako polno dogajanj, da za tovrstne projekte ni časa.

Zadnje čase Slovenija zelo slavi pisatelja Borisa Pahorja, pozablja pa, da imamo še eno starostno slovenske literature, vas. Kaj pravite na to?

Kaj naj rečem? Da je tega »krivo« morda samo to, da sem eden tistih, ki ni bil »rojen v pravi družini«, kakor smo slišali od sociologinje iz matice, ki pa je sicer imela pozitiven odnos do emigrantov.

Izseljensko tematiko še enkrat znova obdelate v romanu *Poslednji deseti bratje*, ki bo ob vaši devetdesetletnici izšel pri študentski založbi. Nam lahko poveste kaj več o nastanku tega romana?

V času mojega petdesetletnega zdomstva v Argentini sem trikrat potoval v Evropo zato, da sem se srečal s prijatelji, predvsem s sodelavci *Meddobja*, ki so bili tudi sami zdomci. Vedno, ko sem se potem vračal v Argentino, sem imel občutek, da so med zdomci tudi neke vrste deseti bratje, ljudje, ki so morali dom zapustiti – po Jurčičevo – »po božji namembi preganjani, da po širokem svetu hodijo,« ali po Levstikovo »ljudje, ki morajo zaradi temne zapovedi z doma in bloditi po svetu«. To me je napeljalo k razmišljanju o desetništvu v slovenski in svetovni literaturi. Samo narodnih pesmi na to temo obstaja pri nas na desetine. Kmalu sem našel izvor desetništva, in sicer v starem keltskem mitu. Gre za bitje, ki je nekako darovano, da se družina, skupnost, rod odkupi od zle usode. Iz tega se je rodilo 21 zgodb ljudi, ki čutijo, da so žrtvovana generacija in pa da gre za zadoščevanje. Prva verzija tega neke vrste *collage* romana, lepljenke, je nastala pred 40 leti, predzadnja leta 1976, ko me je prijatelj Jože Žabkar, pronuncij za skandinavsk dežele, povabil na Dansko. »Pridi! Tu na severu je vedno bila in je še klima, da nastane obširen tekst!« je dejal. In tako sem štiri mesece preživel v Hamletovi deželi ter pretipkal rokopis. Prečasavati in piliti pa sem ga začel šele po vrnitvi v domovino, predvsem v zadnjih treh letih. Mimogrede: včasih je bila v slovenskem jeziku navdve pogosto v rabi beseda zadoščevati, zadoščevanje, predvsem v smislu zadoščevanja za grehe, svoje ali koga drugega. Danes te besede ni slišati, v slovarju slovenskega jezika ni navedena niti kot arhaizem, izginila je tudi iz mentalitete ljudi. Moji liki pa jo čutijo kot najbolj vitalno funkcijo, ki jim pomaga osmisliti existenco. ■

Da. Pa vendar v njem ni nobene dvoumnosti glede vrednot. Že ob prvem ponatisu romana v Sloveniji leta 1991 sem zapisal, da tisti, ki ga bodo brali s političnimi naočniki, bistva sploh ne bodo dojel.

Del romana je zelo očitno avtobiografski, saj gre junak po vaši poti – ko v Ljubljani zavlada komunisti, zbeži najprej na Koroško, nato v Trst, pa čez lužo v Argentino. Nikoli pa nismo izvedeli, ali je avtobiografski tudi drugi del, tisti, ki je povezan z ženskami.

Avtobiografsko je predvsem »zemljepisno ozadje«. Ljubzenski del zgodbe je avtobiografski le do določene mere. V času vojne sem res poznal žensko iz »nasprotnega tabora«, ki mi je bila blizu in po kateri sem zgradil lik Katje. Vsekakor pa je zgodbo bolj kot avtobiografsko gradivo ustvarjalo »človekovo« iskanje smisla življenja.

Mislite, da bi Človeka na obeh straneh stene lahko napisali, če bi ostali v domovini?

Ne bi mogel, ker doma ni bilo svobode, ki sem si jo v Argentini lahko privoščil. Kermauner je nekje napisal, da imajo ljudje v Sloveniji izkrivljen pogled: mislijo, da živijo v svobodi, med katoliškimi fundamentalisti v Argentini pa da vlada cenzura. V resnici je bilo ravno obratno – mi cenzure nismo imeli. Že samo izid *Človeka* to dokazuje. V matici je roman lahko izšel šele 35 let pozneje, po demokratizaciji.

Roman je po malem tudi triler, zaključni pa se povsem filmsko: ženska orokavičena roka s pištolo. Tudi to, da se bratomorno vojno meša s takimi žanri, bi bilo verjetno povsem nesprejemljivo za slovenske partije.

Najbrž res.

Mitja Čander opozarja, da je pri tem romanu presenetljivo to, da ste ga napisali, čeprav ste lahko računali na vsega morda tisoč bralcev, če upoštevamo tedanje število slovenskih političnih emigrantov v Argentini, in da se takrat niti slučajno ni kazalo upanje, da bo lahko kdaj izšel v domovini ...

Če bi med pisanjem razmišljal o številu bralcev, ki utegnejo moje vrstice brati, bi bila vsa zadeva že od začetka izgubljena. Res pa je, da sem *Človeka* pisal v vse prej kakor primernih pogojih, v glavnem po kavarnah. Sprva sem namreč živel v sobi, ki je bila velika tri krat dva metra in je imela omaro, posteljo in na steno pritrjeno gibljivo desko namesto pisalne mize, prazni zaboji za jabolka pa so služili kot knjižne police. Vendar naj to nikar ne izzveni, kakor da

● ● ● RAZSTAVA

Osupljivo precizno

GIOVANNI DE LAZZARI: **Risbe, slike in skulpture.** Mestna galerija Nova Gorica, do 18. 11. 2011

Giovanni De Lazzari (rojen 1977, živi in dela v Bergamu) se tokrat prvič samostojno predstavlja izven Italije, prav tako prvič so razstavljene njegove izhodiščne skice in ne le dokončana, izpopolnjena dela. Predstavljen je torej njegov ustvarjalni proces v celoti: De Lazzari začne risati s svinčnikom na papir, riše in izčiščuje risbo, dokler ne doseže zelenih oblik, nato pa to izčiščeno podobo prenese naprej, bodisi preriše na čisto v novo risbo, fotokopira (pri čemer fotokopija nastopa kot način grafične reprodukcije) ali prenese v sliko (olje na platno ali lepenka), ki pa ohranja vtis risbe z mehkim grafitnim svinčnikom ali ogljem. Risba tako ostane risba, tudi ko to ni več (risba ostane prvi in poslednji cilj).

Precizno in minimalistično izrisani objekti iz mrtve in žive narave, iz umetnikovega vsakdanjega sveta in življenja, stojijo uposameznjeni sredi zaplate beline, v praznem brezprostorju, kot izpostavljeni fragmenti tega sveta. Posamezne podrobnosti postanejo fokus De Lazzarijevega opazovanja in zadobijo simbolno vrednost, zastopajo neko njegovo razpoloženje ali spoznanje v določenem trenutku in določeni situaciji, hkrati ko komentirajo razmerja in procese, ki življenju vladajo. Vse risbe in slike so »brez naslova«, namenoma nenaslovljene, dejanska vsebina posameznega simbola ostaja umetnikova zasebna zadeva. De Lazzari se ne razodeva, temveč prepušča gledalca, da njegove uvide interpretira po svoje.

Psa, ki sta medsebojno povezana z vrvmi: bolj ko se trudita, da bi se razvezala, se odtrgala drug od drugega, bolj se klobčič zapleta in bliže sta si. Serijo risb strtih jajčnih lupin, ranljivosti vsega v svetu, zaključni slika zdravnikovega pregledovanja bolnika: zdravnikova hladna roka, hladna v dobesednem in prenesenem pomenu besede, nasilno posega v bolnikovo telo, vendar je prav ta nasilni poseg tudi edino sredstvo za bolnikovo ozdravitev.

Masivni betonski bloki za gradnjo avtocest v zeleni pokrajini, obsijani z mehko poznopopoludansko sončno svetlobo, ki meče dolge sence, zarisujejo neki geometrično oblikovan prostor, ki se izločuje iz narave, kot psihološke prepreke, ki strukturirajo naše svetove in zagotavljajo, da je tisto znotraj pomembnejše od tistega zunaj. Nanizani v potencialno neskončnem zaporedju opominjajo na proces učenja (učimo se tako, da ponavljamo).

Razstavna postavitev sledi delom samim: risbe in slike majhnih formatov visijo na belih stenah obdane z obiljem praznega prostora (namenoma tudi brez napisov s podatki o posameznih delih). Osupnejo s svojo zahtevo po pogledu od blizu (zdaj, ko smo vajeni spektakularnih prvih vtisov), po pozornem (umirjenem in usmerjenem) gledanju, s praznoto in tihostjo, ki nista niti izpraznjeni niti nemi. **REBEKA VIDRIH**

● ● ● KONCERT

V senci izkušenj

Oranžni 3. Orkester Slovenske filharmonije. Dirigent Jacek Kasprzyk, solistka Anja German, klavir. Spored: Penderecki, Beethoven, Brahms. Cankarjev dom, Gallusova dvorana, 27. in 28. 10. 2011

Skoraj pol stoletja od prve izvedbe (1966) – menda tudi edine na Slovenskem – je orkester Slovenske filharmonije ponovno priklical v abonmajski spored simfonično študijo *O naravi zvoka št. 1* (De natura sonoris) Krzysztofa Pendereckega, tokrat pod taktirko njegovega rojaka Jacka Kasprzyka. Nekoč inovativno stvaritev iz raziskovanja fenomena zvoka smo zdaj poživeli kot klasiko 20. stoletja, čemur je poleg časovne

distance zagotovo pripomogla tudi sama izvedba dela, v kateri ni bilo opaziti tendenc po sodobnejšem branju dela, primernem percepciji današnjega poslušalca. Pri sicer spodobni izvedbi sem pogrešal več interpretativne dovzetnosti za posebnosti pisave avtorja – domiselne primese elektronske glasbe in jaza, zanimive ritmične sklope, potencialno impresivne zvočne energije in nape-njanja zvokovnih skrajnosti, neobičajno rabo simfoničnega instrumentarija in pretanjeno nalaganje barvitosti. V tem smislu je tokratna izvedba Pendereckega ostala v senci izkušenj, ko je glasbena (po)ustvarjalnost hlastala po inovacijah, drugačnosti in prebojih, ko je lahko povedala nekaj resnično novega.

Koncert za klavir in orkester št. 3 v c-molu Ludwiga van Beethovna je delo, ki samo po sebi pred izvajalce ne postavlja pretiranih tehničnih zahtev, zato pa zahteva jedrnatno igro in enakovredno, če že ne tekmovalno komunikacijo med orkestrom in solistom. Dirigent Kasprzyk pa je ubral manj zahtevno, konformistično pot, kar je bilo opazno že po »dvigu zavese« z ne prav spodbudnim igranjem orkestrskega uvoda k ognjevito mišljenem vstopu solista (*Allegro con brio!*). Pa tudi pozneje – pri nedoseženi razsežnosti fraz in zvočnih razponov prvega stavka, ne docela oblikovanih odnosih med prevladujočo harmonično esenco in melodiko drugega stavka ter pri neizkoriščenih izraznih možnostih živahnega tretjega stavka, duhovito strnjenemu utripu orkestra in solista.

Mlada slovenska pianistka Anja German je večkratna nagrajenka domačih in tujih tekmovanj, ki je po končani akademiji v razredu Dubravke Tomšič Srebotnjak nadaljevala študij v Parizu pri Eugenu Indjicu in nato še pri Karlu Heinzu Kammerlingu, starosti salzburškega Mozarteuma. Iz te (izobraževalne) osi, ki pripada bolj tradicionalnim kot sodobnejšim pianističnim praksam, je izhaja tudi njena interpretacija. Korektna in tekoča izvedba dela je v prvi plan postavila tudi prevladujoče lastnosti njenega igranja: natančnost, gotovost in razumevanje soigre z orkestrom, pa tudi nekaj pomanjkljivosti, predvsem utesenjen ekspresivni okvir, zakoličen z neizraznim tonom in z njim povezanim ozkim dinamičnim razponom, s katerim ni bilo mogoče doseči predpisanih dinamičnih vrhuncev (npr. *fortissimi* pri paralelnih oktavah, sekstah in nekaterih pasažah v prvem stavku), to pa je vplivalo tudi na celostno slogovno podobo izvedbe, ki se je kazala kot bližja neki različici Haydna ali Mozarta kot klenemu Beethovnu, bližja zanesljivim vzorcem kot pa iskrivemu (tudi kljubovalnemu!) duhu prvega *velikega* Beethovnevega koncerta.

Serenado št. 1 v D-duru, mladostniški *hommage* Johannes Brahmsa *divertismajem* predhodnikov iz 18. stoletja, si bom zapomnil kot (pre)dolgo, ne prav zanimivo delo, nič več kot povprečno stvaritev 25-letnega skladatelja. Iz približno petdesetminutne sivine šestih stavkov, ki je niso kaj dosti razblinili prebliski občasne ganljivosti ali neprepričljivega blišča, se je vsebinsko in izvajalsko povzdignil le tretji stavek (*Adagio non troppo*) z vzvišeno lepim začetkom in kantileno, ki jo je izvrstno podal klarinet in rahločutno prevzela flavta, predvsem pa z žlahtno interpretirano temo, ki so si jo z veliko občutka izmenjevala godala in pihala. Uvrstitev tega dela v spored koncerta je morda bila vredna spoznanja, ne pa tudi samega doživetja. **STANISLAV KOBLAR**

● ● ● KONCERT

Skromna premiera, vrhunska izvedba

Modri 2. Orkester Slovenske filharmonije. Dirigent Aleksander Rudin, solist Jaka Stadler, violončelo. Spored: Ljadov, Kos, Čajkovski. Cankarjev dom, Gallusova dvorana, 20. in 21. 10. 2011

Po sledeh rdeče niti letošnje koncertne sezone Slovenske filharmonije (glasba in narava) so se na sporedu drugega koncerta modrega abonmaja znašla dela

s prizori in zgodbami iz severnih krajev. Pod taktirko Aleksandra Rudina je bil uvodoma izveden posrečeno sestavljen sklop dveh značajsko nasprotujočih si del: fantomsko ostra kratka simfonična slika *Jagababa* in subtilna simfonična pesnitev *Začarano jezero*, najbolj znani skladbi ruskega skladatelja Anatola Ljadova, simfoničnega miniaturista in nadaljevalca nacionalne glasbene smeri slovite ruske *peterce*. Vztrajajoč pri jasni bipolarnosti del, tehnično čisti in zvokovno razčlenjeni izvedbi je Rudin dosegel izjemno raven imaginacije in pripovednosti dela, in to po eni strani z impulzivnim pristopom k interpretaciji *Jagababe*, s silovitimi sunki visoko žvižgajočih pihal in napenjanjem večglasij do histerične razsežnosti zvoka, kontrastnim nadrealistično odtujenim pojavom edine teme (fagot) in njenih orkestrskih prebliskov, po drugi pa z megleno podobo tematsko asketskega, med simbolizmom in impresionizmom vpetega *Začaranega jezera* z nizom lepih, homogenih, žlahtnih zvočnih prizorov.

Za noviteto Božidarja Kosa, *Koncertom za violončelo in orkester*, ki je nastal po naročilu Slovenske filharmonije, so kljub trudu izvajalcev in doseženi ravni izvedbe ostali formalno in vsebinsko precej protislovni vtisi. Dvostavčna *prostorska zgradba* – zapolnjena z glasbenim materialom, povzetim iz umetniške glasbene podlage (iz tonskega niza, višinsko določenega s črkami iz naslova skladbe *Koncert za violončelo in orkester* in naziva ustanove, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti*, v spomin na čas avtorjeve iniciacije), z izrazito variacijsko-imitacijsko obdelavo gradiva in fragmentarno razbitostjo – precej odstopa od pojmovanja tovrstne forme. No, kakor same forme ne gre šteti med prednosti ali inovacije, ji ne gre pripisovati slabosti. Le forma je. V vsebinskem smislu pa se je (tudi z upoštevanjem izpričano visoke ravni *métiera* avtorja in dognani, natančni igri solista Stadlerja, tudi pri kočljivi netemperirani intonaciji in ob dobri spremljavi orkestra) zaradi samega postopka *pozidave prostorske zgradbe*, neskončnega nalaganja navidezno novega gradiva – v bistvu že slišanih in za naš čas že klasičnih (a)tonalnih, ritmičnih in zvočnih struktur – težko znebiti vtisa kreativno bolj skromne tvorbe, brez avtentičnega navdiha.

Simfonični opus, predvsem pa šest simfonij (ki jim je treba dodati še simfonično pesnitev *Manfred*), je večpomensko zakoličil ustvarjalnost Petra Iljiča Čajkovskega. In če si je s prvimi tremi avtor še utiral pot, je dal s Četrto, Peto in Šesto neizbrisno pečat ruskemu simfonizmu. V tem kontekstu je njegova *Simfonijska št. 1 v g-molu*, poimenovana *Zimske sanje*, zaradi objektivnih šibkosti v arhitekturi in procesih obdelave ostala v senci. Vendar zaradi inventivne pisave, postromantične čustvenosti in bohotne orkestralnosti po svoje ostaja privlačna še danes, četudi prav v tem tičijo tudi pasti njene interpretacije. In na tej točki, potencialni nevarnosti zdrsa v ceneno sentimentalnost, se mi zdi Rudinova izvedba vredna pohvale, saj se je temu problemu, tudi sicer prisotnem v številnih delih Čajkovskega, v šibkejših pa še bolj, z racionalno vodenim orkestrom izognil v velikem loku. V prvem stavku, *Allegro tranquillo*, je pritegnil s plemenitim zvenom godal, sožitjem lirike in živahnega (prva tema, flavta in fagot), slovansko elegičnostjo (druga tema, klarinet), domiselnim obvladovanjem precej plehko spisanega razvojnega dela in skladnim koncem stavka. Z žametno pridušenim začetkom godal (delno povzetim iz uverture *Vihar*), dolgim, zelo lepo izvedenim solom oboe (tema), okrašenim z ornamentiko flavte, in sklepnim recitativom rogov s prefinjenim kontrapunktom flaut ob spremljavi godal je v drugem stavku pričaral dih pristne severnjaške nostalgije in dosegel čustveni vrhunec simfonije. Sledil je še lahkotni, elegantni, instrumentacijsko prosojni *Scherzo*, običajnega vrhunca simfonije s sklepnim stavkom, tokrat tematičnim, kompleksnim *Finalom*, pa ni bilo. Kajti očitnih nepopolnosti tega stavka in neskladij med invencijo in formo preprosto ni bilo mogoče neopazno premostiti ali nadgraditi niti s še tako dobrim vodstvom in ubrano, tehnično natančno, dinamično razgibano in zvočno pestro igro orkestra. **STANISLAV KOBLAR**

KRASNI NOVI SVET

PETER RAK

Filmski festival Cannes 2011. Brez enega samega filma. Organizatorji so, tako kot že desetletje pred tem direktorica ljubljanskega Mednarodnega grafičnega likovnega centra Nevenka Šivavec za področje grafike, ugotovili, da film ni dominantna oblika komunikacije v sodobnem svetu in težko lovi korak z drugimi reproduktivnimi in avdiovizualnimi mediji. Povsem identično z mnenjem Šivavčeve je tudi njihovo dognanje, da bi bilo omejevanje festivala v ozek okvir filmskega medija vprašljivo, ker je film zgolj eno od orodij, ki jih umetnik uporabi, da posreduje svojo vizijo in idejo, torej univerzalna vrednost umetniškega dela ni v neposredni povezavi z medijem, temveč šteje le to, ali je umetniku uspelo organizirati pomene z ustreznimi simboli tako, da zrcalijo in razgaljajo svet in človeka v njem na način, kot ga lahko samo umetnost.

»Ne bodi len« zgledu sledijo tudi vsi drugi. Končno osvoboditev iz spon jasno definiranih umetnostnih zvrsti, ki so zastarele in anahronistične. Gledališki, glasbeni, plesni in operni festivali so se prelevili v umetniške dogodke brez povsem odvečnega igranja, poplesavanja in prepevanja, zato pa se je toliko več igralo, poplesavalo in prepevalo na beneškem bienalu in dokumenti v Kasslu. Na Ars Electronici v Linzu so končno sprevideli, da je elektronika *passee*, torej se odločijo za radikalni rez in visoko tehnologijo nadomestijo z ajurvedsko medicino. Ki je prav tako že *passee*, vendar se ta poteza izkaže za najbolj učinkovito pri privabljanju starih in bolehnih prebivalcev stare celine, saj se število umetniških festivalov v Evropi že povzpne nad magično številko sto tisoč, boj za vsakega, ki je pripravljen kupiti vstopnico, pa postane neusmiljen. In kaj bi lahko bolj zrcalilo in predvsem razgaljalo človeka kot ajurvedska medicina?

Edino, kar šteje, je dogodek. To je povsem razumljivo; zakaj bi nekdo hodil nekam, kjer se nič ne dogaja. In spet smo pri zgodovinski prelomnem ljubljanskem grafičnem bienalu, ki je leta 2011 kot prvi vizionarsko lansiral globalne umetnostne trende. Adrenalinski sprehod po figuricah iz plastične pene, ki so simbolizirale zatirane delavce sveta, obiskovalec pa dobesedno tepta delavski razred. Enkratna izkušnja. Ob predstavitvi projekta se še niso zavedali njegovih epohalnih posledic, instalacija je povzročila svetovno revolucijo, osramočeni kapitalisti so se hočeš nočeš poskrili v mišje luknje ali pa so svoje bogastvo čez noč razdelili revežem. Nič manj uspešen ni bil *hepening Metulji jedo banane* z razbijanjem porcelanastih tigrov, takrat menda še zelo priljubljenih okraskov italijanskega srednjega razreda, ki mu je šele ta akcija odprla oči, da je spoznal svojo zablodo in kultiviral svoj vsega prezira vreden okus. Poslej so bila njihova stanovanja okrašena le še z artefakti *arte povera* in drugo minimalistično dekoracijo, enako pa velja tudi za neprosvetljene primerke človeške rase drugod po svetu – samo v Sloveniji so menda uničili nekaj sto ton rezljanih čapelj, klekljanih prtičkov, reprodukcij z oranžnim sončnim zahodom ter ostudnih kovanih pajkov, ki so dotlej kazili interjerje in pročelja hiš. Bidermajerski okus je bil končno izbrisan z obličja zemlje, družine so začele večere preživljati s projekcijami udarnih videozapisov o nevarnostih socialnega, rasnega, verskega, okoljskega in estetskega onesnaževanja, ki se je uspelo obdržati v nekaterih najbolj zaostalih predelih sveta, predvsem v Evropi in ZDA. Ob posebnih priložnostih pa so uprizorili lasten *hepening*, na katerem so zažgali teniške copate

Dokončno je tudi prevladala ugotovitev, da je kakovost umetniških projektov obratno sorazmerna z zanimanjem obiskovalcev, torej je najbolj umetniško domišljen in prestižen tisti projekt, ki si ga nihče ne želi ogledati.

FOTO PETER RAK

s Haitija, pižamo iz Bangladeša ter bambusovo vrtno garnituro z Bornea, s čimer so izrazili svoj ogorčen protest proti izkoriščanju poceni delovne sile redkih brezobzirnih kapitalistov, ki so se uspeli izogniti svetovnemu prevratu. Na Haitiju ter v Bangladešu in na Borneu so delavci res ostali brez dela in brez mizernih plač, zato pa so si povrnili dostojanstvo in lahko sedaj z dvignjeno glavo brskajo po smetiščih.

Skladno s preroško vizijo ljubljanskega projekta, ki je domiselno ohranil naziv grafični bienale, četudi tam že desetletja niso obesili nobene grafike, se je ta častitljiva prireditev ohranila v vsej svoji veličini. Ob že omenjenih sto tisočih festivalih in bienalih, ki letno razsvetlujejo Evropejce, se ljubljanski grafični bienale po obiskanosti uvrščata na solidno 93.214. mesto, v povprečju pa si ga je po statistiki ogledalo 22,3 obiskovalca, kar sicer vključuje tudi kuratorja ter 18 študentk, ki skrbno bdijo nad neprecenljivimi eksponati v obliki fotografij, posnetih z mobilnimi telefoni. To pa še zdaleč ni vse. Grafični bienale še vedno tudi redno izdaja katalog, ki v tiskani različici (očitno so organizatorji pozabili, da je to beden ostanek predpotopne tehnologije) obsega 3687 strani, v elektronski verziji pa kar 12.999, tukaj pa je treba upoštevati še povezave do spletnih strani. Menda je tiskano izdajo uspelo ob samem avtorju prebrati še dvema navdušencema nad sodobno umetnostjo, medtem ko nam podatkov, da bi kdo prebavil celotno elektronsko različico, žal ni uspelo izbrskati. Čeprav se seveda ne bi čudili, če bi to uspelo kakšnemu prebivalcu Haitija, Bangladeša ali Bornea; nedvomno imajo sedaj obilo časa za

posedanje pred računalnikom in dešifriranje ključev sodobne umetniške scene. Prihodnost človeštva se še nikoli ni zdela tako svetla, umetniška produkcija je kljub permanentni recesiji na ekonomskem področju preseгла vsa pričakovanja, še zlasti pa je razveseljujoč podatek, da smo se povsem otresli tudi tržnih zakonitosti v sferi umetnosti, ki so doslej neznosno dušile ustvarjalnost brezštevilnih genijev – vsako, še najmanjšo domislivo brez zadržkov radodarno podpre radodarna država. Ta ima sedaj tudi veliko lažjo nalogo, saj za potrditev projektov niso več potrebne komisije raznih kvazistrokovnjakov in vase zagledanih namišljenih modrijanov, ker je umetnost ena sama in se ne deli na nesmiselne zvrsti in žanre, predvsem pa je postala odveč smešna kategorija kakovosti – vsakdo je kompetenten, da odloča. Oziroma da pritisne štampiljko, ker odločanja, kot rečeno, sploh več ni. Dokončno je tudi prevladala ugotovitev, da je kakovost umetniških projektov obratno sorazmerna z zanimanjem obiskovalcev, torej je najbolj umetniško domišljen in prestižen tisti projekt, ki si ga nihče ne želi ogledati. Na najboljši poti, da doseže ta najvišji standard, je tudi ljubljanski grafični bienale. ■

pogledi

naslednja številka izide
23. novembra 2011

NAROČILA
IN DODATNE
INFORMACIJE:

080 11 99, 01 47 37 600,
www.pogledi.si ali narocnine@delo.si

FRANKFURT^{PO}

Frankfurt po Frankfurtu
25. prodajna razstava knjig

Knjigarna Konzorcij, Ljubljana
14. – 19. novembra 2011
od 9. do 19.30. ure

oblikovanje in ilustracija: arnoldvogar, david farkas 2011

Frankfurt po Frankfurtu že petindvajseto leto v Ljubljano prinaša izbor najboljših novih tujih knjig. Strokovnjaki knjigarne Konzorcij so tudi letos med štiristo tisoč knjižnimi novostmi frankfurtskega knjižnega sejma za vas izbrali deset tisoč najboljših. Na razstavi si oglejte knjige s seznamov najbolj prodajanih knjig uglednih tujih revij, mnoge dobitnike najpomembnejših svetovnih književnih nagrad, predvsem pa strokovna dela, ki prinašajo prebojna spoznanja na posameznih področjih znanosti.

Vstop prost.
Prisrčno vabljeni v knjigarno Konzorcij!

Knjige na razstavi so naprodaj z 10 % popustom!

konzorcij@mk-trgovina.si
www.emka.si/fpof

Mladinska knjiga
TRGOVINA
Knjigarna Konzorcij

Projekt je podprla JAK RS

JAK

Medijski partner

pogledi

KNJIGA
MOJA
DRAGA

Mladinska knjiga Trgovina, d.d., Slovenska 29, Ljubljana